

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Π. Χ. ΔΟΡΜΠΤΑΡΑΚΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1965

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ανώριος

9.10.
09

Ασκήσι

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΗΛΙΘΙ

Κινόγραφο

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ — Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ
Γενικού 'Επιθεωρητοῦ Μ. 'Εκπ/σεως Τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς

46118

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1965

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Έννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.

Ἄν ὁ κόσμος ποῦ μᾶς περιβάλλει εἶναι μέγα μυστήριον, ὁ ἔσω-
 τερικός μας κόσμος εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερον. Καὶ ὁ ἔξω κόσμος καὶ
 ὁ ἐντὸς ἡμῶν ὑφαίνουσι τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Δημιουργοῦ.
 Πλάσμα τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ
 τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας. Εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐπὶ τῆς γῆς ὄν
 τὸ διαθέτον συνείδησιν καὶ λογικόν. Ὅ,τι περιστοιχίζει αὐτὸν τὸν
 ἐκπλήττει, ὅ,τι κλείει ἐντὸς αὐτοῦ τὸν συγκινεῖ. Ἀντιλαμβάνεται
 ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ὁ θεὸς σπινθήρ. Αὐτὸ τὸν ἐνδυνα-
 μώνει εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐμπρὸς του ἡ εὐρεία ὁδὸς
 τῆς ἀμαρτίας, ἡ πρὸς τὰ κάτω ἄγουσα, ὁ κατάντης δρόμος. Ὑπεράνω
 αὐτοῦ ὁ ἀνάντης δρόμος τῆς ἀρετῆς, ἡ στενὴ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς
 τὴν σωτηρίαν. Ἐν πελώριον ἐρωτηματικὸν διαμορφώνεται ἐνώπιον
 αὐτοῦ, διασχιζόμενον εἰς πλῆθος ἄλλων μερικωτέρων. Τί νὰ κάμω ;
 Πῶς πρέπει νὰ ζῶ ; Ποία ἡ ὀρθότερα διαγωγή μου ; Τί εἶναι ἡ
 εὐτυχία ; Καὶ πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσω ; Ὑπάρχουν πράγματα ποῦ
 εὐχαριστοῦν, ἀλλ' ἴσως βλάπτουν, ἄλλα ποῦ ἀπαιτοῦν σκληρὰν
 προσπάθειαν, ἀλλ' ἴσως ὠφελοῦν. Πρέπει νὰ κάμω ὅ,τι μὲ τέρπει
 ἢ ὅ,τι μὲ ὠφελεῖ ; Ἡ ὅ,τι ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους καὶ προάγει τὴν κοι-
 νωνικὴν ζωὴν ; Ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέτρον ἐκτιμήσεως τῶν
 πράξεών μου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων ; Εἰς τί πρέπει νὰ ἀπο-
 βλέπω ὡς ἐσχάτην ἐπιδίωξιν, ὡς ὑψιστον ἀγαθόν ; Ποῖος ὁ σκοπὸς
 τῆς ζωῆς μου ; Εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ τόσον πολυύμητος ἔξις
 ἢ διαγωγή, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν ἀρετὴν ;
 Ἡ πράξις περιμένει νὰ τὴν φωτίσῃ ὁ νοῦς καὶ νὰ τὴν κατευθύνῃ
 ἡ συνείδησις. Ἡ γνώσις καὶ ἡ πράξις εἶναι αἱ διπλαῖ πτέρυγες, μὲ

τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος θὰ δυνηθῆ νὰ ἀπαγκιστρωθῆ ἀπὸ τὰ γήινα καὶ νὰ πετάξῃ ὑψηλότερον, εἶναι τὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ πραγματοποιηθῆ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν του. "Ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πράξιν, ἦτοι τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, θέματα καὶ προβλήματα ἐξετάζει ἡ Ἡθικὴ, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς ὅλης Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα πράξις ἡμῶν ἀντικείμενον ἐξετάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἡθικῆς, Ἡ Ἡθικὴ ἐνδιαφέρεται δι' ἐκείνας μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι τελοῦνται τρόπον τινὰ καθ' ἑξῆς, ἦτοι κατὰ μόνιμον τρόπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ χωρὶς οἰονδήποτε καταναγκασμὸν, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μόνιμος τρόπος τοῦ πράττειν ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως εἶναι τὸ ἦθος, Ἡθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἐξετάζουσα τὰ ἦθη. Καὶ ἐπειδὴ πράξις γινομένη ὑπὸ καταναγκασμὸν ἢ χάριν συμφέροντος ἢ ἕνεκα ἄλλης ὠφελείας ἢ σκοπιμότητος δὲν εἶναι ἠθικὴ, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν Ἡθικὴν ὡς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας των καὶ διατυπώνει κανόνας καὶ ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ρυθμίξῃ τὴν ζωὴν του.

Διότι τρεῖς εἶναι, ὡς γνωστὸν, αἱ μεγάλαι περιοχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, τρία τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως καὶ ἐξετάζει ἂν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἢ γνώσεις μας εἶναι ὀρθή. Τὸ δεύτερον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὄντα ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον, τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς· ὀνομάζεται Ὀντολογία ἢ Μεταφυσικὴ ἢ Πρῶτη Φιλοσοφία. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ λεγομένη Πρακτικὴ Φιλοσοφία. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα ἐπιστημῶν κατατάσσεται, ὡς ἡ σπουδαιότητι μεταξὺ ὄλων, ἡ Ἡθικὴ, διότι ἔχει θέμα τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, τὴν ἀνθρωπίνην πράξιν.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐπίδωξιν ἀξιών.

Ἐνεργοῦμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάτι, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἔχον δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἀρετὴ, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις, ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις εἶναι διὰ τὸν ἕνα ἢ διὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπον

σκοποὶ πλήρεις ἀξίας. Καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν μας θέλομεν νὰ εἴμεθα φορεῖς ἀξιῶν, νὰ γίνωμεν ἠθικαὶ προσωπικότητες. Ἐξ ἄλλου πολλὰ πράγματα ἀποφεύγομεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, διότι δὲν ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ θέματα τῶν ἀξιῶν μελετᾷ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Ἀξιολογίας, λέγομεν ὅτι ἡ Ἠθικὴ συνδέεται στενῶς μὲ τὴν Ἀξιολογίαν.

Δὲν ταυτίζεται ὅμως μὲ αὐτὴν ἡ Ἠθικὴ. Διότι ἡ Ἀξιολογία ἐξετάζει καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας (τὸ ὠραῖον, τὸ ἄσχημον) καὶ τὰς θεωρητικὰς ἢ ἐπιστημονικὰς (ἡ ἀλήθεια, τὸ ψεῦδος) καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ ὑποτεταγμένη εἰς αὐτὴν ὡς τμῆμα ἢ κλάδος αὐτῆς. Διότι ἡ Ἠθικὴ δὲν σταματᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀξιῶν. Ἐξετάζει τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὰς ἀξίας, καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς του συμπεριφορᾶς. Τοιαῦτα πράγματα δὲν ἐξετάζει ἡ Ἀξιολογία. Εἶναι λοιπὸν ἡ Ἠθικὴ ἰδιαιτέρα, αὐτόνομος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, συγγενὴς πρὸς τὴν Ἀξιολογίαν. Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ;

2. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τὰς σφαλερὰς δοξασίας τῶν Σοφιστῶν, τὰς ὁποίας μίαν πρὸς μίαν ἀναιρεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς προχριστιανικῆς περιόδου, ὁ Σωκράτης, οἰκοδομεῖ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐπάνω εἰς ἓν στερεὸν θεμέλιον, τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως. Οἱ Σοφισταὶ δηλαδὴ εἶχον διδάξει ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι τρόποι συμπεριφορᾶς χωρὶς καθωρισμένον καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἔννοιαί, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται παραλλαγὰς κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἴτε ὀλίγων ἰσχυρῶν εἴτε τῆς ἀνθρωπίνης μάχης. Μία τοιαύτη θεωρία καὶ διδασκαλία ἦτο ἱκανὴ νὰ φέρῃ πλήρη ἐξάρθρωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἀντιμέτωπος αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας ὀρθοῦται ὁ Σωκράτης. Εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐξήτασε μετ' ἐπιστήμης τὰ ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἐστήριξεν εἰς ἀσφαλεῖς βάσεις τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Σωκράτης θεωρῶν ὡς θεμέλιον πάσης ἀληθοῦς σοφίας τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ παράγγελμα «*γνώθι σαυτὸν*», εἶδαξεν ὅτι ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα συνετὴ πράξις, κακὴ δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος καὶ ἄφρων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἐν γνώσει του ὅτι εἶναι κακόν («*οὐδεὶς ἐκὼν κακός*»), δὲν μένει παρὰ νὰ διδαχθῇ καὶ φωτισθῇ καταλλήλως περὶ αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη γνῶσις. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ('Απομν. Στ' 9, 4) ὁ Σωκράτης «*σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν*», «*ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι*». Ὅτι δὲ περὶ πλεῖστα θέματα τῆς Ἠθικῆς διέτρι-

ψεν ὁ Σωκράτης φαίνεται ἐξ ἄλλου χωρίου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: «περὶ τῶν ἀνθρωπίνων αἰεὶ διελέγετο σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχροτόν, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί σωφροσύνη, τί μανία τί ἀνδρεία, τί δειλία» (Ξεν. Ἄπομν. Α', 1, 16).

Ὑστερον ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς ἐπροχώρησε περαιτέρω μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (τοῦ δευτέρου ἔχομεν πλέον καθαρῶς ἠθικά συγγράμματα), ὡς καὶ μὲ τοὺς ἔπειτα φιλοσοφοῦντας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἰσθήσεις μᾶς γνωρίζουν ἀντικείμενα παροδικὰ καὶ ἐφήμερα, φευγαλέας ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν καὶ ἀληθινῶν. Πέραν ὧν ἀπὸ τὸν μεταβαλλόμενον καὶ ρέοντα αὐτὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὰ ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα, τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ἀρχέτυπα τῶν φυσικῶν ὄντων. Ὑψίστη μεταξὺ τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Εὐδαίμων εἶναι μόνον ὁ ἀποβλέπων πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὸν ὅλον κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἶναι δὲ εὐδαίμων ὁ ζῶν κατ' ἀρετὴν, καὶ προϋπθέσεις τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εἶναι τὸ κατὰ λόγον ζῆν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐνδιέτριψεν εἰς πλεῖστα ἠθικά προβλήματα. Καὶ δι' αὐτὸν ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ ταύτης ἐπακόλουθημα εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τὰς ἀντιλήψεις ὧν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλοσόφων θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ κεφάλαιον.

Ἀργότερον ἡ Ἠθικὴ ἐδέχθη τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἔπειτα παρουσίασε νέαν ἀνθισιν ὡς Ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων.

νολι (H) ἔννοια τῆς ἠθικότητος. νολι

Ὡς λέξις ἡ Ἠθικὴ παράγεται βεβαίως ἀπὸ τὸ ἦθος, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἐν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν περιεχόμενον. Ἠθος εἶναι ἡ βαθυτέρα οὐσία τῆς προσωπικότητός μας. Εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἀποτελεῖ ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν πράξεων του καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν του.

Συνήθως μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν δηλώνομεν τὴν σταθερὰν διάθεσιν ἢ ἔξιν ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς κοινωνίας νὰ συμπεριφέρεται κατὰ ὠρισμένον τρόπον καὶ νὰ συμμοφοῦται πρὸς ὠρισμένας ἀρχάς, Ἄλλ' ἐνῶ τὰ πάθη θεωροῦνται ὡς βιαία καὶ ἀνελευθερά ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ ἦθη θεωροῦνται συνέπεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Δι' αὐτὸ καὶ κρίνεται καὶ βαθμολογεῖται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὸ ἦθος αὐτοῦ. Τὰ ἦθη, εἴτε ὡς διαθέσεις εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις, ἐπιδοκιμάζονται ἢ ἀποδοκιμάζονται καὶ γίνεται λόγος διὰ καλὰ ἢ ἀγαθὰ ἢ χρηστὰ, διὰ κακὰ ἢ

πονηρά ἢ φαῦλα ἦθη. Οἱ Λατίνοι διὰ τὰ ἦθη εἶχον τὴν λέξιν *mos, mores*. Ἐντεῦθεν ὁ ὅρος *Philosophia moralis* (Ἠθικὴ φιλοσοφία), ὁ ὁποῖος ἐπέρασεν εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας μὲ τὸν ἀνάλογον εἰς ἐκάστην τύπον. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὅρον Ἠθική, μεταγραμματιζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης των.¶

Τὸ ἦθος ὁμως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔθος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερώνει μίαν κανονικὴν, ὁμοιόμορφον συμπεριφορὰν πού ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς ἐπαναλήψεως ἢ ἐπιβολῆς. Ὅπου ὁμως ὑπάρχει μηχανικὴ ἐπανάληψις ἢ καταναγκασμός, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἦθους καὶ ἠθικῆς. Τότε δίδομεν ἠθικὴν ἀξίαν εἰς μίαν πράξιν, ὅταν ἀκριβῶς γίνεται χωρὶς ἐπιβολὴν καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ πράττοντος. Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἠθ. Νικ. Β', 1), « ἢ γὰρ ἠθικὴ ἐξ ἔθους παραγίγνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους » δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζη, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ ὅρος ἠθικὴ λαμβάνεται μὲ τὸ πρακτικόν του περιεχόμενον, ὡς ἠθικὴ διαγωγή, ὄχι ὡς ἐπιστήμη!

Σαφῆς εἶναι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος, τῆς ὁποίας συχνῆ γίνεται χρῆσις εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀπλῶς φυσικόν, ὑλικόν σῶμα, ὅπως τὰ ἄψυχα, ἢ ἔστω μόνον ὀργανισμός, ὅπως τὰ φυτὰ ἢ τὰ ζῶα, δὲν θὰ προέκυπτε δι' αὐτὸν ζήτημα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων καὶ ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ὄν πνευματικόν, διακρινόμενον σαφῶς ἀπὸ κάθε γήινον ὄν, αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡ διαγωγή αὐτοῦ εἶναι ἀντικείμενον κριτικῆς. Διότι αἱ πράξεις του δὲν εἶναι μόνον φυσικαὶ πράξεις, ἐπακόλουθα φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ὀρμῆς, ἀλλὰ καὶ προϊόντα ἐλευθέρως σκέψεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθ' ἑξὶν μὲν, ἀλλὰ χωρὶς καταναγκασμὸν ἐνεργεῖν ὠνομάσαμεν ἦθος, ἢ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρως ἐνεργοῦντος καὶ ὑπὲρ τὰ ὑλικά καὶ ζωῶδη τείνοντος ἀνθρώπου ὠνομάσθη ἠθικότης αὐτοῦ. Ἡ ἠθικότης εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἔθιμον διαφέρει πάρα πολὺ τὸ ἦθος. Εἰς τὴν συνήθη φράσιν « τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα » ἐνὸς λαοῦ τὰ μὲν ἦθη φανερόνουν τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν τοῦ λαοῦ

τούτου, π.χ. μεγαλοπράγμων, φιλελεύθερος, φιλόζενος· ἐνῶ τὰ ἔθιμα περιλαμβάνουν τὰς σταθερὰς συνηθείας τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις τῆς δημοσίας ἢ ἰδιωτικῆς ζωῆς, ἐορτάς, πανηγύρεις καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Τὰ ἔθιμα ἐξετάζει ἡ Λαογραφία, μὲ τὰ ἦθη ἀσχολεῖται ἡ Ἠθικὴ. Ἄλλὰ δὲν ἐξετάζει ἡ Ἠθικὴ π ο ἶ α ε ἶ ν α ι , ἀλλ' ὁ π ο ἶ α π ρ έ π ε ι ν ὲ ε ἶ ν α ι τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἠθικὴ λοιπὸν μελετᾷ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιολογεῖ αὐτάς. Διότι ἀπὸ αὐτὰς ἐξαρτᾶται τόσον ἡ ἀτομικὴ μας εὐτυχία, ὅσον καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ συνόλου. Ἀκόμη περισσότερο, μὲ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς μας, νὰ εὐρωμεν ποῖον σκοπὸν καὶ ποῖαν ἀξίαν ἔχει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωή.

4. Ἐννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα.

Εἶδομεν (εἰς τὸ πρῶτον μάθημα) ὅτι ἡ Ἠθικὴ ὀρίζει τὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ρυθμίζωμεν τὴν ζωὴν μας. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσα ἀσχολοῦνται μὲ ἠθικὰ προβλήματα, μᾶς παρέχουν κανόνας διαβιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς. Ἄλλ' εἶναι συστήματα ἀνθρώπινα καὶ, ὅπως κάθε τι ἀνθρώπινον, ὑπόκεινται εἰς πλάνας. Ἐχομεν ὅμως καὶ κανόνας, πού ρυθμίζουν τὰς πράξεις μας, προερχομένους ἀπὸ πηγὴν θεόπνευστον, δηλαδὴ τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἠθικὴ, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, καλεῖται Χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ῆ Ἠ θ ι κ ῆ .

Ἡ Φιλοσοφικὴ, ἦτοι ἡ κατὰ κόσμον Ἠθικὴ, ἔχει πηγὰς τὴν πείραν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν δέχεται τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ. Δέχεται πολλάκις θεὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἄλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ὁδηγὸν καὶ σκεπαστὴν τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐγκάταλείπει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν παραβλέπει τὰ διδάγματα τῆς πείρας, δὲν περιφρονεῖ τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον μάλιστα θεωρεῖ ὡς τὸ ἐξοχώτατον ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὰ καὶ δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἀβοήθητος καὶ μόνος δύναται νὰ σωθῇ. Καταφεύγει

λοιπόν εις τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα καὶ τὸ προβάλλει ὡς σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον κριτήριον, ὡς τὸν πέρα τῆς προσωρινότητος τοῦ κόσμου τούτου αἶδιον καὶ ἀκατάλυτον νόμον· συμφώνως πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ. Κάθε ἄλλος τοῦ βίου σκοπὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ. «*Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἢ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἢ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἢ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶ. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται* (ἤτοι παρέρχεται περνᾷ) *καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα* », λέγει ἡ Ἁγία Γραφή (Α' Ἰω. β', 16). Καὶ ὅ,τι μὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ θεῖον θέλημα εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον καὶ ἠθικόν, ὅ,τι δὲ διαφωνεῖ καὶ ἀντιφάσκει κακόν. **Χριστιανικὴ Ἠθικὴ** λοιπόν εἶναι ἡ **Ἠθικὴ ἐκεῖνη, ἡ ὁποία διατυπώνει ὑποδείξεις καὶ κανόνες, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῆ ὁ ἀληθὴς χριστιανός, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ζωὴν του νόημα σύμφωνα μὲ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.**

Ποῦ ὅμως στηρίζεται, διὰ νὰ συγκροτηθῆ εἰς πλήρες σύστημα, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ;

Διὰ νὰ συγκροτηθῆ π.χ. ὡς ἐπιστήμη ἡ Ἱστορία, βασίζεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἱστορικῶν ἔργων, εἰς τὰς ἐπιγραφὰς, εἰς τὰ μνημεῖα· αὐτὰ εἶναι αἱ πηγαὶ τῆς Ἱστορίας. Ποῖαι αἱ πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ;

Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι ἐκεῖνα τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει ἀποτυπωθῆ τὸ θεῖον θέλημα. Εἶναι λοιπόν ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερά Παράδοσις. Διότι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀποτελεῖ ἀκράδαντον πίστιν ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ τελειοτάτου ἠθικοῦ κώδικος πάσης ἐποχῆς ἀνεύρισκεται εἰς τὴν διπλὴν αὐτὴν πηγὴν.

Εἰς τὴν ἔννοιαν Ἁγία Γραφή συναντῶμεν ἡ Καινὴ Διαθήκη μὲ τὰ Ἱερά Εὐαγγέλια, τὰ ἐκθέτοντα τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὰς Ἐπιστολάς καὶ τὰ λοιπὰ ἱερά βιβλία καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ὁποία περιέχει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐφανερῶθη εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Διὰ τοῦ λαοῦ τούτου, ὡς γνωστόν, ὁ Θεὸς ἠτοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ.

Ἡ δὲ Ἱερά Παράδοσις συμπληρῶνει καὶ ἐρμηνεύει τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ὑπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν νοοῦνται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως,

αί αποφάσεις τῶν τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεγίστης ἀξίας πηγὴ διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν.

Ἐπὶ τῶν πηγῶν στηρίζονται τὰ βοηθήματα. Βοηθήματα διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔργα κατάλληλα νὰ διευκολύνουν τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ θίγοντα ἐμμέσως ἠθικὰ ζητήματα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ βιβλία Δογματικῆς καὶ ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Ἀμεσώτατα δὲ βοηθήματα εἶναι τὰ μέχρι σήμερον ἐκδοθέντα βιβλία καὶ ἐγχειρίδια Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Τὸ παλαιότερον ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1849.

Ἐσημειώθη ἤδη ὅτι ἡ Ἱερὰ Κατήχησις ἀποτελεῖ ἀναγκαιότατον βοήθημα διὰ τὴν Ἠθικὴν. Πράγματι Κατήχησις καὶ Ἠθικὴ περιστρέφονται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀντικείμενον, τὴν ἀληθῆ θρησκείαν καὶ τὴν θεῖαν βούλησιν. Ἄλλ' ἐκείνη μὲν διατρίβουσα περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰς βουλὰς Αὐτοῦ ἔχει τὸ θέμα τοῦτο ὡς σκοπὸν, ἡ δὲ Ἠθικὴ ἔχει αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν ἀσχολουμένη κυρίως μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Ἄλλὰ καὶ τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει Φιλοσοφίας τὰ πορίσματα δὲν ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Ἐπιφυλάσσει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ ταῦτα ὑπὸ ἔλεγχον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτὸς καὶ νὰ κρατῇ ὅσα φαίνονται ὀρθά, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν « πάντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε ». (Α' Θεσ. ε', 21).

5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν. Διαιρέσις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Περισσότερον προεκτικὴ σύγκρισις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν δίδει τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν πείραν τῆς ζωῆς ἀποδέχονται ἀμφοτέραι. Ἄλλὰ διὰ μὲν τὴν Φιλοσοφικὴν Ἠθικὴν ταῦτα ἀποτελοῦν πηγὰς, τὰς μόνας πηγὰς, ἀπὸ τὰς ὁποίας αὐτὴ ἀντλεῖ τὸ κύρος τῶν διδασμάτων της, διὰ δὲ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἀπλᾶ δεδομένα, ἀνεπαρκῆ πάντως διὰ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν σαφὲς πρόγραμμα ζωῆς. Πηγὴ δὲ δι' αὐτὴν εἶναι ἡ θεῖα ἀποκάλυψις, εἶναι ὁ γραπτὸς καὶ παραδεδομένος Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ περιεχόμενος εἰς τὰ Ἱερὰ βι-

βλία. Ἡ συμβολή τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τῆς πείρας ἀναγνωρίζεται, ἀλλά μόνον ὡς συμβουλευτική.

Ἡ Φιλοσοφική Ἠθική εἶναι διαπεποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἐηρᾶς λογικῆς, παραγνωρίζουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον διανόησις, ἀλλὰ καί αἴσθημα, ψυχὴ, καρδιά. Ἀντιθέτως ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική, ὀρθῶς κατανοοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν διδάσκει μόνον, ἀλλὰ καί ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς καί παρηγορεῖ καί πληροῖ αὐτὸν ἐλπίδος διὰ μίαν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωὴν.

Τέλος, ἐνῶς ἡ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ εἶναι μίᾳ ἀφ' ὑψηλοῦ διδασκαλία ἠθικῶν κανόνων, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἔρχεται κοντὰ εἰς τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον, συμπαρίσταται εἰς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας καί τὸν χειραγωγεῖ εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, διατυπώνουσα ὑποδείξεις αἰώνιου κύρους καί προβάλλουσα πρὸς καθοδήγησιν καί ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἐν ὑπέροχον πρότυπον αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστόν, ἐνανθρωπίσαντα καί σταυρωθέντα χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ δὲν πρέπει ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ μεταξὺ Χριστιανικῆς καί Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς χάσμα εἶναι ἀγεφύρωτον.

Ἡ Χριστιανικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει καί προϋποθέτει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Νόμος τοῦ Εὐαγγελίου δὲν διίσταται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν φύσει ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διάφορος εἶναι κυρίως ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, τὴν ὁποίαν δύναμιν οὐδεμίᾳ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ. Ὁ Χριστιανισμὸς δέχεται (Ρωμ. β', 14-15) ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ εἶναι προσिताὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον πάσης ἐποχῆς, πρᾶγμα φυσικόν, ἀφοῦ καί ὁ γραπτὸς νόμος τῆς ἀποκαλύψεως καί ὁ ἀγραφὸς ἠθικὸς νόμος κοινὴν ἔχουν πηγὴν, τὸν Θεόν. Δι' αὐτὸ τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τῆς Φιλοσοφικῆς καί τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιφάσκουν. Ἄν ὑπάρχουν φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν, εἶναι μόνον ὅσα ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μία ὅμως τοιαύτη ἐκδοχὴ, καταβιβάζουσα τόσον χαμηλὰ τὸν ἄνθρωπον καί ἀποστεροῦσα αὐτὸν πάσης ἐλπίδος, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καί

ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲ δικαιούται νὰ ὀνομασθῆ
Φιλοσοφία.

Οὕτω ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, συμπληροῦσα τὴν Φιλοσοφικὴν
Ἠθικὴν καὶ ἀναιροῦσα τὰς πλάνας αὐτῆς, δίδει ἱκανοποιητικὴν
ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ
φωτίζει τὸν δρόμον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν
καὶ τὴν λύτρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ὑπερτέρα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς
κατὰ τὴν ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον,
τὸ Γενικὸν ἢ Θεωρητικόν, ἐξετάζονται αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, συμφώ-
νως πρὸς τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του,
τὰ κριτήρια τῆς ἠθικότητος, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὀνο-
μάζεται ἄλλως Ἀρχολογία.

Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Εἰδικὸν ἢ Πρακτικόν, ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν εἰς τὸ πρῶτον μέρος εὑρεθεισῶν ἀρχῶν, ἐξετάζονται τὰ εἰδικὰ
καὶ συγκεκριμένα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν
τοῦ παντός καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ. Ἐξετάζεται δηλαδὴ ὁποία
ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ κατὰ Χριστὸν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ ζωὴ
μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν
Χριστιανικὴν κοινότητα. Καλεῖται ἐπίσης καὶ Καθηκοντολογία.

6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι φανερά ἐξ ὧσων μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν.
Ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τοῦ πράγματος μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἀκόλουθα
συμπεράσματα :

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς μᾶς ἢ
τῆς ἄλλης λύσεως τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, δὲν βασανίζεται ἀπὸ
ἀμφιβολίαν, δὲν ἀγωνιᾷ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ
τῆς Φιλοσοφίας ἄλλοτε ἄλλην δίδουν λύσιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος
ὁ ἄριστος τρόπος ζωῆς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκθειάζουν τὰς ἡδονὰς τοῦ
βίου καὶ τὸς τέρψεις, ἄλλοτε ἀποβλέπουν πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν,
κάμπο τε στρέφονται πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἄλλοι,

περισσότερον καινοτόμοι, δὲν δέχονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα εἰδικὸν σκοπὸν, ἀφήνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εὕρη τὸν δρόμον μόνος του, ἐλπίζουν ἀκόμη—μετὰ τόσας ἀπογοητεύσεις καὶ διαφεύσεις—ὅτι ἡ πείρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἱκανὸς διδάσκαλος. Ἐναντι τῆς ἀστασίας αὐτῆς καὶ ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ στηρίζει ἐπάνω εἰς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀρραγὲς οἰκοδόμημα τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας : « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς » (Ἰω. η', 12). Αἱ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως πηγάζουσαι δογματικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις αὐτῆς. ✕

2. Ἡ σαφήνεια τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι μικρότερον προσόν. Δὲν περιορίζεται δηλαδὴ εἰς ἀσαφεῖς καὶ ἀορίστους ὑποδείξεις περὶ τοῦ πρακτέου. Δὲν ἐπαφίεται ἄλλοτε εἰς τὸ ἐν ἐλαττήριον ἠθικῆς διαγωγῆς καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ ἄλλο, τῶρα εὐρίσκουσα τὸ συναίσθημα ἀρκετὸν, ὕστερον ἐμπιστευομένη εἰς τὸ ἔνστικτον, ἄλλοτε νομίζουσα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ διδάξῃ αὐτὸ πού εἶναι ἐκάστοτε ὀρθὸν νὰ πράξωμεν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διδάσκει σαφῶς καὶ συγκεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ποιητὴν τοῦ παντός καὶ νομοθέτην, καὶ πρὸς τὰ δημιουργήματα Αὐτοῦ. Ἡ σαφήνεια αὕτη ἀποκλείει κάθε πλάνην καὶ κάθε ἔνοχον δικαιολογίαν.

3. Ἀπαντᾷ μὲ θετικότητα εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀφθαστον δύναμίν Του καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν Του καὶ τὴν πανάγαθον βούλησίν Του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν ζῆ χριστιανικῶς, ἂν τιμᾷ καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἂν τηρῇ τὰς ἐντολὰς καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης : « Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκωμεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν » (Α' Ἰω. β', 3). Ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖον θέλημα καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἐξομοίωσιν μὲ τὸν Θεὸν παρηγγέλθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. α', 26).

Κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος γίνεται καλύτερος, συντελεῖ εἰς τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ προσεγγίζει κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν τὴν θεϊαν τελειότητα. Καὶ ἐνῶ ἡ ἄψυχος φύσις διὰ μόνης τῆς συγκροτήσεώς της ἀποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας— « οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα » κατὰ τὸν ψαλμῶδον (Ψ. 18, 1)—, ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῆς διαπλάσεώς του καὶ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ ἠθικῶς ρυθμισμένης ζωῆς του ἀποδεικνύει τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ κατατείνει πρὸς Αὐτόν.

4. Ἡ κατὰ κόσμον Ἠθικὴ οὐδὲν παρουσιάζει πρότυπον, κατὰ τὸ ὅποιον ἤθελε ρυθμισθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἢ διαγωγή, πᾶσα δὲ ἄλλη, θρησκευτικὴ Ἠθικὴ παρέχει τὰ ἰδικὰ της ἀτελεῖ πρότυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὸν τῶν περὶ Θεοῦ ἀτελεστέρων ἀντιλήψεων της. Ἡ Χριστιανικὴ ὁμως Ἠθικὴ δίδει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ τὸ πρότυπον τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ ἀγνός, ὁ ἄμωμος, ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, ὁ ἰδρυτῆς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ἠθικοῦ βίου, καὶ ὅστις θέλει νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θείας μακαριότητος δὲν ἔχε. νὰ πράξῃ ἄλλο παρὰ νὰ μιμηθῆ τὸ ὑπέροχον παράδειγμά Του. Οἱ λόγοι Του, αἱ πράξεις Του, ἡ ὅλη Του ζωὴ, μελετώμενα καὶ κατανοούμενα ὀρθῶς, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον ἐφόδιον διὰ τὰς παντοειδεῖς περιστάσεις τοῦ βίου, δίδουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν διὰ τὸν δύσκολον δρόμον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν. Ὅταν αὐτὸ τὸ θεῖον πρότυπον ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἢ πρόσκαιρος ζωὴ μας καταξιώνεται, ὁ βίος ἀποκτᾷ νόημα καὶ σημασίαν.

Ἡ ὠφέλεια πού προκύπτει δι' ἡμᾶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν διδαγμάτων της εἶναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀφθαλμοφανῆς.

Εἰς τὴν Κατήχησιν ἐδιδάχθημεν τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὰ ἀληθῆ δόγματα τῆς Πίστεως. Ἐδιδάχθημεν τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν. Ἐπειδὴ εἶναι φανερόν ὅτι « ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστίν » (Ἰακ. β', 26), πρέπει νὰ διδασκώμεν καὶ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ πράττωμεν, ἂν θέλωμεν νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἂν θέλωμεν νὰ βαδίσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς σωτηρίας. Χωρὶς τὴν Κατήχησιν ἢ Ἠθικὴ θὰ ἦτο βεβαίως ἀκέφαλος, ἀλλὰ καὶ ἡ Κατήχησις χωρὶς τὴν Ἠθικὴν ἔλλιπής. Ἡ Ἱερά

Κατήχησις μᾶς ἡρμήνευσε τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐν τῇ ἀπειρῷ Αὐτοῦ ἀγαθότητι «ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν» (Γαλ. δ', 4). Ἄλλὰ ποία ἡ πρὸς τὴν θεϊαν δωρεάν ἀρμόζουσα πολιτεία τοῦ χριστιανοῦ, θάδιδάξῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Αὐτὴ θὰ δεῖξῃ εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας, θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀναξίους τῆς κλήσεώς μας. Δι' αὐτῆς θὰ γίνωμεν ἄξια μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Οἱ δὲ μαθηταὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν θὰ ἀναγνωρίσουν τὸ μάθημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον ὄλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Δι' αὐτῶν θὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ σοφία, ἂν δὲν ὀδηγῇ εἰς τὴν ἀρετὴν, εἶναι φορτίον περριττὸν καὶ ἐπιβλαβές, πανουργία μᾶλλον ἢ σοφία, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ ὅτι ἰσχύουν διὰ κάθε ἀνθρώπον, πάσης ἐποχῆς, τὰ ρήματα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν «καὶ ἐὰν ἔχω προφητεῖαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν..., ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α' Κορ. ιγ', 2).

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαθήματος ὠφέλεια.

7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν.

Ἡ Ἠθικὴ, πᾶσα Ἠθικὴ, παραγγέλλει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

Ὅτι ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποστρέφεται καὶ νὰ φεύγῃ τὸ κακόν, εἶναι κοινὸν δίδαγμα ὄλων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν. Ποῖον ὁμως εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθόν τοῦτο; Καὶ ἐπειδὴ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀγαθὰ εἶναι πολλὰ, ὕλικά καὶ πνευματικά καὶ ἄλλα, ποῖον μεταξὺ αὐτῶν τὸ μέγιστον; Ποῖον τὸ ὕψιστον, τὸ ἄκρον ἀγαθόν; Καὶ ἄλλως: Ποῖος ὁ ὕψιστος τῆς ἠθικῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει ὁ καθεὶς νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του;

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ σοφοὶ διαφωνοῦν. Οἱ δρόμοι τοὺς ὁποίους μᾶς ὑποδεικνύουν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς αὐτό, ἀκολουθοῦν ἐντελῶς διαφόρους κατευθύνσεις. Αἱ ἀπόψεις των ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Αἱ λύσεις, τὰς ὁποίας προτείνουν, συγκρούονται μεταξύ των, ἡ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἀντιθέτως, ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δεικνύει εἶναι ἀσφαλῆς καὶ μία, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα σαφῆς, ἡ λύσις θετικὴ καὶ βεβαία.

Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι ἐξ ἐκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο πρόβλημα εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

1. Παλαιότητα είναι ή ήδονική θεωρία. 'Επιδίωκε ό,τι παρέχει ήδονήν, ιδού τὸ μοναδικὸν παράγγελμά της. 'Η ήδονή θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀτομικὴν μας εὐδαιμονίαν, αὐτὴ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. 'Ο μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχίαν εἶναι ή ήδονή, τὸ μοναδικὸν ἐμπόδιον ή λύπη. 'Επομένως ἀγαθὸν εἶναι τὸ παρέχον ήδονήν, κακὸν δὲ τὸ δυσάρεστον. 'Ο νοῦς, ή φρόνησις, θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ ἐκλέγωμεν ἀπὸ τὰς ήδονὰς τὰς περισσότερον καταλλήλους καὶ μονιμωτέρας. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ή φρόνησις ἀγαθή, διότι εὐρίσκει τὰ μέσα μετὰ τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζεται ή ήδονή. "Ἄλλην ἀξίαν δὲν ἔχει. Κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ήδονικῆς θεωρίας εἶναι ὁ Κυρηναῖος φιλόσοφος Ἄριστιππος, μαθητῆς τοῦ Σωκράτους. « Ἀγαθὸν ή ήδονή », διεκήρυττε, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (2,88 Β'), ὁ Ἄριστιππος, καὶ « δι' αὐτὴν αἰρετὴ », ἥτοι πρέπει νὰ ἐπιζητῆται ή ήδονή χάριν τῆς ήδονῆς καὶ ὄχι δι' ἄλλον, ἀπώτερον σκοπὸν. Αὐτὴν τὴν μονομερῆ ἐρμηνείαν ἔδωσεν ὁ Ἄριστιππος εἰς τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἀνώτατον τέλος τῆς ζωῆς εἶναι ή εὐδαιμονία καὶ ἀγαθὸν ὅ,τι ὀδηγεῖ εἰς αὐτήν.

Μετριώτερα εἶναι ή ήδονοθηρία τῶν Ἐπικουρείων.

Διακηρύσσει μὲν ὁ Ἐπίκουρος : « τὴν ήδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαρίως ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν » (Διογ. Λαερ. Ι', 128). Ὀνομάζει δηλαδὴ τὴν ήδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ εὐδαιμόνου βίου, διότι αὐτὴν γνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἀχώριστον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀγαθόν. Ἄλλὰ δὲν νομίζει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι κάθε ήδονή εἶναι ἀγαθόν. Πρὶν ἀπὸ κάθε πράξιν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται τὰ ὠφέλιμα ή ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματά της καὶ νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰς ήδονὰς ὅσαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αἱ ψυχικαὶ ήδοναὶ ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τῶν σωματικῶν, τὰς ὁποίας ἐπροτίμα ὁ Ἄριστιππος. Καὶ ή ἀταραξία δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ή « ἀπουσία », ἥτοι ή ἀπουσία πόνου, εἶναι καὶ αὐτὴ πολλακίς ἀξία λόγου. Διότι καὶ αὐτὴ εἶναι μία ήδονή ἡρεμος, « καταστηματικὴ », καὶ πρέπει νὰ ἐπιζητῆται.

Αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις δὲν εἶναι ὀρθαί.

'Η ήδονή μετὰ κανένα τρόπον δὲν ἀρμόζει νὰ θεωρηθῆ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι μόνον ὕλη, διὰ νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ

σώματος. Είναι ὄν μὲ ἀνάγκας πνευματικὰς καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι εἰς θεσιν νὰ χαίρεται μίαν ἀνωτέρας ποιότητος χαρὰν καὶ νὰ ζῆ ὑψηλοτέρας ἀξίας. Αἱ ἀπολαύσεις ἐξ ἄλλου δὲν φέρουν εἰμὴ πρόσκαιρον μόνον ἱκανοποίησιν. Συνήθως τὴν ἡδονὴν διαδέχεται λύπη. Ἄλλοτε πάλιν εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἐπιθυμίας ποῦ ἐκορέσθη γεννᾶται ἄλλη ἢ ἄλλα, ὅπως εἰς τὴν θέσιν ἐκάστης ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς λερναίας ὕδρας. Ὁρθῶς παρωμοιάσθη ἡ ἐκζήτησις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ματαιίαν προσπάθειαν τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ νὰ γεμίσουν τὸν διάτρητον ἐκεῖνον πίθον. Ἐὰν αἱ ἡδοναί, καὶ μάλιστα αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ἦσαν ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ζωὴ του δὲν θὰ διάφε-
ρεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βοσκημάτων.

Ἄ,τι ἐλέχθη διὰ τὴν ἡδονοθηρίαν τοῦ Ἄριστίππου ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἡδονισμόν τῶν Ἐπικουρείων. Βεβαίως ἡ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡδονὴ ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ὀλιγώτερον ἀποκρουστικὴ παρὰ ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὁρμῶν τοῦ σώματος καὶ μεγαλυτέρας διαρκείας καὶ πληρεστέρα. Ἄλλ' οὔτε πάντοτε εἶναι εὐκόλος ἡ διάκρισις μεταξὺ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς οὔτε κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι πρωταρχικόν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἄν αὐτὴ εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ ἐναρέτου βίου, δὲν τὴν ἀποκρούομεν. Ἀλλὰ νὰ τεθῆ ὡς βάσις τῆς ζωῆς μας, ἀσχέτως μὲ τὸ ποῦ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτο οὔτε ὀρθόν εἶναι οὔτε πρέπον.

2. Ἐπὶ ἄλλης βάσεως τοποθετεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ χρησιμοθηρικὴ σχολή. Σκοπὸς τῶν πράξεών μας ἡ ἐπιδίωξις τοῦ χρησίου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ θεωρία αὕτη διασχίζεται εἰς δύο. Ἄν ἡ ὠφέλεια ἀποβλέπη εἰς τὸ ἄτομόν μας, ἂν προάγῃ τὴν ἀτομικὴν μας εὐτυχίαν, τότε χαρακτηρίζεται ὡς ἀτομικὸς εὐδαιμονισμὸς ἢ ὠφελιμοκρατία. Ἄν ἀποβλέπη εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὀλότητος, εἰς τὸ κοινωνικόν συμφέρον καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου, καλεῖται κοινωνικὸς εὐδαιμονισμὸς. Ἄν παρατρέξωμεν τοὺς Ἕλληνας προδρόμους τῆς θεωρίας, θὰ φθάσωμεν εἰς μίαν σειρὰν Ἀγγλῶν ἠθικολόγων καὶ οἰκονομολόγων, ποῦ εἶναι οἱ κήρυκες τοῦ ὠφελιμισμού. Οὔτοι κυρίως ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὠφέλειαν καὶ διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία των φέρεται καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμού. Δύο εἶναι τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα ὀνόματα εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, ὁ Μπένθαμ

(J. Bentham) και ο Μίλλ (J. St. Mill). 'Αγαθόν είναι, λέγουν, ὅ,τι προξενεῖ χαρὰν καὶ μεγαλῶνει τὴν εὐτυχίαν μας, κακὸν ὅ,τι τὴν ἐλαττῶνει. Εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ὀμιλῶμεν διὰ καθήκοντα. 'Οπίσω ἀπὸ τὸ καθήκον κρύπτεται τὸ συμφέρον. 'Η ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξεως ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. 'Αγαθὰ λοιπὸν εἶναι αἱ ὠφέλιμοι, κακαὶ δὲ αἱ ἐπιζήμιοι πράξεις. 'Ο φωτισμένος νομοθέτης πρέπει νὰ συνυφαίνει τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν εὐτυχίαν κάθε πολίτου με τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. 'Υψίστη ἐπιδίωξις ἄς εἶναι ἡ μεγίστη εὐδαιμονία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων.

'Η ἀκριβὴς ὅμως ἐξέτασις τῶν πραγμάτων καταδεικνύει ὅτι οὔτε τὸ χρήσιμον ἢμπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸν ὡς ὑπέρτατος σκοπός. Πρῶτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ με ἀκρίβειαν τοῦτο. Εἶναι τὸ οἰκονομικῶς, τὸ βιολογικῶς, τὸ κοινωνικῶς χρήσιμον ; ἢ τί ἄλλο ; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων, τῶν διαφόρων τάξεων, τῶν διαφόρων λαῶν ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὠφελίμου ; 'Αν πάλιν καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκδέχεται τὸ ὠφέλιμον κατὰ τὸ δοκοῦν, τί σημασίαν θὰ εἶχεν ὡς ἀρχὴ καθοδηγοῦσα τὰς πράξεις μας ! 'Η παρὰ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐπιδίωξις τοῦ δι' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰ ὠφελίμου θὰ ὠδήγει — ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς — εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς πόλεμον πάντων πρὸς πάντας, εἰς bellum commune omnium contra omnes. 'Ιδίως εἶναι δύσκολος ὁ συμβιβασμὸς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. 'Εν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τὴν ὁποῖαν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν προβάλλει ὁ εὐδαιμονισμὸς, ἀτομικὸς ἢ κοινωνικὸς, δύναται μὲν νὰ εἶναι — καὶ συνήθως εἶναι — τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικότητος, οὐδέποτε ὅμως ὑπέρτατος τοῦ βίου σκοπός.

'Η ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια, εἴτε πηγάζει ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τυχαῖα ἀγαθὰ, ὑγείαν, πλοῦτον, κάλλος, εὐγενῆ καταγωγὴν· εἴτε ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἀγαθὰ· εἴτε τέλος προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος καὶ τὴν παιδείαν, ἢ ὁποῖα εὐλόγως τάσσεται εἰς ἀνωτέραν μοῖραν, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ — ἢ ἀπ' αὐτῶν ἡδονὴ καὶ ὠφέλεια — τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιόθεν ἐχαρακτηρίσθησαν τὰ ἐγκόσμια ταῦτα ἀγαθὰ ὡς λόγου ἀξία. Ἀλλ' ἡ ἀξία λ.χ. τῆς ὑγείας εἶναι μεγάλη,

μόνον ἂν θεωρηθῆ ὡς βᾶσις τῆς εὐζωίας καὶ τῆς εὐποιίας καὶ ὡς συντελεστής ἠθικοῦ βίου/ Ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ θυσιάζεται πολλάκις χάριν ἄλλων σκοπῶν. Καθ' ἑαυτὴν ἡ σιδηρᾶ ὑγεία π.χ. τοῦ ἐγκληματίου ἢ ἡ ὑψηλὴ σοφία τοῦ κακοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἀξίζει τίποτε. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἐξαρτῶνται τόσον ἀπὸ ἡμᾶς αὐτοῦς, ὅσον ἀπὸ τὴν τύχην καὶ τὰς περιστάσεις ἢ — προκειμένον περὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης — ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ ἀσταθοῦς πλήθους, ἢ ὅποια μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐν τούτοις δὲν στεροῦνται πάσης ἀξίας. Αὐτὸς ὁ Ἐκκλησιαστής δὲν συμβουλεύει τὴν τελείαν περιφρόνησίν των, ἀλλὰ συνιστᾷ ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύῃ τούτων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εἰς τὸν προσήκοντα τόπον καὶ καιρόν, ἐνθυμούμενος πάντοτε τὴν θνητὴν του φύσιν. Αἰώνιον δὲ ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν δίδει εἰς ἓν καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ. ✓

3. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Νίτσε (Fr. Nietzsche) οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς μίαν τάσιν, ποῦ ὁ ἴδιος ὀνομάζει διψαν δυνάμεως.

Εἶσαι, λέγει, μία νέα δύναμις, ἐν νέον δίκαιον, εἰς τροχὸς ποῦ κυλᾷ μόνος του ; Ἡμπορεῖς νὰ ἀναγκάσῃς τὰ ἄστρα νὰ στρέφωνται γύρω σου ; Ἡμπορεῖς νὰ εἶσαι κριτῆς τοῦ ἑαυτοῦ σου καὶ ἐκδικητῆς τοῦ νόμου σου ; Ἄν ὄχι, παραμέρισε ἢ σκύψε νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπάνω σου οἱ Εκλεκτοί, ποῦ ἡξεύρουν ὡς ἰδικόν σου καλὸν τὸ καλὸν τὸ ἰδικόν των.

Ὁ Νίτσε διὰ τοῦ «Ζαρατούστρα» ἐπαγγέλλεται μίαν νέαν ζωὴν. Εἰς αὐτὴν, τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ καταλάβῃ ὁ «ὑπεράνθρωπος». Αὐτὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἀνθρωπίνη ἀξία.

Ἄνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ του διδασκαλία. Ὁ Νίτσε διακρίνει σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων ἠθικὴν τῶν κυρίων καὶ ἠθικὴν τῶν δούλων, τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν πασχόντων, ὡς χαρακτηρίζει οὗτος τὴν ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατυπώνων περαιτέρω τὴν θεωρίαν του ὑποστηρίζει ὅτι πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι ἀγαθόν, ὅ,τι προσέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν κακόν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ εἶναι δυνατοί, δημιουργικοί, σκληροί, πρὸ πάντων σκληροί. Οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ δειλοὶ δὲν ἔχουν θέσιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ ἐξαφανισθοῦν.

Ἡ ἠθικὴ τῆς δυνάμεως εἶναι μία ἠθικὴ τῶν ὀλίγων καὶ ὡς τοιαύτη εὐρίσκει τὴν πλήρη ἀποδοκιμασίαν μας. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον δὲν μεριμνᾷ, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἐκφράζει τὴν περιφρόνησίν τῆς. Ὡς θρησκεία τῆς σκληρότητος εἶναι ξένη πρὸς τὴν ψυχὴν μας καὶ πρὸς κάθε ιδέαν ἀνθρωπισμοῦ. Θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ εἶχεν ἔλθει ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς μὲ τὸ παρήγορον κήρυγμα «μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθῆσονται» (Ματθ. ε', 4), διὰ νὰ ἔχουν ἀκόμη ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν μας ἀνάλογοι διδασκαλαί. Σήμερον ἰδιαίτερος ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὰν πείραν τῶν τελευταίων ἐτῶν νὰ εἴμεθα πολὺ δύσπιστοι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τῆς Δυνάμεως.

8. Ἀλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ιδεώδους.

4. Ὑψηλότερον προορισμὸν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Συμβουλευεῖ νὰ ἐπιδιώκωμεν διαρκῶς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μας προαγωγὴν. Πολλοὺς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὅπαδους τῆς θεωρίας. Ὁ Σωκράτης εὐρίσκειν ὅτι τίποτε δὲν παρέχει τόσην ἡδονὴν, ὅσον τὸ «ἑαυτοῦ ἠγεῖσθαι βελτίω γίγνεσθαι» (Ξ. Ἀπομ. Α', 6, 9). Ἡ σοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ θὰ μᾶς δείξουν τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελείωσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνος εὐδαιμών εἶναι ὁ σοφός, διότι μόνος αὐτὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον τῶν ιδεῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπερτάτη εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ θεᾶται τὸ ὑψιστον τοῦτο ἀγαθὸν καὶ συμμετέχει αὐτοῦ εἶναι ὡς νὰ γίνεται ἀθάνατος. Ἀρκοῦμεθα εἰς τὴν μνείαν ἑνὸς μόνου χωρίου : «Ἐνταῦθα τοῦ βίου γενήσεται αὐτῷ, ὁρῶντι τὸ καλὸν τίκτειν....., τεκόντι δὲ ἀρετὴν ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι καί, εἴπερ τῷ ἄλλῳ ἀνθρώπων, ἀθανάτω» (Συμπόσ. 211 δ).

Εἰς τὸ ἠθικὸν ιδεῶδες τῆς τελειώσεως καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν μὲ τὸν Θεὸν πιστεύει καὶ ὁ Ὁλλανδὸς φιλόσοφος τοῦ 19ου αἰῶνος Σπιννόζα (B. Spinoza). Ἡ ὑπερτάτη εὐδαιμονία καὶ μακαριότης διὰ τὸν Σπιννόζα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν γνωριμίαν μὲ τὸν Θεόν. Ὅσον ἡ γνῶσις τελειοποιεῖται, τόσον ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ τὴν

σχέσιν των πρὸς τὴν θεϊαν φύσιν, μαντεύει τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ κόσμου.

Συμφωνότερα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν του φαίνεται ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Διότι δίδει σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον, συμφώνως καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν τοῦ Γκαίτε, «πάντα ὑψηλότερα ν' ἀνεβαίνει, πάντα μακρύτερα νὰ πηγαίνει». Ἄλλ' ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀβεβαιότητος. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν θὰ ἐκληφθῆ ἡ τελείωσις ; καὶ πρὸς ποῖον πρότυπον θὰ ἀποβλέπη ; Ἴδου τί δὲν καθορίζει σαφῶς ἡ θεωρία αὕτη. Δι' αὐτὸ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκλαμβάνουν τὴν τελείωσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας. Οἱ μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ τέλειον σῶμα, οἱ δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν, ἄλλοι εἰς τὴν ἁρμονίαν σώματος καὶ ψυχῆς. Οὗτοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκεῖνοι εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐξημέρωσιν,

5. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης ἠσχολήθη μετὰ τὸ θέμα ποῖος ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὴν τελείαν ἀπραξίαν οὔτε εἰς τὴν ἔντονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σύμφωνον μετὰ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὑψίστη ἐνεργητικότητα εἶναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ νοῦ. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ εὐδαιμονία. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς γνωστὸν, ἔδιδε τὴν πρώτην θέσιν καὶ ὁ Πλάτων. Μετὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ἐναρμονίζεται ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. Ἡ φρόνησις μόνη ἢ μόνη ἡ ἡδονὴ δὲν ἐξασφαλίζουν εὐδαιμόνα βίον. Τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὰ « Ἠθικὰ Νικομάχεια » αὐτοῦ (Βιβλίον Α', 1 κ. ἐξῆς).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Πάουλσεν (F. Paulsen), ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδίδαξεν ὅτι σκοπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, ἰδίως τῶν ἀνωτέρων. Ὅσαι πράξεις μας προάγουν τὴν ζωὴν εἶναι ἀγαθαί, ὅσαι τὴν βλάπτουν κακαί. Μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ὑπάρχουν μερικαὶ ἀνώτεροι, ὅπως τὸ λογικόν, καὶ αὐτὰς πρέπει κυρίως νὰ καλλιεργῶμεν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη ἐνεργειοκρατία ἢ ἐνεργισμός.

Ούτε η ένεργειοκρατία όμως είναι πειστική ως θεωρία περί του υπεράτατου αγαθοῦ. Δέν είναι ὀρθόν νά ἀποχωρίζωμεν ἀπό τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ βίου ὠρισμένης λειτουργίας καί νά θεωρῶμεν αὐτάς ὡς ἀξίας ὅλως ἰδιαιτέρων τιμῶν. Βεβαίως ἡ λογική δύναμις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τι σημαντικόν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀνθρώπον συναντῶμεν ἐπίσης καί συναίσθημα καί βούλησιν καί χαρακτήρα, καί εἶναι περισσότεροι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι εὐηργέτησαν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴν ἀρετὴν των παρά μὲ τὴν σοφίαν των.

Ἐκάστη λοιπὸν τῶν ἀπόψεων τούτων εἶναι μονομερῆς καί ἀσταθής. Ἐναντι τῆς τοσαύτης ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανική Ἠθική προσφέρει ἐν ἀδιάσειστον κριτήριον πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ υπεράτατου σκοποῦ. Εἶπεν ὁ Σωτὴρ : « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀδός καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ » (Ἰω. ιδ', 6). Καί πάλιν : « Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡσπερ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι » (Ματθ. ε'. 48). Ἐπέριστατος λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δέν εἶναι ἄλλος παρά ἡ ὁμοίωσις μὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν Θεὸν τῆς ἀγάπης. Ἐν τῇ προσπάθειά του αὐτῇ ὁ ἀνθρώπος οὔτε τὸ σῶμα θά παραμελήσῃ, διότι εἶναι κατοικητήριον τῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ πνεῦμα θά καταφρονήσῃ οὔτε ἄλλην ἐκδήλωσιν τῆς προσωπικότητός του θά ἀγνοήσῃ. Δέν θά εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς προόδου οὔτε κατὰ πρόγραμμα ἐχθρὸς τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Οὔτε ξένος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν οὔτε περιφρονητὴς τῶν προβλημάτων της καί σαρκαστὴς τῶν ἀξιῶν της. Ἀπεναντίας ἡ συνειδησις ὅτι εἶναι συνεργὸς Θεοῦ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν θά τοῦ δίδῃ πτερά καί θά τὸν ἐνδυναμῶνῃ εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς.

9. Αὐτόνομα καὶ ἑτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα.

Καντιανὴ Ἠθική.

Ἐν ἄλλο πολὺ σημαντικόν ἠθικὸν πρόβλημα εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζομεν γένεσις τῆς ἠθικῆς συνειδησεως. Πῶς ἐσχηματίσθη μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας ἡ Ἀρχὴ αὐτή, ἡ ὁποία προστάζει μὲ τόσον αὐστηρὸν καί ἀμείλικτον τρόπον : « Πρέπει ! » – « Δέν πρέπει ! » καί ἐλέγχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν της μὲ τὴν τύψιν

καὶ τὴν μεταμέλειαν ; Ἐτέθη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ; Ἐτέθη ὑπὸ ἄλλου ; Εἶναι αὐτοδημιούργητος ; Δύο κυρίως θεωρίαὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, ἡ τῆς ἑτερονόμου ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τῆς αὐτονομίας.

Κατὰ τὰ ἑτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἢ κρίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἐντολῶν, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ παράγοντας ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένους. Κυρίως ἡ ἑτερόνομος ἠθικὴ φιλοσοφία εἶναι θεονομική. Ἀποδίδει τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῖου ρυθμίζομεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ κρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἣτις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐνδιαφέρεται δι' αὐτὸν καὶ κατευθύνει τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρηκτῶς συνδεδεμένος μὲ τὸν Θεόν, ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι τι ἀκατανόητον.

Μία ἄλλη ἄποψις, συγγενὴς πρὸς αὐτήν, δέχεται ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συνειδήσις εἶναι ἐν ἀρχέγονον μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν στοιχεῖον.

Πολλοὶ μεταξὺ τῶν μεγίστων παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων εἶναι ὁπαδοὶ τῆς ἑτερονομίας ἢ ἀποκλίνουν πρὸς αὐτήν. Ἐμφύτους τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ δώρημα τοῦ θεοῦ θεώρει ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ὁ Σπινόζα λέγει ὅτι τὰ πάντα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀπειρον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Ἐγγελοσ θεωρεῖ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ θελήματος.

Κατὰ δὲ τὴν αὐτονομίαν τὸ ὄργανον τῶν ἠθικῶν πράξεων δὲν ἐτέθη ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ κανένα, ἀλλ' ἐδημιουργήθη μικρὸν κατὰ μικρὸν. Οἱ ἄνθρωποι ἐφθασαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν πειρὰν των. Ὁ ἠθικὸς κώδιξ εἶναι ἀνθρωπινον δημιούργημα, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον.

Τῆς αὐτονομίας ὁπαδοὶ εἶναι ὅλοι ὅσοι τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρίαν τοποθετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν νόησιν, οἱ θιασῶται τῆς ὠφελιμοκρατίας καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ ὀλοκληρος ἡ χορεία τῶν ὑλιστῶν φιλοσόφων. Τέλος πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν αἵρεσιν τὸν Γάλλον φιλόσοφον Κόντ (Aug. Comte), τὸν ἰδρυτὴν τῆς Θετικῆς Φιλοσοφίας, καὶ τὸν μνημονευθέντα ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα Φρ. Νίτσε.

Ἄλλ' ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτονόμου ἠθικῆς εἶναι

ὁ μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος (Im. Kant). Μὲ τὸ ἔργον του « Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ λόγου » (1781) ἤνοιξε νέους ὀρίζοντες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, εἰς τρόπον ὥστε καμμία μεταγενεστέρα φιλοσοφία νὰ μὴ ἤμπορῆ νὰ ἀγνοήσῃ τί ἐδίδαξεν ὁ μέγας ἐκεῖνος σοφός. Ὁ Κάντιος ἠσχολήθη μὲ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερος μὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν Ἠθικὴν ἀναφερόμενον ἔργον του εἶναι ἡ « Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου » (1788).

Δέχεται ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν πράξεών μας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν θεϊαν βούλησιν ἢ ἀπὸ ἄλλην θέλησιν ἔξω ἡμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους καὶ ἀπὸ νόμους ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς ἡμῶν. Ἡ Ἠθικὴ του λοιπὸν εἶναι αὐτόνομος, δὲν ζητεῖ νὰ στηριχθῆ εἰς κάποιαν αὐθεντίαν. Ἡ ἀρετὴ δι' αὐτὸν εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτάρκης.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Κάντιον κριτήριον διὰ τὴν ἠθικότητα τῶν πράξεών μας ; Πότε μία πράξις μας ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ἠθικὴ ;

Ἐπὶ τὴν ἀπάντησιν λέγει ὁ Κάντιος, πράξεις ὠφέλιμοι ἴσως, ποὺ ἔχουν ὅμως ὡς ἐλατήριον τὴν φιλαυτίαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν. Αὐταὶ δὲν ἠμποροῦν ποτὲ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἠθικαὶ πράξεις. Ἄλλαι γίνονται ἀπὸ κάποιαν κλίσιν ἢ ὀρμὴν ἢ ἐπιθυμίαν – οὔτε αὐταὶ εἶναι γνησίως ἠθικαί. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη ποὺ γίνονται ἀπὸ οἶκτον ἢ συμπόνιαν δὲν ἠμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἠθικαί. Οὔτε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα κρίνονται αἱ πράξεις, διότι αὐτὰ δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ ἡμᾶς. Οὔτε ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, διότι εἶναι ἀγνωστον ποία κλίσις ἢ συμφέρον μᾶς ὠθεῖ πρὸς αὐτάς. Ἠθικαὶ πράξεις εἶναι μόνον ἐκεῖναι ποὺ γίνονται ἀπὸ τὴν καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ χρέους, ἀπὸ καθαρὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ Καθῆκον. Ἀγαθὴ πράξις εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἀγαθὴν Βούλησιν, ἀλλ' ἀγαθὴ Βούλησις εἶναι ἐκείνη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πρόσταγμα ἐνὸς ἀδυσωπήτου Νόμου. Ἡ προσταγὴ αὐτὴ τοῦ νόμου εἶναι κατηγορικὴ. Ἡ πράξις δηλαδὴ ποὺ παραγγέλλει νὰ ἐκτελεσθῆ δὲν εἶναι μέσον δι' ἕνα ἄλλον σκοπὸν, ἀλλὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ σκοπὸν. Ἐστὶ ὁ Κάντιος ἔφθασεν εἰς τὴν περίφημον κατηγορικὴν προσταγὴν του, ποὺ εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως : *« Πρᾶττε συμφῶνως πρὸς ἕνα τοιοῦτον κανόνα, ὥστε ὁ*

κανών αυτός να ήμπορη ταυτοχρόνως να χρησιμεύση — και σὸ ὁ ἴδιος να τὸ θέλῃς να χρησιμεύση — ὡς κανὼν μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας ».

Αἱ πράξεις μας λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἕνα κανόνα, τοῦ ὁποίου τὸ κῦρος νὰ εἶναι ἀπόλυτον καὶ ὁ ὁποῖος νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Νόμου δὲν περιορίζει, λέγει ὁ Κάντιος, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεναντίας μάλιστα τὴν προϋποθέτει. Διότι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, ὡς λογικὸν ὄν, αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὸν νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ νὰ πειθαρχῶμεν. Ὅταν ἡ ἠθικότης κρίνεται κατὰ νόμους ἄλλους, ποὺ δὲν ἔθεσεν ἡ ἠθικὴ Βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ Βούλησις καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι πλέον ἐτερόνομος καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐλευθερία, λέγει, δὲν εἶναι ἡ ἀναρχία καὶ ἀσυδοσία εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτείου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς νὰ λυτρῶνεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἔτσι ὁ ἀνθρώπος ἀποβαίνει συγχρόνως νομοθέτης καὶ ἐκτελεστής τοῦ νόμου του.

10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου.

Μολονότι ἡ ἐξοικείωσις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν εἶναι τόσο εὐκολος, θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τῆς ἠθικῆς του διδασκαλίας.

1. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Καντίου παραγγέλλει νὰ πράττωμεν συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας, τῶν ὁποίων δὲν μᾶς δίδει τὸ περιεχόμενον. Μᾶς λέγει ὅτι οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς μας πρέπει νὰ ἔχουν γενικὸν κῦρος καὶ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ κανόνες δὲν τὸ μανθάνομεν. Μᾶς λέγει πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν γενικῶς, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Σχεδὸν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τί δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποῖος ἄρα γε θὰ μᾶς δείξῃ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι πρέπον ;

2. Ἡ κατηγορικὴ του προσταγὴ μᾶς βοηθεῖ ἴσως νὰ ἀξιολογήσωμεν ἠθικῶς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν, ποὺ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ λάβωμεν ἀπο-

φάσεις. Ὁ ἐγωιστής π.χ. δὲν αἰσθάνεται ὡς καθολικὸν νόμον τὴν ἀλληλοβοήθειαν, ἀλλὰ τὴν αὐτοβοήθειαν. Οὔτε θέλει νὰ ἰσχύσῃ ὁ νόμος τῆς ἀλληλοβοηθείας, διότι εὐτυχῶν τώρα, δὲν δύναται νὰ ὑπείσθῃ εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνδεοῦς. Κάποιο λοιπὸν ἄλλο στήριγμα πρέπει νὰ εὕρωμεν διὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Ποῖον εἶναι ἄρα γε αὐτό;

3. Πιθανὸν μερικὰ προνοιοῦχα πνεύματα, μερικὰ ὅλως ἐκλεκτὰ καὶ ἐλεύθερα ἄτομα, νὰ ἔχουν σαφῆ συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ κανόνος μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας. Πιθανὸν νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν κάθε φοράν νὰ ἀνάγωνται μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς Ἀρχῆς καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς. Ποῖος ὅμως θὰ ἐγγυηθῇ ὅτι αὐτὴν τὴν ἰκανότητα θὰ ἔχωμεν ὅλοι, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων; Πρόκειται νὰ συγκροτήσωμεν καμμίαν ἀριστοκρατικὴν Ἠθικὴν, προοριζομένην δι' ὀλίγους; ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἄνθρωπος γενικῶς; Διὰ ποίους ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς; Μήπως διὰ τοὺς ὀλίγους;

4. Ὁ Κάντιος δὲν εἶναι εἰς τυχαῖος ἠθικολόγος. Προσέφερε τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅτι ἐλύτρωσε τὴν Ἠθικὴν ἀπὸ κάθε εἶδους εὐδαιμονισμὸν καὶ ἡδονοθηρίαν καὶ καθιέρωσε ἓνα ἠθικὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν μας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς τὸ Καθῆκον. Ἔστησεν ὁ Κάντιος τὴν ἀρετὴν εἰς ὑψηλότετον βᾶθρον, εἶδεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους τὸν βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Νόμον, πού ἐπιτάσσει μὲ ἀδυσώπητον αὐστηρότητα. Ἀλλ' ἄφησε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον εἰς αὐτὸν τὸν δύσκολον δρόμον, πού ἠρέκσθη νὰ τοῦ δεῖξῃ ἀπὸ μακρὰν. Δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ σωτήριον ὀδηγητικὸν φῶς. Πῶς εἶναι, ἀλήθεια, δυνατόν νὰ ἐκτελῇ τὸ χρέος του ὁ ἄνθρωπος ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἀσύλληπτον σκιάν τοῦ Καντιανοῦ Νόμου; Πῶς χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ὀπισθὲν του μίαν Δύναμιν πού νὰ δίδῃ τὴν ἐντολήν, πῶς χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπίζῃ διὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ νὰ προσδοκᾷ διὰ τὴν ἄλλην, θὰ εὕρῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν; Ἴδου τί δὲν ἐξήγησεν ὁ Κάντιος.

5. Ὁ Κάντιος ἀνεβίβασε τὸν ἄνθρωπον εἰς πολὺ ὑψηλὸν ἐπίπεδον

ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους σοφούς. Ὁ ἄνθρωπος, εἶπεν, εἶναι ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, δὲν ἤμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι μέσον, τὸ ὁποῖον νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειαν ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος, διὰ νὰ ἐπιτύχη διαφόρους σκοποῦς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς ὁ ἴδιος, εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀπὸ ὅλα τὰ φυσικὰ πράγματα εἶναι ὁ μόνος ποῦ δικαιούται νὰ ὀνομασθῆ πρόσωπον. Τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, παραγγέλλει ὁ Κάντιος, νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι πάντοτε ὡς σκοπὸν, ποτὲ ὡς μέσον, καὶ ἀναλόγως νὰ ρυθμίζης τὰς πράξεις σου. Ποῖαν ἀξίαν ἔχει ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἐννοοῦμεν πολὺ καλῶς, ὅταν βλέπωμεν ὀλοκλήρα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἰδεολογίας νὰ μεταχειρίζονται τὸν ἄνθρωπον ὡς μέσον διὰ τοὺς φανεροὺς ἢ ἀνομολογήτους σκοποῦς των, ὅταν βλέπωμεν ὅτι εἰς κοινωνίας ἀνθρώπων καλλιιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγέλης, ὅταν βλέπωμεν νὰ τὸν ὑποβιάζουσι εἰς τὴν στάθμην ἐκείνην, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἔχει ἀπὸ αἰῶνων ἀπομακρυνθῆ. Ὁ Κάντιος λοιπὸν εἶναι ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης μας διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτῆν. Ἄλλ' ἐστάθη ἕως ἐκεῖ. Δὲν κατῆλθε μέχρι τοῦ ἐνός, συγκεκριμένου, ζωντανοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἠσθάνθη τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν του. Τὸν ἀφῆκε μόνον εἰς τὴν τραγικὴν του προσπάθειαν νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Τὸν εἶδε μὲ ἐκτίμησιν, ἀλλ' ὄχι μὲ συμπόνιαν, μὲ διαφέρον, ἀλλ' ὄχι μὲ ἐπιείκειαν. Ἄλλο ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀναμείνῃ ἀπὸ μίαν ἠθικὴν ἄνευ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἔγινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη διὰ μίαν ἀνασύνδεσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πηγὴν τῆς ἠθικότητος. Ἐπρεπε νὰ στηθῆ ἐκ νέου ἡ γέφυρα ποῦ συνδέει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεὸν καὶ μὲ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Εἰς ἐπόμενα μαθήματα θὰ ἐξηγησωμεν πῶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ θὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ ἐννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐννοιαν τῆς θρησκευτικότητος.

11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς.

Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς ἠθικῆς εἶναι μία νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατ' εἶδος ἐκδοχὴν, ὅπως τὴν ὑπεστήριζεν ὁ Κάντ καὶ οἱ ὄπαδοί του. Δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν

μίαν Ἠθικὴν τῆς μορφῆς, τὴν δὲ ἄλλην Ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου.

Τὴν Ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου ἀντιπροσωπεύει ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ ἢ φιλοσοφία, τὴν ὁποῖαν ἰδρυσεν ὁ Χοῦσερλ (Ed. Husserl), ἀνέπτυξαν δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Σέλερ (Max Scheler) καὶ Χάρτμαν (Nic. Hartmann).

Κατὰ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Καντίου, τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον μιᾶς πράξεως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἡ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποῖαν συνδέω τὴν πράξιν μὲ τὴν βούλησιν. Ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ Κάντ (Πράττε συμφῶνως κ.λ.π.) μᾶς φέρει ἔξω ἀπὸ τὴν δεδομένην ἐμπειρίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα. Δὲν πράττω τὴν πράξιν Α, διότι εἶναι εὐάρεστος ἢ ὠφέλιμος ἢ ὠραία ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ διότι τὸ ἐπιβάλλει μία ὠρισμένη λογικὴ, ὁ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ βούλησις μου δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς πράξεως, πρέπει νὰ εἶναι ἐλευθέρω καὶ αὐτόνομος, ἦτοι αὐτὴ ἢ ἴδια νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς νόμους.

Κατὰ τὴν νέαν ὅμως ἐκδοχὴν, ὁ κόσμος τῶν «ἀξιῶν», ἄρα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν, προϋπάρχει τῆς πράξεως καὶ δὲν τὸν γεννᾷ ἡ βούλησις μου, ἡ ἀγαθὴ βούλησις τοῦ Κάντ. Αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως δηλαδὴ πρὸς τὸν αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦντα ἄνθρωπον. Ὑπάρχουν καὶ εἶναι προϋπόθεσις τῶν πάσης φύσεως ἐπιθυμιῶν μας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ζήτημα μορφῆς, δὲν εἶναι τι τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ποῦ ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑποστάσεώς μας, τοῦ εἶναι μας.

Ἄλλ' εἶναι καιρὸς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα. Τί εἶναι αἱ ἀξίαι;

Ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῖου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ.

Ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐπέρασε βαθμηδὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ιδιότητες καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος γενικώτερον. Οὕτω ὁμιλοῦμεν διὰ ἐπιστημονικὰς, ἠθικὰς, θρησκευτικὰς ἀξίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

30 *Συμπέρασμα ὅτι ἀξιολογία εἶναι ἀξία @ καὶ ἡ ἀξία*

ὁποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ἀξία ἔχει ἀποβῆ περίπου ταυτόσημος πρὸς ἓν ἰδανικὸν ἢ ἰδεῶδες, ἦτοι πρὸς κάτι ὑψηλὸν καὶ ὑπέροχον, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀνειρεύεται νὰ φθάσῃ.

Αἱ ἀξίαι διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ. Τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἀξίαι, ἐνέχουν ὅμως ἀξίαν, εἶναι φορεῖς ἀξιῶν. Ἐνίστε ἓν ἀγαθὸν ἔχει πολλαπλὴν ἀξίαν. Εἰς ζωγραφικὸς πίναξ π.χ. εἶναι κυρίως μὲν αἰσθητικῆς ἀξίας φορεὺς· ἐνδεχομένως ὅμως ἔχει καὶ ἱστορικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἂν δὲ συντελῆ εἰς φρονηματισμὸν τῆς νεότητος, καὶ παιδαγωγικὴν ἢ ἠθικὴν.

Τὰς ἀξίας δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὸ λογικόν. Δὲν «γνωρίζομεν» κυρίως εἰπεῖν τὰς ἀξίας, ἀλλὰ «ζῶμεν» αὐτάς, ἦτοι τὰς αἰσθανόμεθα μὲ ὄλην μας τὴν ψυχὴν καὶ τὰς προσοικειούμεθα μὲ ὄλην μας τὴν ὑπαρξιν. Κατὰ τὴν «βίωσιν» αὐτὴν τῶν ἀξιῶν μετέχει καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα, ἰδίως τοῦτο. Ὁρθὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἔκφρασις «πραγματοποιούμεν ἢ ἐμπραγματοῦμεν τὰς ἀξίας».

Πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μίαν ταξινομήσιν καὶ διαβάθμισιν τῶν ἀξιῶν.

Εἰς μίαν κατωτάτην βαθμίδα τοποθετοῦνται αἱ ἀξίαι τῶν αἰσθητηρίων (κυμαινόμεναι μεταξὺ τῶν ὀρίων εὐάρεστον - δυσάρεστον) καὶ αἱ βιολογικαὶ (ὑγεία - ἀσθένεια). Μετὰ ἀπὸ αὐτάς τάσσονται αἱ θεωρητικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀξίαι, ἦτοι ὅσαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν (ἀληθὲς - ψευδὲς) ἀφ' ἑνός, μὲ τὴν τέχνην ἀφ' ἑτέρου (καλὸν - αἰσχρόν). Ὑπεράνω αὐτῶν τάσσονται αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι. Θεμελιώδεις ἠθικαὶ ἀξίαι εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, θρησκευτικαὶ δὲ τὸ ἅγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι διακρίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας διὰ τῶν ἐξῆς γνωρισμάτων :

1. Ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις προσώπων, οὐδέποτε εἰς ἄψυχα.

2. Ἔχουν χαρακτῆρα κοινωνικόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ πράξεις μας πρέπει νὰ τυγχάνουν ἀπαραιτήτως τῆς ἐπιδοκίμασις τῆς κοινωνίας· διότι ἕκαστος ἄνθρωπος, κεχωρισμένος τοῦ

συνόλου, δύναται νὰ βεβαιωθῆ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἂν εἶναι ἠθικός ἢ ὄχι.

3. Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δὲν νοοῦνται χωρὶς ἐλευθερίαν. Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκλογῆς, δὲν ὑπάρχει καταλογισμὸς οὔτε ἐπομένως θέμα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως μιᾶς πράξεως. Μόνον ὁ ἐλεύθερος δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἠθικός ἢ μὴ ἠθικός. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι μερικοὶ δὲν δέχονται τὰς ἠθικὰς ἀξίας ὡς ἰδίαν κατηγορίαν ἀξιῶν. Ὑποστηρίζουν ὅτι αὗται παρακολουθοῦν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ ὑπεισέρχονται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν.

Αἱ θρησκευτικαὶ τέλος ἀξίαι θεωροῦνται σπουδαιόταται. Εἶναι τὸ βᾶθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται αἱ λοιπαί. Διότι, ἂν δὲν ἀποδίδωμεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ ὡς τέλειον καὶ θεῖον δημιούργημα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δίδωμεν ἀξίαν εἰς ὅ,τιδήποτε ἀπὸ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανὴς σύγχρονος φιλόσοφος Σπράγκερ (Ed. Spranger), τὸν ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς ζωῆς μόνον ἡ θρησκευτικὴ ἀνάτασις ἤμπορεῖ νὰ δώσῃ, μόνον μία κοσμοθεωρία, ἣτις δονεῖται ἀπὸ θρησκευτικὸν παλμόν. Αἱ κατώτεραι ἀξίαι, λέγουσιν οἱ φαινομενολόγοι φιλόσοφοι, ἀποκτοῦν περιεχόμενον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀνωτέρας, καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικὰς. Εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις ὁ ἄνθρωπος δὲν εὕρισκει ὀριστικὴν ἱκανοποίησιν. Δι' αὐτὸ τείνει νὰ ὑπερβῆ τὸ ζωικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ «ἐξακοντισθῆ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θεοῦ». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία κίνησις πρὸς τὸ θεῖον.

Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου προϋπάρχουν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεώς μας.

Ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς στηρίζεται, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, εἰς προϋποθέσεις ἀπαραδέκτους. Ὁ Κάντ ἐπίστευσεν ὅτι ἡ εἰδολογικὴ, ἡ μορφολογικὴ ἠθικὴ του μᾶς ἀπαλλάσσει ἅπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν ἡδονισμόν, πού εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἀναγκαία κατάληξις κάθε ἠθικῆς στρεφόμενης πρὸς τὸ ἀντικείμενον, πρὸς ἐν ὑπέρτατον ἀγαθόν. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον ἡ Καντιανὴ ἠθικὴ διακόπτει κάθε δεσμόν μὲ τὴν ζωντανὴν ἠθικὴν πραγματικότητα καὶ κατανατᾷ καθαρὸς τύπος. Ἡ νέα ἠθικὴ, τοῦ περιεχομένου, πιστεύει ὅτι οὔτε τὴν τυποποίησιν τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς ἐμφανίζει οὔτε εἰς ἡδονισμόν καταλήγει, τὸν ὁποῖον ἀντιθέτως ἀποκρούει καὶ στηλιτεύει. Καὶ ἐνῶ δὲν εἶναι ἑτερόνομος,

δηλαδή δὲν καταφεύγει εἰς δυνάμεις ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένας, ἔξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει τὰς ἀτελείας τῆς αὐτονόμου Ἠθικῆς. Ἡ βούλησίς μας στρέφεται πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν, προϋπάρχουν ἡμῶν. Ἐν τῇ προσπάθειά μας νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀξίας, πραγματοποιοῦμεν τὸν ἠθικὸν μας προορισμόν. Ἡ προσωπικότης ἐπανακτᾷ οὕτω τὰ ἀπαραράγαπτα δικαιώματά της, καταξιώνεται.

Παρά τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν της ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου ἀφήνει εἰς ἡμᾶς ἀρκετὰς ἀμφιβολίας. Ἀφοῦ αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰς καὶ δὲν τὰς θέτει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ποῖον ἐτέθησαν ; Καὶ ἀφοῦ πᾶσα ἑτερονομικὴ καὶ θεονομικὴ λύσις ἀποκλείεται διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, πῶς ἐτέθησαν καὶ πῶς ὑφίστανται ὡς ἀπόλυτοι ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ τῶν πράξεών μας ; Εἰς τοῦτο δὲν δίδει πειστικὴν ἀπάντησιν ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου.

Ἐπειτα πῶς αἱ ἀξίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι καὶ αὐθύπαρκτοι ; Αἱ ἀξίαι προβάλλουν μόνον ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ συσχετίζομεν ἐν ὑποκειμένον πρὸς κάποιον πρᾶγμα, πρὸς ἐν ἀντικείμενον. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι, τὰ δύο ἀπαραίτητα δεδομένα, δὲν δύναμαι νὰ ὀμιλῶ περὶ ἀξιών. Ὑπάρχει ὠφέλιμον, ὠραῖον, ἀγαθόν, ἂν δὲν ἀναφέρεται εἰς κάτι καὶ ἂν δὲν ὑπάρχη ὁ κρίνων, ὁ ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ ;

Καὶ ἐν κατακλείδι, πῶς αἱ φευγαλέαι αὐταὶ καὶ ἀσύλληπτοι διὰ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ, περὶ τῶν ὁποίων τόση γεννᾶται ἀμφισβήτησις, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα ἔλξεως διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ ; Πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀβοήθητος, ἀκαθοδήγητος, « αὐτόνομος », θὰ ὀδηγηθῆ πρὸς αὐτάς ;

12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος. *Handwritten notes: "Handwritten notes" and "Handwritten notes" in the right margin.*

Ἐξητάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μὲ κάθε συντομίαν τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν μεγίστην μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν συνάγεται τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθῆ ἠθικὸν σύστημα καὶ κώδιξ ἠθικῆς διαγωγῆς ἄνευ

Θεοῦ. Ἡ ἠθικότης λοιπὸν μόνον ἐπὶ τῆς θρησκείας ἔμπορεῖ νὰ στηριχθῆ. Διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν ἠθικὸν βίον εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας. Ὅτι γενναῖον καὶ μέγα κατωρθώθη, συνετελέσθη εἰς στιγμὰς ἐντόνου θρησκευτικῆς ζωῆς. Οἱ θαυμάσιοι πίνακες τοῦ Κρητὸς Θεοδοκοπούλου καὶ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι κυρίως εἰκόνες ἀγίων μορφῶν. Ἡ χιλιετής ἀντίστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν βαρβάρων ἐχαλυβδῶθη εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, ὅσον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πίστεως εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα εἶναι περισσότερον ἐσκοτισμένη, ὅσον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀσθενέστερον, τόσον ἡ κατάστασις ἐνὸς λαοῦ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν εἶναι χειροτέρα, ὁ ἠθικὸς βίος ἀτονώτερος, ἡ ἀρετὴ σπανιωτέρα.

Ὅπου ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔλαβε χαρακτῆρα ὁμαδικὸν καὶ προγραμματικόν, ἡ καταστροφὴ ἐπηκολούθησε φοβερά. Τὸ ἐν Γερμανίᾳ καθεστῶς ἠθέλησε νὰ κόψῃ κατὰ τὸν μεσοπόλεμον κάθε δεσμὸν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. « Ἀπορρίψατε μακρὰν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς χριστιανικῆς σας ἀνατροφῆς », ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς Τύπου πρὸς τὴν Χιτλερικὴν νεολαίαν, « ρίψατε μακρὰν τὰς Ἰουδαιοχριστιανικὰς ἰδέας περὶ ἀμαρτωλῆς ζωῆς, ἐλέους καὶ ἀγάπης διὰ τοὺς ἐχθροὺς σας. Πρέπει νὰ εἴμεθα σκληροί, ἂν θέλωμεν νὰ νικήσωμεν. Κατάρρα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν ». Πῶς ἐπληρώθησαν πειραματισμοὶ καὶ κοσμοθεωρίαι αὐτοῦ τοῦ εἶδους, εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν.

Ἡ πίστις λοιπὸν δίδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἠθικότητα, ἡ ἀπιστία ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο διακηρύττει ὁ Ἀπόστολος τῶν ἔθνῶν τονίζων ὅτι « ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται » (Γαλ. γ', 11).

Δύο ἀντιρρήσεις ἔμποροῦν νὰ προβληθοῦν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας.

1. Ὑπάρχουν ἄτομα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ θρησκευόνται, δὲν ζοῦν βίον ἠθικόν.
2. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν δεικνύουν κανὲν διαφέρων

διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἐν τούτοις ζοῦν μακρὰν πάσης ἠθικῆς παρεκτροπῆς.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα ὑπάρχει ἐπίφασις μόνον ἀληθείας. Οἱ χριστιανοὶ τῆς πρώτης κατηγορίας κατ' ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν παρέλαβον μόνον τὸν τύπον τὸν ἐξωτερικόν, ἔμειναν ὅμως ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν του. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι ὁ χριστιανὸς τῶν ἔργων, ἀφοῦ « *ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστὶ* » (Ἰακ. β', 26). Ἡμποροῦν βεβαίως νὰ καυχῶνται μαζὶ μὲ τὸν Φαρισαῖον τῆς παραβολῆς λέγοντες « *νηστεύω δις τοῦ Σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι* » (Λουκ. ιη', 12), ἀλλ' εἶναι ὀλιγώτερον ἠθικοὶ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τελώνην, ποῦ ἔχει τουλάχιστον συναίσθησιν τῆς θέσεώς του. Τὰ πάντα κάμνουν « *πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις* » (Ματθ. κγ', 5). Οὗτοι δὲν ἠμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις περὶ δῆθεν ὑφισταμένου χάσματος μεταξὺ θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ποῖος μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ ἄτομα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν συντηροῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεώς των ἐν εἶδος θρησκευτικότητος, ποῦ δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φανερωθῇ ὡς θρησκευτικὴ πρᾶξις ; Ἴσως πιστεύουν μὲ τὸν ἰδικὸν των σιωπηλόν, ἀνεπίδεικτον τρόπον. Ἴσως πάλιν ἀπὸ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν θρησκευτικότητα κατήντησαν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς τύπους τῆς λατρείας. Ζοῦν πιθανῶς κατὰ τρόπον ἔντονον τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας μὲ τὸ βαθύτερον στρώμα τῆς ψυχῆς των, παρ' ὅλον ὅτι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν οὔτε ἡ φαρισαϊκὴ θρησκευτικότης τῶν ἄλλων οὔτε οἰαδῆποτε ἄλλη πρόφασις ἢ πρόσχημα καθιστᾷ διστακτικόν ὡς πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. « *Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν καὶ ἐγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς* » (Ματθ. ι', 32 - 33), εἶπεν ὁ Κύριος.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν καὶ ἡ πίστις ὄχι μόνον ἐξηγεῖ καὶ στηρίζει τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὴν καθωρισμένον καὶ σαφὲς περιεχόμενον. Ἐπιτυχῶς ἐλέχθη ὅτι, ὅπως θρησκεία ἄνευ ἠθικῆς

Είναι φάσμα θρησκείας, ούτω και ήθικη άνευ θρησκείας είναι χόρτος
κακῶς φυτευθείς και ἔτοιμος νὰ ξηραθῆ προτοῦ φυτρώσῃ, οἰκοδό-
μημα θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἔτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς τὴν
πρώτην ὄρμην τῶν χειμάρρων. Ἡ ήθικότης εἶναι ὄντως ὁ εὐγενής
καρπὸς τῆς πίστεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(ΑΡΧΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος.

Αἱ πράξεις μας εἶναι ἠθικαί, ὡσάκις εἶναι σύμφωνα με κάποιαν γενικωτέραν ἠθικὴν ἐπιταγὴν ἢ ἠθικὸν κανόνα. Ἐάν καθεὶς πράττῃ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του εἴτε κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τώρα μὲν οὕτως, ὕστερον δὲ ἄλλως, ἂν τὰ ἐνεργήματά του ἔχουν κάτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἄτακτον καὶ δὲν πειθαρχοῦν εἰς κάποιαν διέπουσαν ἀρχὴν ἢ νόμον, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἠθικός.

Τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε καθ' ὠρισμένον τρόπον, συμφώνως πρὸς κάποιαν ἀσάλευτον ἐπιταγὴν, φύσει αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀναγνωρίζει, ἐξ ὀρμεμφύτου φέρεται πρὸς τὴν τήρησιν ὠρισμένων ἐντολῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐντολῶν ἢ ὀρθότερον τὴν γενικὴν συμπερίληψιν αὐτῶν, τὸν ὕψιστον καὶ τρόπον τινὰ συνταγματικῆς φύσεως νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμμορφῶνται αἱ προθέσεις αὐτοῦ καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον.

Νόμος εἶναι γενικῶς διάταξις κανονιστικὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἄλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος, μολοντί ἔχει τὸ γενικὸν τοῦτο γνώρισμα, εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους φυσικοὺς νόμους. Διότι οὔτε πιεστικός εἶναι, ὅπως οἱ ἀνθρώπινοι, οὔτε ἔχει τὴν τυφλὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἢ κανονικότης τῶν φαινομένων εἶναι ἀποτέλεσμα

ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ δυνάμεων, οὐδεμίαν δὲ ἔχει θέσιν ἢ ἰδική μας θέλησις. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τὰ αὐτὰ αἷτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν πράξεων, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἔκβασιν, διότι ὑπαισέρχεται ὁ παράγων ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐλευθέρᾳ θέλησίς του. Δι' αὐτὸ ὡς πρὸς μὲν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἐξετάζομεν ποῖα εἶναι καὶ πῶς τελοῦνται, ἐνῶ διὰ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζομεν ὅποια ὀφείλουν νὰ εἶναι. **Εἶναι λοιπὸν ὁ ἠθικὸς νόμος ὑψιστος κανὼν ἐπιτάσσεων τὸ πρακτέον καὶ φευκτέον.** Ὡς ἐκ τούτου εἶναι, καθὼς τὸν ὠνόμασαν, ἡγεμῶν τοῦ βίου καὶ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων.

Πόθεν ὅμως ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ;

Εἶναι πρῶτον προσωπικὴ πίστις καὶ συνείδησις ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του περιπτώσεις πού ἐνεργεῖ συμφῶνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ πού παρέβη αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰσθάνεται βαθεῖαν ψυχικὴν ἱκανοποίησιν, εἰς τὴν δευτέραν λυπεῖται καὶ ἀνησυχεῖ. Κάποτε πειθαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιταγὰς του παρὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, παρὰ τὴν ἀτομικὴν του εὐχαρίστησιν. Ἐνίοτε τοῦ γίνεται καταθλιπτικὸς, ἀλλ' ἐνῶ δύναται, δὲν θέλει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν του. Ὁ Σωκράτης ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Κρίτωνος θὰ ἔχανε τὴν ζωὴν του — ὅπως καὶ ἔγινε. Ἀλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὸν ὑψιστον ἠθικὸν νόμον. Ἡ Ἰωάννα ντ' Ἄρκ τοῦ Σίλλερ τὴν στιγμὴν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου της εἶναι δυστυχῆς. Διότι ἐνῶ ἔσωσε τὴν πατρίδα της ἀπὸ τὸν ὄλεθρον, ἐφέισθη ὅμως τῆς ζωῆς Ἀγγλοῦ στρατιώτου ὑποκύψασα εἰς μίαν ἀδυναμίαν της. Κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸ μυστικὸν της. Μόνον πού ἡ πράξις της δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον. Γενικῶς, ἂν αἱ στιγμαὶ πού ὑποκύπτομεν εἰς τὰ πάθη μας εἶναι ἀναρίθμητοι, ὅμως δὲν εἶναι ὀλίγα αἱ περιστάσεις πού ἀψηφούντες τὴν πρόχειρον ἡδονὴν συμμορφούμεθα πρὸς μίαν ἀνωτέραν καὶ ἀπωτέραν ἐπιταγὴν. Αἱ ὀλίγα αὐτὰ περιστάσεις τιμοῦν τὴν προσωπικότητα καὶ καταξιώνουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλάχοῦ ἐλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν

ούσιαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς προσωπικότητος. Δὲν εἶναι μόνον φυσικὸν ὃν ἢ μηχανὴ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διέπεται ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ φυσικοὺς νόμους: Οὔτε ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνόργαυα ὄντα καὶ τὰ ζῶα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ ὑποκύπτῃ μόνον εἰς τυφλὰς ὁρμὰς καὶ ἔνστικτα. Εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ φυσικὸν ἀντικείμενον, κάτι σημαντικώτερον ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Τὸ ἄτομον θέτει σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τοὺς ἀμέσους, τοὺς ζωώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἄμυναν καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο τοῦτο ἀκατανόητον, ἂν δὲν εἶχεν ἔμφυτον τὴν δύναμιν νὰ ἐννοῆ ποιὰ πράξεις του ὑπηρετοῦν ἀνώτερον σκοπὸν καὶ ποιὰ εἶναι εὐτελεῖς καὶ χαμαίζηλοι. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούγονται τόσον συχνά, παρὰ τὰς θρηνωδίας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοχθηρίαν καὶ κατωτερότητα, ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα μὲ τὸ ἠθικὸν του μεγαλεῖον.

Τέλος ἡ παγκόσμιος φιλολογία, ἡ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανικὴ, παρέχουν ἀψευδεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Περιφνημοὶ κατέστησαν οἱ λόγοι τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Παρήκουσα, λέγει πρὸς τὸν Κρέοντα, τὸν νόμον σου, διότι ἐπειθάρχησα εἰς τὴν προσταγὴν ἐνὸς ἄλλου, ἀγράφου, ἀλλὰ πανισχύρου νόμου. Εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπήκουσεν ἡ ἡρώϊς ἐκείνη, ἂν καὶ ἐγνώριζε ποία τύχη τὴν ἀνέμενε.

Καὶ ὁ Κικέρων, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐπικαλεῖται τὸν ἄγραφον ἠθικὸν νόμον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν μιᾶς σπουδαιότητας ὑποθέσεως φόνου.

Ἀκόμη σαφέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Μολονότι οἱ χριστιανοὶ ὀφείλου νὰ συμμορφώνωνται πρὸς τὸν θεῖον νόμον, τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις δὲν παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Εἰς τὸ περίφημον χωρίον (β', 14 - 15) τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του ὁ Παῦλος δέχεται ὅτι καὶ οἱ ἔθνη εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν, διότι ἐπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμφύτου νόμου: «*ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμοι, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν*

ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως ». Ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν θεῖος Ἀπόστολος ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ διὰ τὸν νόμον τοῦ νοῦ ὡς διὰ μίαν ἐσωτερικὴν, ἔμφυτον δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἀρεσκομέθα εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ γραπτοῦ νόμου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τοῦ νόμου τούτου ἀναγνωρίζομεν τὸ κύρος, ἂν καὶ ἀντιστρατεύεται μὲ τὸ ζῶδες ὑπόστρωμα τῆς ὑπάρξεώς μας· « *συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου* » (ζ', 22 - 23).

Εἰς αὐτὰς τὰς ὀλίγας ἐκ πολλῶν μαρτυρίας ἀρκοῦμεθα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου.

« *Οὐ γὰρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε ζῆ ταῦτα* (ἐνν. τὰ ἀγραπτα καὶ ἀμετακίνητα προστάγματα τῶν θεῶν), *κοῦδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη* » (Σςφ. Ἀντιγ. 456-7· πρβ. καὶ Οἶδ. Τ. 865-70). « *Ἐγὼ μὲν οἶμαι θεοὺς τοὺς νόμους τούτους (τοὺς ἀγράφους καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ νομιζομένους) τοῖς ἀνθρώποις θείναι* » (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 19). « *Υπάρχει, κ.κ. δικασταί, οὗτος ὁ οὐχὶ γραπτὸς ἀλλ' ἐγγενὴς νόμος, τὸν ὁποῖον δὲν ἐσπουδάσαμεν οὔτε παρελάβομεν οὔτε ἀνεγνώσαμεν, ἀλλ' ὑπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν ἠρπάσαμεν, ἠτλήσαμεν, ἐξεθλίψαμεν· δὲν ἐξεπαιδεύθημεν ἀλλ' ἐγεννήθημεν δι' αὐτὸν, δὲν εἴμεθα δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ πεποτισμένοι μὲ αὐτὸν* » (Cicer. pro Mil. 4, 10).

2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν γεγονός μεμαρτυμένον καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ ἀρνηταὶ του, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς ὠρισμένας κατηγορίας.

Ἄν κανεὶς δὲν παραδέχεται Θεὸν δημιουργὸν τοῦ παντός καὶ νομοθέτην, εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε ἔμφυτον νόμον παραδέχεται. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἐκπρόσωποι τῆς ἀθείας καὶ οἱ ὁπαδοὶ των εἶναι οἱ κυριώτεροι τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀρνηταί. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ὑλισταὶ ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, οἱ ἐμπειρικοὶ καὶ αἰσθησιοκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ὁπαδοὶ των καὶ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ θιασῶται τῆς λεγομένης « θετικῆς » καὶ τῆς « ἐπιστημονικῆς » Ἠθικῆς. Τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦν οὗτοι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

μακρᾶς πείρας καὶ τῆς πολυχρονίου κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι αὕτη παραλλάσσει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Αὐτό, λέγουν, πού ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον εἶναι μία ὁμοίομορφος διαγωγὴ, ἐπιβαλλομένη ἀπὸ ὠρισμένους ἐξωτερικούς ὅρους, καὶ τὴν ἀκολουθοῦμεν, ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ὠφέλιμος εἰς ἓν σύνολον ἀνθρώπων. Ἄλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ τὴν μεταβάλωμεν αὔριον ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἄλλην.

Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτω. Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ πᾶν μεταβάλλεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἴσως μάλιστα ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ὀλιγώτερον πάσης ἄλλης ὑπόκειται εἰς μεταβολὴν, ἡ ὁποία ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοβεῖται τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ὑπάρχουν μερικά ἀμετακίνητοι ἠθικαὶ ἀρχαί, ἓν ἀπαρασάλευτον ὑπόβαθρον ἠθικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διασείσουν οὔτε αἱ μᾶλλον κοσμογονικαὶ μεταβολαί. Ἡ πίστις π.χ. εἰς θεῖαν δύναμιν καὶ ἡ λατρεία ἐνὸς ἐξουσίαν ἔχοντος θεοῦ εἶναι τόσον εὐρεῖα, ὥστε εὐκόλως ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς καθολικὴ. Ἐθνικὸς συγγραφεύς, ὁ Πλούταρχος, ἀπευθυνόμενος πρὸς κάποιον Ἐπικούρειον, διαπιστώνει τὴν καθολικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

Ἄλλη γενικῶς ἰσχύουσα ἠθικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὁ λεγόμενος *χρυσὸς κανὼν*. Τὸν συναντῶμεν εἰς πολλοὺς λαοὺς διατυπούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν εὐρίσκει τὴν ὀριστικὴν μορφήν του. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εὐρίσκομεν τὴν ἀρνητικὴν του διατύπωσιν : « *ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης* » (Τωβ. δ', 15) εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην (Ματθ. ζ', 12) τὴν θετικὴν : « *πάντα ὅν ὄσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὕτως γὰρ ἔστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται* ».

Ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, πού ἡμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καθολικοῦ κύρους. Αἱ περιπτώσεις ἐγκαταλείψεως ἢ θυσίας τῶν γονέων, αἱ παρατηρηθεῖσαι εἰς μερικάς καθυστερημένας φυλάς, δὲν ἀναιροῦν τὸν κανόνα. Διότι δὲν τιμᾶται αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἢ πρᾶξις τῆς ἀναιρέσεως τῶν γονέων, ἀλλὰ πιστεύεται, κακῶς, ὅτι ἐξυπηρετεῖται εἰς ἀνώτερος σκοπός, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸν φίλτρον πρέπει νὰ καταπνιγῆ.

Και η άνθρωποκτονία αναγνωρίζεται γενικῶς ὡς κακὸν καὶ ἀποτρόπαιον. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς μερικὰς περιόδους ἢ περιστάσεις ξενοκτονία, καθὼς καὶ ἡ πρὸς ἀόπλους κατοίκους ἢ ἡττηθέντας καὶ παραδοθέντας πολεμίους σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία, μολονότι δικαιολογούμενα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀμύνης ἢ ἐξηγούμενα ἀπὸ κατάστασιν ψυχικοῦ βρασμοῦ, ὥστόσο οὐδέποτε εὐρίσκουν τελικῶς ἐπιδοκιμασίαν καὶ συγγνώμην. Ἀπεναντίας ἡ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους φιλόανθρωπος συμπεριφορὰ ἐπαινεῖται πάντοτε ὡς εὐγενεστέρα καὶ θεοφιλῆς. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα (Ἑλλ. Β', 1, 32) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἐφαρμόσας κατὰ Ἑλλήνων αἰχμαλώτων ἀπάνθρωπα μέτρα στρατηγὸς Φιλοκλῆς ἐτιμωρήθη σκληρῶς κατόπιν γενικῆς κατακραυγῆς ἐναντίον του, ὅταν μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συνελήφθη. Κατὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον (Α', 167) ἀγρία συμφορὰ ἐξ οὐρανοῦ ἐπληξε τὴν περιοχὴν ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι ἐφόνευσαν ἀπανθρώπως τοὺς συλληφθέντας Φωκαεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθές ὅτι παγία ἠθικὴ εἶναι ἀνύπαρκτος.

Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους κάθε ἔννοια ἠθικοῦ χρέους καὶ ἠθικῆς εὐθύνης εἶναι ξένη, οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἠ θ ι κ ῆ ς ἀ ν α λ γ η σ ί α ς. Ὁ ἀνήθικος, ἦτοι ὁ μὴ ἔχων ὑγείης ἠθικὰς ἀρχάς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ κάποτε εἰς θεογνωσίαν, νὰ μεταμεληθῇ καὶ ν' ἀλλάξῃ τρόπον ζωῆς. Ὅμως ὁ ἀμορᾶλ, ἦτοι ὁ ἠθικῶς ἀνάλγητος, ὁ ἐντελῶς στερούμενος ἠθικοῦ διαφέροντος ἔχει τελειῶς ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ μεταμέλεια, ποῦ ἠμπορεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνήθικον, εἶναι δι' αὐτὸν ἄγνωστος, ἡ ἠθικὴ συνειδησις ἔχει ἀπονεκρωθῆ, δὲν ἔχει τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Εἶναι κυνικὸς σαρκαστῆς κάθε ἠθικοῦ κριτηρίου καὶ κάθε εἶδους ἀρετῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν κάποιαν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἔχει δι' αὐτὸν χαθῆ καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέχει εἰς στυγνὸς καὶ στεγνὸς ὀρθολογισμὸς, ἀνικανὸς νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν του. Δι' αὐτὸ ὁ τύπος τοῦ ἀμορᾶλ αἰσθάνεται ἀντιπάθειαν ἢ κόρον ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του.

Ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἀναισθησίας εἶναι βαρυτάτη ἠθικὴ νόσος. Ὁ ἀμαρτωλὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶσαν νουθεσίαν, ἀνάλγητος πρὸς κάθε ἔλεγχον, ἀνεπίδεκτος διορθώσεως ἢ μετανοίας. Εἶναι εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, διὰ τοὺς

ὁποίους εἶπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας (ΣΤ', 9 - 10) « ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέπετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ τούτου (τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ) καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσίν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσωμαι αὐτούς ».

Ἐπιστροφή λοιπόν, ἤτοι μετάνοια, καὶ ἴασις, τουτέστιν ἀπαλλαγὴ τῆς νόσου, δὲν εἶναι δυνατὴ. Μόνον προληπτικὰ μέτρα ὠφελοῦν.

Ἡ ἠθικὴ ἀναισθησία δὲν εἶναι σύστημα, τοῦ ὁποίου πρέπει ν' ἀντικρούσωμεν τὰς ἀρχάς. Εἶναι ἀπλοῦστατα μία κατάρρα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν δι' ἐγκαίρου καὶ συνεχοῦς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θεῶν ἐντολῶν.

« Εὗροις δ' ἂν ἐπιὸν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχορημάτους, νομίματος μὴ δεομένας, ἀπειροὺς θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρον δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαΐς μηδ' ὄκοις μηδὲ μαντείας μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστίν οὐδ' ἔσται γεγωνὸς θεατρῆς » (Πλουτ. πρὸς Κολ. 31).

3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος.

Πλὴν τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος, τεθεῖς, ἤτοι θεοπισθεῖς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὠνομάσθη θετικὸς ἠθικὸς νόμος ἢ νόμος ἐξ ἀποκαλύψεως. Τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως νόμον ἐφάνερωσεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν, πληρέστερον δὲ καὶ ἐντελέστερον διὰ τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ ἀπειρῶ Αὐτοῦ ἀγαθότητι ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅστις, γενόμενος ἄνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ἔδωρήσατο εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Αὐτοῦ θανάτου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὲν ἀφῆκε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον, ἀλλὰ ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ἣτις ἄγει εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προορισμόν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἡ παραχώρησις τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως νόμου ἦτο ἀναγκαία.

1. Δι' αὐτοῦ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος προσέλαβε μέγα κύρος.

Καὶ ἀκριβῶς μὲ τὸ κῦρος ποῦ διαθέτει ὡς σύμφωνος μὲ τὸ θεῖον θέλημα ἰσχυρτοποιεῖ καὶ κρατῦνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν βοηθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐμπόδια, ἐνδυναμώνει αὐτὸν εἰς τὰς στιγμὰς τῆς ψυχικῆς κοπώσεως ἢ τῆς ἀμβολίας. Πράγματι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀπόλυτος ἢ ἀναντίρρητος βεβαιότης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικότητος. Ἀπόδειξις ὅτι ἄλλοι ἄλλως ἀντελήφθησαν τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἔδωκε πολλὰς ἀσυμβιβάστους ἀπαντήσεις εἰς τὸ αὐτὸ ἐρώτημα. Ἀντιθέτως ὁ ἠθικὸς νόμος, καθὼς ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἐνάργειαν καὶ κατηγορηματικότητα, καθορίζει ἐπακριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

2. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται ὁ θετικὸς ἠθικὸς νόμος μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· δίδει καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. Ὑποδεικνύει τὴν ὀρθὴν γραμμὴν ποῦ πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν, διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν εἰς σκολιὰς ὁδοὺς, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς εὐτυχὲς τέμα. Χωρὶς τὴν ὑπόδειξιν τῶν μέσων τούτων ἡ γνώσις τοῦ υπερτάτου σκοποῦ θὰ ἦτο ἐλλιπής. Ποῖος ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν δύναται νὰ φωτίζη αὐτὸν ἄλλο φῶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

3. Τέλος ὁ θετικὸς νόμος θὰ μᾶς διδάξῃ πῶς αἱ γενικαὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἐφαρμόζωνται εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρος πράξεις του. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζωμεν σαφῶς. Διότι ὁ ἐμφυτος ἠθικὸς νόμος ἤρκειτο μόνον εἰς γενικὰς ἀπαντήσεις. δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς λεπτομερείας. Εἶχομεν τὸ καθόλου, δὲν εἶχομεν ἀκόμη τὸ ἐπὶ μέρος.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας θελήσεως ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὐρίσκεται εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἔχει τὸ ὄνομα **Μωσαϊκὸς Νόμος**.

Ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος συνοψίζεται εἰς τὸν Δεκάλογον, ποῦ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωσῆν. Καθὼς εἶναι γνωστὸν, ἀρχίζει μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ « *ἐγὼ εἰμι κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ* », προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἀκαίρου χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὀρίζει τὴν ἀργίαν τῆς ἐβδόμης ἡμέρας, νομοθετεῖ τὰ

πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα διὰ τῆς πέμπτης ἐντολῆς « *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς* »· διὰ τῶν τριῶν ἐπομένων ἐντολῶν ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τέλος καταδικάζει τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἄλλοτριῶν ἀγαθῶν.

Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἠθικὸς κώδιξ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβῆ ἄλλως, προκειμένου περὶ νόμου ἐξ ἀποκαλύψεως. Ἄλλ' ἐδόθη δι' ὠρισμένον λαόν, τὸν Ἰσραηλιτικόν, καὶ εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν καὶ ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν « *σκληροκαρδίαν* » του. Ἐν τούτοις τοῦ Μωυσέως ἡ νομοθεσία, ὡς καὶ αἱ θεόπνευστοι διδασκαλῖαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ συνεκράτησαν τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ παρεσκεύασαν αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Μωσαϊκὴ νομοθεσία ἀποκαλυφθεῖσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐχρησίμευσεν ὡς ποιά τις ὑποτύπωσις τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Δι' αὐτῆς ἐννοοῦνται πληρέστερον αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, αὐτῆς εἶναι συμπλήρωσις ὁ ὑπέροχος εὐαγγελικὸς νόμος. Δι' αὐτὸ ρητῶς χαρακτηρίζεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ὡς μέσον διὰ παιδαγωγίσεως εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν· « *πρὸ τοῦ δὲ ἔλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρουροῦμεθα... ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιοθῶμεν* » (Γαλ. γ', 23 - 24).

Ἄλλ' ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι οὔτε ὁ μοναδικὸς οὔτε ὁ σαφέστατος τοῦ θεοῦ θελήματος ἐρμηνευτῆς

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης.

Παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ἵσταται ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τῆς ἀγάπης. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς σωτηρίας προπαρασκευασθὲν μὲ τὴν Παλαιὰν συνετελέσθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ ὕψιστος νόμος ἐτέθη διὰ στόματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀνευρίσκεται εἰς πᾶσαν φράσιν καὶ λέξιν τοῦ εὐαγγελίου του, ἀλλ' ἐν ὅλῃ του τῇ καθαρότητι ἔχει ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν (Ματθ. ε' - ζ'). Ἐπιγραμματικῶς ἐπίσης ἔχει ὁ νόμος οὗτος διατυπωθῆ εἰς τὴν πρὸς τὸν νομικὸν ἀπάντησιν τοῦ

Ἰησοῦ (Ματθ. κβ', 37 - 40). Ἐκεῖ ὁ Σωτήρ, παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἀπεριορίστως, μὲ ὅλην τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν, τὸν δὲ πλησίον ὅσον καὶ τὸν ἑαυτόν του. Καὶ ἐπιφέρει : *« ἐν ταύταις ταῖς δυοῖν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται »*.

Κάθε πράξεώς μας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς μοναδικὸν ἐλατήριο ἔχει νὰ εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἐνίοτε ὁ ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καλῶς διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου ἢ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ ἀπὸ ἀνάγκην. Ἡ τοιαύτη πρᾶξις, μολοντί σύμφωνος μὲ τὸν νόμον, δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἠθικὴ, ἀφοῦ τὸ ἐλατήριόν της δὲν ἦτο ἡ ἀγάπη. Χωρὶς αὐτὴν καμμία ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Μόλις ὁ ἀναγκασμὸς τοῦ νόμου ἀτμώσῃ ἢ ἐκλείψῃ, τὸ ἄτομον θὰ ἐκδηλώσῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀγριότητα, τὴν ὁποῖαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν μέσων συνεκράτει. Ἀγάπη καὶ φόβος εἶναι ἀσυμβίβαστα *« φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κώλασιν ἔχει »* (Α' Ἰω. δ', 18). Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρου ἀγάπης Αὐτοῦ, συνεπάγεται δὲ ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας ἀγάπης. Ἐὰν εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐνῶ μισεῖ τὸν ἀδελφόν του, εἶναι ψεύστης. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν γίνεται μία θαυμασία ὑποτύπωσις τῆς ὅλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς καὶ μία ὡς ἐν ἀναγλύφῳ ἀντιπαράθεσις καὶ συσχέτισις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἠθικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φαίνεται καθαρὰ δλόκληρος ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ ὑπέροχὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας :

« Ἠκούσατε, λέγει ὁ Σωτήρ, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. »

Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιιορκήσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως. »

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν... ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. »

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε ; (Ματθ. ε', 21 - 46).

Εἰς τὸ σωτήριο αὐτὸ κήρυγμα συγκλείεται ὅλον τὸ ὑπέροχον νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀκουσθῆ ἓν τόσον μεστὸν ἀληθείας προσκλητήριο. Οὐδέποτε ἕως τότε ἠθικὴ διδαχὴ εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο ἀσύλληπτον ὕψος καὶ τοιοῦτο ἠθικὸν μεγαλεῖον. Ὁ « σοφώτατος πάντων τῶν ἀνδρῶν » Σωκράτης εἶχε κάμει τέσσαρας αἰῶνας πρὶν ἓν γενναῖον βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ εἶχε παραδεχθῆ ὅτι ἀδικοῦμενος δὲν πρέπει κανεὶς ν' ἀντιδικῆ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην συμβουλήν, ὅτι πρέπει κανεὶς ν' ἀγαπᾶ νὰ εὐλογῆ καὶ νὰ εὐεργετῆ τοὺς ἐχθροὺς του, συμβουλήν, ἡ ὁποία ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς μίαν νέαν ζωὴν καὶ μίαν « καινὴν κτίσιν », δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον ἄλλος παρὰ αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός.

Καὶ δὲν ἐδίδαξεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔπραξε καὶ ἔζησε τὴν ἀγάπην ὁ Σωτήρ. Ἐγίνε τὸ ἔξοχον πρότυπον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ τὰ ἐπὶ γῆς πλάσματά του, τῆς ἀγάπης ποῦ φθάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας. Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ὁ Ἰησοῦς ἔζησεν ὡς ἄνθρωπος, ἐπόνεσεν ὡς ἄνθρωπος, ὑπέμεινεν ἀγογγύστως ὕβρεις καὶ κολαφισμοὺς καὶ ἀνῆλθε τὸν Γολγοθᾶν σηκώνων τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου Του. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θρησκεία λόγων, ἀλλὰ πράξεων.

Καὶ ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δὲν ταυτίζεται πρὸς ἓν ὅσονδήποτε ἰσχυρὸν συναίσθημα. Ἡ ἀγάπη εἶναι σύνολον εὐγενῶν πράξεων ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν προαίρεσίν μας. Ἀγάπη ἐκδηλουμένη διὰ λόγων καὶ μόνον ἢ παραμένουσα ἀνεργητος μέσα εἰς τὴν ψυχὴν, χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται εἰς πράξεις δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν ἀξίζει τὸ ἱερόν ὄνομα τῆς ἀγάπης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Ἐννοια τῆς συνειδήσεως.

Ἐν τῷ ἔνθεσ ἡμῶν μία ἰκανότης, ἔν ἔσωτερικόν, ψυχικόν κριτήριον, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐλέγχεται τὸ ποιὸν τῶν πράξεων μας. Τὸ ἔσωτερικόν τοῦτο κριτήριον, ἡ ἰκανότης τοῦ ἐκτιμᾶν ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν τὰς πράξεις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ὄλην ἠθικὴν μας συμπεριφορὰν εἶναι ἡ **συνείδησις**.

Τὴν συνείδησιν ἐγνωρίσαμεν ὡς ὄρον ψυχολογικόν. Εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν καὶ ἡ ἄμεσος ἔσωτερικὴ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἢ γεγονότων. Ἐπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἡ συνείδησις εἶναι κάτι διάφορον. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι πάλιν μία ἄμεσος ἔσωτερικὴ ἐπίγνωσις. Ἄλλ' ἀφορᾷ εἰς ὠρισμένην μόνον ποιότητα γεγονότων. Κρίνει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν μιᾶς πράξεως, διαπιστώνει τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τὴν ἀπουσίαν ἠθικότητας. **Συνείδησις λοιπὸν εἶναι ἡ ἰκανότης πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν πράξεων μας.** Ἐννοεῖται ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἔνθεσ ἡμῶν, ἡ συνείδησις δύναται μὲ ἀμεροληψίαν νὰ κρίνη καὶ περὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι συνυφαίνεται πρὸς ὅλας. Εἶναι ἰκανότης γνωστικὴ, διότι μανθάνομεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖται μία πρᾶξις, ἐνθυμούμεθα ἀναλόγους περιστάσεις ἢ φανταζόμεθα τὴν πιθανὴν ἐκβασιν μιᾶς ἐνεργείας. Εἶναι ἰκανότης συναισθηματικὴ, διότι τὴν πρᾶξιν συνοδεύει κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν χαρὰ ἢ λύπη, προηγεῖται αὐτῆς προσδοκία ἢ φόβος, ἔπεται ἰκανοποίησις ἢ συντριβή. Εἶναι τέλος ἐνεργεῖα βουλευτικὴ, διότι τὸ ἄτομον θέλει τοῦτο ἢ ἀποστρέφεται ἐκεῖνο καὶ τὸ μὲν πράττει, τὸ δὲ ἀποφεύγει. Προεξάρχων χαρακτηριστὴρ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συναισθηματικὸς. Μοῦ φέρει χαρὰν ἢ σκέψις ὅτι θὰ ἐνεργήσω οὕτως — θὰ εἶναι ἐντροπὴ νὰ πράξω ἄλλως. Καλὰ ἔκαμες, εὖγε — δὲν ἔκαμες καλὰ, ἐντροπὴ σου !

Πράγματι ἡ συνείδησις εἰς δύο περιστάσεις σημειώνει τὴν παρουσίαν τῆς πρὸ τῆς πράξεως καὶ μετ' αὐτὴν. Ὡς ἡγουμένη τῆς πράξεως, ἥτοι ὡς π ρ ο λ α μ β ά ν ο υ σ α, ἡ συνείδησις προτρέπει νὰ πράξωμεν κάτι ἢ ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτό, εἶναι συνεπῶς π ρ ο τ ρ ε π τ ι κ ῆ ἢ ἀ π ο τ ρ ε π τ ι κ ῆ. Ἡ δὲ ἐπομένη ἢ ἐ π α κ ο λ ο υ θ ο ὦ σ α συνείδησις, ἐμφανιζομένη μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ὅταν ἡ πράξις κρίνεται σύμφωνος μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, ἥτοι ἀγαθὴ, ἐλέγχει δὲ καὶ κατακρίνει, ὅσάκις αὕτη εἶναι ἠθικῶς κακὴ. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν εἶναι ἐ π ι δ ο κ ι μ α σ τ ι κ ῆ ἢ ἀ π ο δ ο κ ι μ α σ τ ι κ ῆ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν κατακλυζόμεθα ἀπὸ μίαν ψυχικὴν εὐεξίαν καὶ γαλήνην. Δοκιμάζομεν μίαν ἱκανοποίησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν κατὰ τρόπον ἠθικὸν καὶ θεάρεστον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπακολουθεῖ τὸ δυσάρεστον ἐκεῖνο συναίσθημα, πού ἀποκαλοῦμεν τύψιν τῆς συνειδήσεως, ἥτοι « κτύπημα » καὶ ἔλεγχον τῆς ἠθικῶς ἀτόπου ἐνεργείας ἢ παραλείψεώς μας ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ ἡ τύψις ἰσχυρότατον καὶ ὀδυνηρότατον συναίσθημα ὅπως ἐν γένει ἡ ἐπομένη συνείδησις εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἡγουμένης.

Κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχικῆς γαλήνης μέσα μας βασιλεύει ἀδιατάρακτος ἡρεμία καὶ ἀταραξία, πού ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἀνθρώπον μίαν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν. Τῆς τύχης δυσμένειαι καὶ συμφοραί, φθόνος καὶ ἐπιβουλὴ τῶν ἀνθρώπων, ταλαιπωρίαὶ καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅλα τὰ πάσης φύσεως δεινὰ εἶναι ἀνίσχυρα νὰ ἐπισκιάσουν αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν. Ἐχομεν τὴν ἡρεμον συναίσθησιν ὅτι ἐπράξαμεν τὸ καθῆκον, ὅτι ἠθικῶς ἰστάμεθα εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον δὲν ἤμποροῦν νὰ φθάσουν οἱ ἐξωτερικοὶ καὶ ἐφήμεροὶ περισπασμοί. Καὶ ἀντιπετωπίζομεν μὲ θάρρος τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν καὶ αἰσθανόμεθα τὴν δύναμιν νὰ ἀναμετρηθῶμεν μὲ αὐτάς. Διότι, παρὰ τὸ ὄνομά της, τὸ ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀκίνησίαν, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῆ κίνητρον πρὸς νέας ἠθικὰς πράξεις καὶ εὐποιίαν, νὰ παρακινήσῃ πρὸς ὅλον ἐν ἄνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἠθικὴν δραστηριότητα. Ἀντιθέτως ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ κατακαλύψῃ μὲ τὴν σκιάν της καὶ τὴν μεγίστην ἀκόμη εὐτυχίαν, νὰ ἀφανίσῃ κάθε ἀφορμὴν χαρᾶς, ν' ἀποτελέσῃ τροχοπέδην εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Διότι μᾶς παρακολουθεῖ πάντοτε ἡ συναίσθησις ὅτι ἐπεριφρονήσαμεν τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅτι γενόμενοι αἵτιοι θλίψεως καὶ συμφορᾶς ἄλλων ἀνθρώπων

έξεπέσαμεν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμὸν, ὅτι ἐδείχθημεν ἠθικῶς ὑποδεέστεροι. Τῆς συνειδήσεως ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ τύψις εἶναι διαρκῆ μαρτύριον.

Ἐν γένει ἡ συνείδησις εἶναι κάτι τὸ κυριαρχικὸν εἰς τὴν ψυχὴν μας. Ὅταν ὀμιλῶμεν διὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως εἶναι ὡς νὰ ὀμιλῶμεν διὰ μίαν ἐξουσιαστικὴν καὶ μὴ δεχομένην ἀντιρρήσεις ἐπιταγὴν. Αὕτῃ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἠθικὸν χρέος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν κάθε φορὰν νὰ ἐξοφλήσωμεν. Τὰ παραγγέλματα αὐτῆς εἶναι ὡς αἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐντὸς ἡμῶν θείας φωνῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ κυβερνῶντος τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον.

Ποῖα ὁμως πρέπει νὰ εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς συνειδήσεως ;

«Βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεὸς» (Μενάνδρου Ἄποσπ.). *«Οὔτε χρυσίου πλῆθος οὔτε ἀξίωμα γένους οὔτε μέγεθος ἀρχῆς... εὐδία παρέχει βίω καὶ γαλήνην τοσαύτην, ὅσην ψυχὴ καθαρεύουσα βουλευμάτων πονηρῶν»* (Πλουτ. π. Εὐθυμ. 477 α).

2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, διὰ νὰ εἶναι ὑγιῆς καὶ νὰ ἀποτελῇ ὀδηγητικὸν φάρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρέπει νὰ ἔχη τὰς ἀκολουθοῦσας ιδιότητες.

Πρέπει πρῶτον νὰ εἶναι β ε β α ί α , ἥτοι νὰ κρίνη μὲ ἀσφάλειαν τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται συνεχῆς ἠθικὴ ἀγωγή καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μακροχρόνιος ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν θεῖον νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ἡ μονομερὴς καὶ λογοκοπικὴ ἠθικοθρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ μὴ συνοδευομένη μὲ ἔμπρακτον ἀσκησιν ἠθικοῦ βίου, εἶναι μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα, τὰ αἴτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθή, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις μας εἶναι πεπλανημένη.

Πρέπει ἐπίσης ἡ συνείδησις νὰ εἶναι ν η φ α λ ί α καὶ ἄ γ ρ υ π ν ο ς . Ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄρων, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐκφράζει στάσις καὶ ὁ ἄλλος κίνησις, εἶναι φαινομενικὴ. Ἡ συνείδησις πράγματι πρέπει νὰ εἶναι ἤρεμος, διατηροῦσα ὄλην αὐτῆς τῆς διαύγειαν, συγχρόνως ὁμως καὶ ἐν ἐγρηγόρσει διαρκεῖ, ἵνα ἀσκῆ συνεχῆ καὶ ἀμείλικτον ἔλεγχον τῶν πράξεών μας, ἀξιολογοῦσα αὐτὰς πρὶν τελεσθοῦν καὶ παρακολουθοῦσα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀποτιμῶσα

μετ' αὐτήν. Ἀποκτᾶται δὲ ἡ τοιαύτη ἰκανότης μὲ τὴν ἐπανάληψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν τακτικὴν διερεύνησιν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς μας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους.

Τέλος ἡ συνείδησις διαρκῶς τελειοποιουμένη πρέπει ν' ἀποβῆ ἀγαθή, καθὼς λέγει ὁ θεὸς Παῦλος « ἐγὼ πάση συνειδήσει ἀγαθῆ πεπολίτευμαι » (Πράξ. κγ', 1), καὶ καθαρὰ (Α' Τιμ. γ', 9). Συνωνύμως πρὸς τὴν καθαρὰν συνείδησιν λέγομεν καὶ καθαρὰ καρδιά.

Αἱ ιδιότητες τῆς ὑγιοῦς συνειδήσεως θὰ φανοῦν καθαρότερον, ὅταν ἐξετασθῇ ἡ νοσοῦσα ἠθικὴ συνείδησις. Εἶδη αὐτῆς εἶναι :

1. Ἡ εὐρεῖα συνειδησις ἐλέγχουσα τὰ κτυπητὰ καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα, παραβλέπουσα δὲ πλῆθος ἄλλων, τὰ ὁποῖα κρίνει ὑποδεέστερα. Καὶ ὅμως ἄλλοι ἄνθρωποι θὰ ἐταλαντεύοντο ἐπὶ πολὺ ἐνώπιον τῶν μικροτέρων τούτων καθηκόντων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἰσότιμα πρὸς πᾶν ἄλλο καθῆκον καὶ κάποτε κρίνουν κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν τὴν ἠθικότητά μας.

2. Ἡ στενὴ συνείδησις. Βλέπουσα αὕτη παραβάσεις καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν χάνεται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας καὶ χάνει ἀπὸ τὸ ὀπτικόν της πεδίου τὰς γενικὰς γραμμάς καὶ τὰς ὑψίστος τῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ μεγάλα ἐντολαὶ ἔχουν δι' αὐτὴν ἀποσυντεθῆ εἰς ἀπειρίαν μερικωτέρων παραγγελμάτων, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς στρέφει τὴν προσοχὴν του ὁ ἔχων στενὴν συνείδησιν. Ἡ πρόθεσις του δὲν εἶναι φαρισαϊκὴ, εἶναι ἀπλῶς λανθασμένη, λόγω ἐλαττωματικῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ προσηλώσεως εἰς τὴν τυπολατρείαν.

Τῆς στενῆς μορφῆς εἶναι ἡ περιδεῆς συνείδησις. Ὁ ἔχων τοιαύτην συνείδησιν βασανίζεται ἀπὸ διαρκῆ ἀμφιβολίαν, ἂν καὶ πρόκειται διὰ ζητήματα μικρά. Καθὼς ὁ δειλὸς φοβεῖται τὴν σκιάν του, ὁ περιδεῆς ἔχων συνείδησιν θορυβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ ἐνώπιον καὶ τῆς πλείον ἀσημάντου ἐνεργείας.

3. Ἡ ἐλαστικὴ συνείδησις κρίνουσα ἄλλοτε ἄλλως. Ἀκολουθεῖ ἄλλα ἄλλοτε κριτήρια καὶ τώρα μὲν κρίνει αὐστηρῶς, ὕστερον δὲ ἐπιεικῶς, σήμερον ἐγκωμιάζει μίαν νόμιμον, ἀλλὰ τυπικὴν ἐνέργειαν καὶ αὔριον καυτηριάζει μίαν ἀσήμαντον ἠθικὴν παρεκτροπὴν. Τοῦτο γίνεται πολλακίς ἀλογίστως. Ἐνίοτε ὅμως ὁ κρίνων ἀποβλέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ δὲν βαθμολογεῖ τὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ τὸ ἀναμενόμενον ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα. Ψεῦδος λεχθὲν ἀπὸ ἄλλον

τὸ ὀνειδίζει μὲ τὰς βαρυτέρας ἐκφράσεις. Ἀπὸ τὸν ἴδιον λεγόμενον τὸ δικαιολογεῖ ὡς πράξιν ἐπιβαλλομένην καὶ ἐπαινετήν.

Τῆς ἔλαστικῆς συνειδήσεως εἶδος εἶναι ἡ φαρισαϊκή. Ὁ ἔχων αὐτὴν φέρεται καθὼς οἱ Φαρισαῖοι τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ὁποίων τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν οἴησιν ἐμαστίγωσεν, ὅπως ἤξιζεν, ὁ Ἰησοῦς καὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἀπήγγειλε τὸ ἀμείλικτον ἐκεῖνο κατηγορητήριον (Ματθ. κγ'). Εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐταὶ δὲν συνιστοῦν σοβαρὸν ἀδίκημα. Εἶναι κήρυκες τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀρετῆς, ἀν καὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄξιον ἐπαίνου, καί, ὡσάκισ τὸ πράττουν, τοῦτο γίνεται « πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ». Εἶναι οἱ πολυπραγμονοῦντες περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ μεγάλα, « οἱ διωλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες ! ». Εἶναι οἱ ὑποκριταί, οἱ ὁμοιάζοντες « τάφοις κεκοσμημένοις, οἷτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας ». Ἡ φαρισαϊκὴ συνείδησις ἀδιαφορεῖ δι' ὅλα, ἐλαύνεται μόνον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιβολῆς ἔναντι τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀφελεστέρων.

Ὅταν ἡ διαστροφή τῆς συνειδήσεως συντελεσθῇ εἰς μέγιστον βαθμὸν, φθάνομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδησίας. Ὁ ἀσυνείδητος ἄνθρωπος εἶναι στοιχεῖον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, οὐδένα νόμον ἀναγνωρίζει, οὐδεμίαν ἄλλην βούλησιν σέβεται. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδησίας διακρίνουν συνήθως εἰς δύο μερικωτέρας, πού εἶναι καὶ αἱ δύο βαρυτάτα ἠθικὰ νοσήματα. Ἡ μία εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀναληγσία, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν, καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἠθικὴ σκλήρυνσις ἢ πώρωσις. Ὁ ἠθικῶς πεπωρωμένος δὲν εἶναι μόνον ἀναίσθητος καὶ ἀνάληγτος πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, εἴτε πρόκειται νὰ τὸ πράξῃ αὐτὸς εἴτε ἄλλους βλέπει νὰ τὸ πράττουν, δὲν εἶναι μόνον ἠθικῶς ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν. Κακὴ ἀνατροφή, ἀπουσία κάθε ἠθικῆς ἢ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ διδασκαλία διεστραμμένη καὶ σοφιστικὴ, περιβάλλον μίσους καὶ κακότητος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πιθανῶς τὸ ἄτομον ἔπεσεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα τινα εἶναι ἴσως τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης διαθέσεως, ἡ ὁποία εὐτυχῶς συναντᾶται εἰς σπανίας περιπτώσεις. Ἡ διόρθωσις τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως εἶναι τόσον

δύσκολος, ὅσον καί ἡ διόρθωσις ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος εἶπεν : « *αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοουθεσίαν παραιτοῦ* » (Τίτ. γ', 10). Ἄλλοι ὅμως νομίζουν ὅτι ἡ νόσος αὕτη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι βαρύτερα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἠθικῆς ἀναλγησίας.

3. Μαρτυρία περὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ὕπαρξις συνειδήσεως εἶναι γεγονός αὐτοπόδεικτον καὶ ἡμπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ περὶ αὐτῆς κάθε ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὑπάρχουν μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ μαρτυρία ἀναφερόμενα εἰς πρόσωπα ἐπιφανῆ ἢ δεδομένα ἀπὸ μεγάλους συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς θύραθεν φιλολογίας. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ δειχθῆ ὄχι μόνον ἡ παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς συνειδήσεως.

1. Οἱ ἀρχαῖοι τὰς ταραχὰς καὶ ἀγωνίας τῆς ψυχῆς διὰ τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐπήρεια φροβερῶν δαιμόνων, πού εἶναι γνωστὰ ὡς Ἐρηνύες. Τὸ ὄνομά των ἐπροκάλει τόσην φρίκην, ὥστε ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀντικατασταθῆ κατ' εὐφημισμὸν μὲ τὸ ὄνομα Εὐμενίδες. Εἶναι ἀπαίσια γυναικεῖαι μορφαί, ὄφιπλόκαμοι κατὰ τὴν κεφαλὴν, αἱματώδεις κατὰ τὰ ὄμματα, μελανεῖμονες καὶ πτερωταί, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν στυγεραὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Εἶναι ὄραταί μόνον ἀπὸ τὸν ἔνοχον, τὸν ὁποῖον καὶ διώκουν κατὰ πόδας, ἡμέραν καὶ νύκτα, εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον. Τιμωροῦν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, τὴν μαιφονίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ ἰδιαιτέρως κατατρέχουν τοὺς ἐγκληματοῦντας κατὰ γονέων ἢ συγγενῶν ἢ καὶ κατὰ προσώπων, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν κακὴν τύχην νὰ καταφύγουν εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν των καὶ νὰ προδοθοῦν.

2. Εἰς τὸν Σωκράτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως φέρει τὸ ὄνομα δαμόνιον. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ συγγραφεῖς κάμνουν λόγον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην φωνήν, ἡ ὁποία εἰς τὰς σπουδαίας περιστάσεις ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγὸς τῶν πράξεων τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρός. Εἶναι, λέγει ὁ ἴδιος, ἐν εἶδος φωνῆς, πού ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἤρχισε νὰ γεννᾶται μέσα μου, ἡ ὁποία, ὅταν ἐμφανισθῆ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο πού σκοπεύω νὰ κάμω οὐδέποτε ὅμως προτρέπει νὰ κάμω κάτι. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο καὶ προτρεπτικόν.

Οί Στωϊκοί όχι μόνον ἐδέχοντο τὴν συνείδησιν, ἀλλ' αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποῦ ἐχρησιμοποίησαν τὴν λέξιν, ὁ δὲ Κικέρων λέγει τὴν συνείδησιν δῶρον τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἀφαιρήσῃ.

Διὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφον Ἐπίκτητον (Ἄπ. 97), ὁ θεὸς μᾶς παραδίδει εἰς τὴν ἔμφυτον συνείδησιν, διὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ, ὅπως μᾶς φυλάττει κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὁ παιδαγωγός. Ὅστις καταφρονεῖ αὐτὸν τὸν φύλακα, γίνεται δυσάρεστος εἰς τὸν θεόν.

Καὶ διὰ νὰ μὴ σταθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἔξοχος ἱστορικός Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης (Ἰστ. 1η', 26, 13) λέγει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἐπίφοβος μάρτυς καὶ τόσον δεινὸς κατήγορος, ὅσον ἡ συνείδησις, ποῦ κατοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἐκάστου.

3. Καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων δέχονται τὴν ἔμφυτον ἠθικὴν συνείδησιν. Τὸν λαμπρότερον ὕμνον εἰς τὴν συνείδησιν συνέθεσεν ὁ Ρουσσώ. Εἶναι δι' αὐτὸν ἡ συνείδησις ἀσφαλὴς ὁδηγὸς ἐνὸς ὄντος εὐφυοῦς μὲν καὶ ἐλευθέρου — οὕτως ἀποκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον — ἀλλὰ γεμάτου ἄγνοιαν. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ φοβερὸν προνόμιον ἔναντι τῶν λοιπῶν ζώων νὰ πίπτῃ ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν « μιᾶς διανοήσεως χωρὶς κανόνα ».

Ἡ παγκόσμιος λογοτεχνία ἔχει πολλὰ ν' ἀφηγηθῆ διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως. Τὸν Ὁρέστην καταδιώκουν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν, αἱ Ἐρινύες, ἂν καὶ διέπραξε τὸν φόνον τῆς μητρὸς οὐχὶ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Μάκβεθ εἰς τὸ ὁμώνυμον δράμα τοῦ Σαίξπηρ δολοφονήσας τὸν φιλοξενούμενον του βασιλέα ἔχει χάσει τὸν ὕπνον του. Εἰς τοὺς « Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ » τοῦ Ντοστογιέφσκι ἐν ἄτομον ὑψηλῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔγκλημα ἔχει ἀπὸ ἐτῶν παραγραφῆ καὶ λησμονηθῆ — ἔχει πρὸ 14 ἐτῶν δολοφονήσει μίαν νεαρὰν γυναῖκα — παρουσιάζεται εἰς κάποιον καὶ αυτοκαταγγέλλεται. Δὲν τὸν πιστεύει κανεὶς, οὔτε αὐτὸς ὁ ἀνακριτὴς, εἰς τὸν ὁποῖον προσῆλθεν, οὔτε αὐτὴ ἡ σύζυγός του. Τὸν νομίζουν παράφρονα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπιμένει. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσῃ, εὐρίσκειται εἰς τὰ χέρια τοῦ « ζωντανοῦ Θεοῦ », καί, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, « φοβερὸν τὸ ἐμπσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζωντος » (Ἐβρ. 1', 31). Ὅντως ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐν ἀτελείωτον βασανιστήριον.

Ἄλλ' ἄς ἀντλήσωμεν τώρα ἀπὸ τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Ὁ Κάιν, ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐδαμοῦ εὕρισκει ἡσυχίαν, τὸ χυθὲν ἀδελφικὸν αἷμα βοᾷ καὶ τὸν καταδιώκει, ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ εἰς ξένην χώραν. Ὁ Οὐγκὼ περιγράφει τὸ μαρτύριόν του εἰς ἓν ποίημά του, ποῦ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον « Συνειδήσις ».

Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ μετὰ τὴν ἀχαρκτηρίστον πρὸς τὸν Οὐρίαν διαγωγὴν του ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἠσθάνθη ἀπέραντον συντριβὴν, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ γνωστοῦ ὑπερόχου Ν' ψαλμοῦ του : « Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου... ».

Αὐτὸς ὁ Ἰούδας, ὁ ὁποῖος εὔρε τὴν δύναμιν νὰ προδώσῃ τὸν Διδάσκαλον, ἔδοκίμασε τὸν φρικτὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως : « Ἰδὼν ὅτι κατεκρίθη, ἀφηγεῖται ὁ Εὐαγγελιστής, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριᾶκοντα ἀργύρια λέγων ἡμαστον παραδοὺς αἷμα ἀθῶον, καὶ οἶψα τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγελετο » (Ματθ. κζ', 3 - 5). Τόση εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐπακολουθούσης συνειδήσεως, καὶ ἀλοίμονον εἰς ἐκείνους ποῦ δὲν τηροῦν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν προλαμβάνουσαν !

Ἀναφέραμεν ἀλλαχοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ θεῖος Ἀπόστολος κάμνει λόγον διὰ τὸν ἔμφυτον νόμον, τὸν γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ ὁποίου συμμαρτυρεῖ ἡ συνειδήσις. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν (θ', 1) ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα τοῦ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν τὴν συνειδήσιν, φωτιζομένην ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἀλλαχοῦ κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀπίστων, τῶν ὁποίων τόσον πολὺ « μεμΐνεται ὁ νοῦς καὶ ἡ συνειδήσις », ὥστε, ἐνῶ ὁμολογοῦν τάχα τὸν Θεόν, πράττουν πᾶσαν βδελυρὰν πράξιν (Τίτ. α', 15). Ἡ ὑπαρξις τῆς συνειδήσεως δὲν ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους πάσης φροντίδος. Ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι τι τὸ ἀποτετελεσμένον καὶ ὀριστικόν, ὑπόκειται εἰς συνεχῆ βελτίωσιν καὶ καθαρισμόν. Τὸ αἷμα, λέγει ὁ Παῦλος (Ἑβρ. θ', 14), τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔχει τὴν σωτήριον δύναμιν νὰ καθάρσῃ τὴν συνειδήσιν καὶ νὰ τὴν στρέψῃ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι.

Ὁ ἠθικός νόμος εἶναι ἡ ὑπερτάτη, θεία ἀρχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ συμμορφώνωνται αἱ πράξεις μας, διὰ νὰ εἶναι ἠθικαί. Ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἐσωτερικὸν κριτήριον τῆς ἠθικότητος, ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παραγγέλλει τὴν πρὸς αὐτὸν συμμόρφωσιν τῶν ἐνεργειῶν μας. Ἡ ἀναγκαία ὁμως προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία βούλησίν μας.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος συνεμορφοῦτο πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον κατὰ κάποιον τρόπον μηχανικὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ἐὰν τυφλῶς ὑπήκουεν εἰς τὰς ἐπιταγὰς του, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξη μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τότε δὲν θὰ ἦδύνατο νὰ γίνη λόγος περὶ ἠθικότητος αὐτοῦ καὶ περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεών του. Ἡθικότης ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει δυνατότης ἐκλογῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ πράξις εἶναι προσωπικὸς ἄθλος, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄτομον ἀποδεικνύει τὴν ἀτομικότητά του. Ἡθικότης ὑπάρχει ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερά βούλησις. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μολονότι τόσον ὀφθαλμονανές, δὲν ὑπῆρξεν ὁμοφωνία.

Ἐτέθη πράγματι τὸ ἐξῆς ἐρώτημα·

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος νὰ πράττη οὕτως ἢ ἄλλως ἢ μήπως ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κωλύματα τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῇ καθ' ὀρισμένον τρόπον ; Ὑπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἢ ὑπάρχει καταναγκασμὸς καὶ δέσμευσις ; Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ἐξαρτῶνται πολλά. Διότι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅπωςδήποτε ἐλεύθερος, θὰ εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ τιμωρητέος διὰ τὰς παραβάσεις τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ἄν ὁμως δὲν εἶναι ἐλεύθερος περὶ τὴν ἐκλογὴν, ὄχι μόνον εὐθύνην δὲν ἔχει ὁ ἐγκληματιῶν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τύχη ἀμέσου περιθάλψεως.

Δύο κυρίως εἶναι αἱ θεωρίαι, μὲ τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ

προσπαθεί ν' απαντήσει εις τὸ ἐρώτημα· ἡ θεωρία τοῦ αὐτεξου-
σίου καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ πρώτη ὀνο-
μάζεται καὶ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἢ αὐταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ
δευτέρα καὶ θεωρία τοῦ καθορισμοῦ ἢ ἑτεραρχία. Κατὰ δὲ τὴν ἰσχύου-
σαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὀρολογίαν, αἱ θεωρίαι αὗται καλοῦνται
ντετερμινισμός, ἥτοι ἄποψις τοῦ καθορισμοῦ ἢ τῆς αἰτιο-
κρατίας, καὶ ἰντετερμινισμός, δηλαδὴ θεωρία τῆς ἀπουσίας
καταναγκασμοῦ, ἥτοι τῆς ἐλευθερίας. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι ἐπλάσθησαν
ἀπὸ τὴν λέξιν *terminus*, πού σημαίνει ὅρος, καθορισμός. Ποῖα τὰ
ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτεξουσίου;

1. Ἡ καθολικὴ συνείδησις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἄνθρωπος
αἰσθάνεται καλῶς ὅτι δὲν εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς τῶν πράξεων ἢ τῶν
σκέψεών του, τῆς ὅλης βουλευτικῆς του ἐνεργείας· ὅτι ἔμπορεῖ νὰ
πράττῃ οὕτως, ἀλλ' ἔμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καὶ ἄλλως· ὅτι ἔμπορεῖ νὰ
ἀποφύγῃ μίαν ὀχληρὰν ἐπιθυμίαν, νὰ ἀντισταθῇ εἰς μίαν ἐσωτερικὴν
ἢ ἐξωτερικὴν πίεσιν. Καὶ ὄχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ κοινωνικαὶ
ὀμάδες καὶ κοινωνίαι ἔχουν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἔπραξαν ὅπως
ἔπρεπε νὰ πράξουν ἢ ὅτι ἐνήργησαν κακῶς.

2. Ἡ περὶ τὴν ἀπόφασιν ἀμφιβολία. Τῆς λήψεως μιᾶς ἀξιο-
λόγου ἀποφάσεως προηγεῖται πάλῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν
ἐνεργειῶν ὅπου ἐλατῆρια διάφορα προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸ ἄτο-
μον πρὸς τὴν ἀποψίν των. Ἡ πάλῃ αὕτη, ἡ ἐνίοτε τόσον ὀδυνηρὰ
διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του.
Ἄλλοι ἄνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ τὰ αὐτὰ κίνητρα
εὐρισκόμενοι λαμβάνουν διάφορον ἀπόφασιν.

3. Ἡ μεταμέλεια. Εἶναι τὸ ἔντονον ἐκεῖνο συναίσθημα πού ἀκο-
λουθεῖ μίαν ὄχι ὀρθὴν ἠθικῶς ἐνέργειαν. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο
νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ ὅπως ἐνήργησε, τί νόημα θὰ εἶχεν ἡ μεταμέλειά του,
πού δύναται ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ μέχρι πλήρους συντριβῆς καὶ μέχρι
τελείας ἀπογνωσεως; Τὸ ἴδιον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἱκανοποίησις πού
δοκιμάζει, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐνήργησε καλῶς. Χωρὶς πολλάκις νὰ ἔχη
ἀποκομίσει κανὲν κέρδος, αἰσθάνεται ἄφατον ἀγαλλίασιν ἐκ τῆς πρά-
ξεώς του.

Κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τῶρα τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ μὲν συνείδησις
τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐταπάτη, ἱκανὴ νὰ θεραπεύσῃ μόνον τὴν ἄνθρω-
πίνην ματαιοδοξίαν. Ἡ δὲ ἀμφιβολία πρὸ τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ

μεταξύ τῶν ἐλατηρίων πάλῃ ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιοκρατίαν. Ὅταν ἐν ἓκ τῶν αἰτίων ὑπερισχύσῃ, ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς σταματᾷ, ἢ πλάστιγξ τῆς βουλήσεως κλίνει πρὸς αὐτό. Τὸ ἄτομον εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς τῆς πάλῃς. Ὅσον διὰ τὴν μεταμέλειαν, αὕτη ἀποκλειστικὴν αἰτίαν ἔχει τὸν φόβον τῆς τιμωρίας. Ἄλλὰ τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ὁ ἐν τῇ φύσει ἰσχύων νόμος τῆς αἰτιοκρατίας. Τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν λειτουργοῦν κατὰ τὸ σχῆμα αἴτιον – ἀποτέλεσμα. Τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως δὲν ἠμποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμον. Ἐχουν τὴν αἰτίαν των καὶ ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ἡ καθορίζουσα τὰς πράξεις. Ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει.

Ἡ ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ δυνατὴ καὶ ἀναγκαία.

Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιοκρατίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ὄντων. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρά του ὡς φυσικοῦ ὄντος, ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους π.χ. τῆς βαρύτητος ἢ τῆς ἀδρανείας. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι τι ἐπέκεινα ὄχι μόνον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν. Ὁπλισμένος μὲ πνευματικὴν δύναμιν ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸν σκοτούς. Δι' αὐτὸ ἔχει καὶ ἴδιον τρόπον ἐνεργείας, διάφορον ἀπὸ τὸν μηχανικὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ τὸν ἐνστικτώδη τῶν κατωτέρων ζώων. Εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν τὰ αὐτὰ αἰτία ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῶς τὰ αἰτία μένουσιν ἐνίοτε τὰ αὐτά, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διάφορον. Διότι ὑπείσέρχεται νέος παράγων, ἡ προσωπικότης. Οὕτω αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων, μολονότι ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ὄρους καὶ προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὰς ὁρμάς, εἶναι ὅμως κατὰ πρῶτιστον λόγον ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως καὶ ἐκλογῆς ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων. Αἱ αὐταὶ λοιπὸν αἰτίαι δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὰς αὐτὰς συνεπείας. Ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ ἡ σιδηρὰ νομοτέλειά της δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς παντὸς εἶδους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν τὰ ρυθμίζουν σταθεροί, ἀτεγκτοὶ φυσικοὶ νόμοι.

Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστήμας διεσαλεύθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς αἰτιοκρατίας. Μὲ τὴν λεγομένην Κβαντομηχανικὴν ἐπεκράτησεν

ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιορίστου. Κατ' αὐτὴν κανὲν δεδομένον μέγεθος δὲν ἠμπορεῖ νὰ μετρηθῆ με ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Ὁθεν κανὲν φυσικὸν γεγονός δὲν ἠμπορεῖ νὰ προσδιορισθῆ με ἀπόλυτον ἀκρίβειαν βάσει τῶν δεδομένων καὶ γνωστῶν. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ λοιπὸν δεδομένα δὲν ἀγόμεθα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἰσχύει κυρίως ὡς πρὸς τὴν Μικροφυσικὴν. Τὸ ρῆγμα ὁμως εἰς τὸν ναὸν τῆς αἰτιοκρατίας εἶναι δύσκολον νὰ κλεισθῆ πλέον. Εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἡ διακήρυξις ἑνὸς μεγάλου συγχρόνου φυσικοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐσάρωσε τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ ἀντέτασσον ἔως τώρα ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἄλλὰ καὶ σύμπασα ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἠνοιξεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ Μπέργκσον (H. Bergson), ἐστράφη ἀνηλεῆς κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶναι σαφῶς πνευμοκρατικὴ. Ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὅσα φαινόμενα ὑπεισέρχεται οὗτος, βιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ, ἱστορικὰ καὶ ἠθικά, κοντὰ εἰς τὴν αἰτιότητα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν λειτουργεῖ ἡ σκοπιμότης. Τὰ ἄτομα καὶ ἡ ὁμάς θέτουν, ὡς ἐλέχθη, σκοποὺς καὶ καλοῦν τὴν ὕλην συνεργόν, διὰ νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν. Δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ τὴν μηχανήν, ἀλλὰ τὰς διευθύνουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς ν' ἀποφασίζῃ περὶ τῆς τύχης του. Ἀρκεῖ νὰ ἔχη πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ποῦ τὸν ἐπλασεν οἷος εἶναι, πνευματικὸν καὶ ἐλεύθερον.

2. Μαρτυραὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας .

Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντιος. Ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρος ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων ἀκολουθεῖ τὰ ἑλληνικὰ διδάγματα περὶ μιᾶς ἄλλοτε ἀπολύτου καὶ ἄλλοτε μετριωτέρας ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὴν διάχυτον περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πεποίθησιν ἐπιβεβαιώνει ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τὸ αὐτεξούσιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεπιφυλάκτως ἀποδέχεται καὶ διακηρύσσει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Διότι, όπου ή προαίρεσις δέν είναι αγαθή και έλευθέρα, ποίος λόγος ήμπορεί νά γίνη περι ήθικότητος και βίου Χριστιανικού ; Είναι δέ αύτεξούσιον κατά την χριστιανικήν αντίληψιν, ή ένυπάρχουσα εις την λογικήν φύσιν του ανθρώπου ικανότης, όπως κάμνη επιλογήν μεταξύ αγαθού και κακού .

Δυνάμεθα νά παραθέσωμεν τας ακόλουθους μαρτυρίας περι αυτού.

1. Είς την Παλαιάν Διαθήκην ή έντολή που δίδεται από τον Θεόν προς τον λαόν του 'Ισραήλ (Δευτ. λ', 19) είναι ανεπίδεκτος παρερμηνείας ως προς την δυνατότητα έκλογής, με την όποιαν ό Θεός έπροίκισε τον άνθρωπον : « Διαμαρτύρομαι ύμιν σήμερα τον τε ουρανόν και την γήν, την ζωήν και τον θάνατον δέδωκα πρό προσώπου ύμών, την εύλογίαν και την κατάραν· έκλεξαι την ζωήν σύ, ίνα ζήσης σύ και τό σπέρμα σου ».

2. 'Από του στόματος δέ του 'Ιησοϋ ήκούσθη ή σωτήρια εκείνη πρόσκλησις, ή όποία τόσον βαρείας συνεπάγεται ύποχρεώσεις, άλλ' ή όποία διά κανένα δέν είναι ύποχρεωτική. 'Ισχύει μόνον δι' εκείνους που θέλουν. « Εί τις θέλει όπίσω μου έρχεσθαι, άπαρνησάσθω έαντόν και άράτω τον σταυρόν αυτού καθ' ήμέραν και ακολουθήτω μοι. "Ος γάρ αν θέλη την ψυχήν αυτού σώσαι, άπολέσει αυτήν » (Λουκ. θ', 23 - 24).

3. 'Ερχόμεθα εις την 'Ιεράν Παράδοσιν. 'Ο ίερός Δαμασκη- νός λέγει ότι τό αύτεξούσιον είναι άναγκαία συνέπεια του λογικού, όπερ θεόθεν έλαβεν ό άνθρωπος· « "Οθεν και τά άλογα ούκ εισιν αύτεξούσια· άγονται γάρ μάλλον υπό της φύσεως ή άγουσι. Διό ούδδ' αντιλέγουσι τη φυσική όρέξει, άλλ' άμα όρεχθώσι τινος, όρμώσι προς την προΰσιν. "Ο δέ άνθρωπος, λογικός ών, άγει την φύσιν ή άγεται. Διό και όρεγόμενος, είπερ θέλοι, έξουσίαν έχει άναχαιτίσαι την όρεξιν ή ακολουθήσαι αυτήν. "Οθεν τά μεν άλογα ούδδ' έπαινεΐται ούδδ' ψέγεται, ό δέ άνθρωπος και έπαινεΐται και ψέγεται ». Είπερ έθέλοι τονίζει ό ίερός πατήρ.

'Εντός του σώματος της 'Εκκλησίας την έλευθερίαν της βουλήσεως άρνούνται όσοι έδίδαξαν ή άπεδέχθησαν τον λεγόμενον άπόλυτον προορισμόν.

Καθώς είναι γνωστόν, ό Πελάγιος έν πλάνη εύρισκόμενος έκήρυττεν ότι ό άνθρωπος γεννάται άμέτοχος του προπατορικού άμαρτήματος και ότι από την θέλησίν του και μόνον έξαρτάται ή έκτέλεσις του αγαθού, χωρίς νά παρίσταται ανάγκη έπεμβάσεως της θείας χάριτος. Κατ' αυτού άντεπεξήλθεν ό ίερός Αύγου-

στίνες διδάσκων τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἄποιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὄλως ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Βούλησις ἐλευθέρᾳ δὲν ὑπάρχει, μόνον τῆς θείας χάριτος ἐπέμβασις δύναται νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν.

Τὴν ἄποιν σὺτὴν ἐδέχθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἰδίᾳ ὁ Καλβίνος καὶ ὁ Ζβίγγλις. Ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου θεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ περιορισμὸν τῆς θείας βουλῆς, ἀπέδωσαν πᾶν τὸ τελούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον βουλήν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ θελήσῃ ἄφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ πράξῃ τι καλόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἄνωθεν προωρισμένος. Δι' αὐτὸ ὀλίγοι μὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔχουν προγραφή διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Τὸ κυριώτερον χωρίον τῆς Γραφῆς ποῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν εἶναι τὸ θ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι τὸ παρενόησαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ Ἰσραηλιταί, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ἐνόμιζον ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τρόπον τινὰ ὑπόχρεως νὰ προτιμᾷ πάντοτε αὐτοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς συμπεριφορᾶς των, ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῆς ἀξιώσεώς των ἐξαίρει τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε καὶ εἰς κανένα, δὲν ἀναγκάζεται εἰς τίποτε καὶ ἀπὸ κανένα καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν Του τὸν μὲν νὰ ἀποτυφλῶνῃ ἢ νὰ τιμωρῇ, τὸν δὲ νὰ ἐλεῇ καὶ νὰ προστατεύῃ, χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. Παραβάλλει δὲ τὸν Δημιουργὸν μὲ κεραμέα, ποῦ εἶναι εἰς τὸ χερί του νὰ κατασκευάσῃ ἄγγεῖα προωρισμένα νὰ διαλυθῶν καὶ ἄλλα διὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ τὸν δοξάσουν (θ', 23).

Ἄπὸ τὰς περικοπὰς ὁμως αὐτὰς δὲν συνάγεται ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς, ὅπως ἐξετέθη ἄνωτέρω. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἀποδοκιμασία καὶ ἀποτύφλωσις μερικῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι παρὰ ἡ δικαία τιμωρία μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων προβλεπομένης ἀντιθέσεώς των πρὸς τὰς ἐντολὰς Του.

Καὶ ὑπάρχει πλῆθος ἄλλων χωρίων ὀλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη ποῦ ἐπιμαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς προσωπικῆς θελήσεως καὶ τῆς προσωπικῆς ἀρετῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἄλλαχού ἐσημειώσαμεν καὶ ἀπὸ ὅσα παραλείπομεν, ὑπενθυμίζομεν τὴν διακήρυσιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ. ι' 35) «*ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν—τὸν Θεὸν—καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι*». Πῶς τοῦτο συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων καταδίκην;

Ἄντίθετος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ πάντα ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν τυφλὴν βούλησιν τῆς εἰμαρμένης, ἥτοι τὴν *μοιρολατρείαν* ἢ φαταλισμὸν—*fatalismus*. Ἡ μοιρολατρεία συναντᾶται εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Κατ' αὐτὴν ὅ,τι εἶναι καθωρισμένον νὰ γίνῃ, θὰ γίνῃ ὅπως ἴσως ποτε. Καμμία ἀντενέργεια ἐκ μέρους μου δὲν εἶναι δυνατὴ, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ ροῦς τῶν γεγονότων. Ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν μοιραῖον

δρόμων των. Ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ προβλέπει τὸ πᾶν· ἄρα γνωρίζει καὶ τὰς ἰδικὰς μου πράξεις. Ἐπομένως εἶναι προσδιορισμένον κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐνεργήσω, διότι ἄλλως ὑπάρχει φόβος νὰ διαφεύσω τὴν θείαν πρόγνωσιν. Δὲν δύναμαι λοιπὸν νὰ πράξω τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ ὁ Θεὸς ἔχει καθορίσει νὰ πράξω. Οὐδεμία πρωτοβουλία ἀφίνεται εἰς ἐμέ.

Ἄν ὅμως τοιαῦτα ἀντιλήψεις ἐγίνοντο δεκταὶ ὡς ὀρθαί, ὁ ἄνθρωπος θὰ κατεδικάζετο εἰς πλήρη ἀδράνεια, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τίποτε τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ. Ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ τῆς κακίας. Ἄλλὰ καὶ ἡ κοινωκὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα. Ὁ Θεὸς εἶναι βεβαίως παντογνώστης, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις, ἀφοῦ γνωρίζει ὅτι ἔπλασεν ἐλευθέρους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ παγγνωσία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μοιρολατρεία ἀποτελεῖ οἰκτρὰν παρανόησιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μία ἐπικίνδυνος κακοδοξία, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ πολεμήσωμεν με ὅλας τὰς δυνάμεις, εἴτε ἐντὸς ἡμῶν ἐμφωλεύει εἴτε εἰς ἄλλους τὴν διαπιστώνομεν.

«Τῶν πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους κύριοι ἐσμεν». — «ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ κακία» (Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. Γ', 7). — «πράξεων ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ἀρχὴ καὶ κύριος» (Ἀριστοτ. Ἡθ. Εὐδ. 2, 6). — «Nichil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas est = οὐδὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας τόσον, ὅσον ἡ ἰδία ἡ βούλησις» (Αὐγουστίνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ἡ συμφωνία τῆς με τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὅτι ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν εἶναι ἡ συνείδησις ἐκάστου. Ἐλέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ πράξις λογαριάζεται μόνον ἂν ἀπορρέῃ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βού-

λησίν μας και ὅτι μόνη ἡ ἀγαθὴ τοῦ πράττοντος προαίρεσις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποκλειομένου κάθε ἄλλου ταπεινοῦ ἑλατηρίου.

“Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πράξεών μας. Οἱ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, ὕφ’ οὓς τελεῖται μία πρᾶξις, μικρὰν ἔχουν σημασίαν. Τὸ ποσὸν π.χ. ποῦ κατεθέσαμεν εἰς ἐνεργηθέντα ἔρανον δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον σχετικὴν ἀξίαν, ἐφ’ ὅσον δηλαδὴ κρίνεται ἐν συσχετισμῶ μετὰ τὴν οἰκονομικὴν μας δυνατότητα καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσίν μας καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον, δίδοντες κάτι, ἀποβλέπομεν. Δι’ αὐτὸ εἶδομεν ποίας ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἀπὸ τὸν Κύριον τὸ δίλειπτον τῆς χήρας. Δι’ αὐτὸ ὁ « ἀποδεκατῶν » εἰς ἐλεημοσύνας τὰ ὑπάρχοντά του Φαρισαῖος οὐδεμιᾶς ἠξιώθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα ἀναγνωρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀμαρτωλὸν, ἀλλὰ συναισθανόμενον τὴν θέσιν του τελῶνην. Καὶ πάλιν μέγα ποσὸν ἀποστελλόμενον πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεως εἶναι ἀξίας μικροτέρας παρὰ εὐτελέστερον χρηματικὸν ποσόν, προσφερόμενον μετὰ εἰλικρινῆ συμπάθειαν, καὶ λόγος παραμυθητικὸς, ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν καρδίαν μας, εἶναι κάποτε ἰσάξιος πρὸς πολλὰς γενναιοτέρας παροχάς. Ἡ π ρ ο α ἰ ρ ε σ ι ς λοιπὸν καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι στοιχεῖα σοβαρὰ διὰ τὴν βαθμολόγησιν τῆς ἠθικότητος.

Ἄλλ’ ἄρα γε ἀγαθὸς σκοπὸς παρέχει τὸ δικαίωμα χρήσεως οἰωνδῆποτε μέσων ; Ἄν ἀποβλέπωμεν εἰς κάτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν μας ὑψηλὸν καὶ μέγα, δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ μετὰ κάθε τρόπον καὶ μετὰ κάθε μέθοδον παραμερίζοντες ἐν ἀνάγκῃ δαιώματα ἢ καταπατοῦντες ἄλλα ;

Καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα », ποῦ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἰησοῦίτας μοναχοὺς.

Τὴν ἀποψιν ὅμως αὐτὴν διαρρήδην ἀποκρούει ἡ Ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁχι, ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα. Ὁχι, ὁ σκοπὸς, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑψηλός, δὲν μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦ ἄνομα καὶ δόλια μέσα. Κάθε πρᾶξις πρέπει νὰ εἶναι ἠθικὴ καθ’ ἑαυτήν, εἴτε σκοπὸς εἶναι τελικὸς εἴτε μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ φθάσωμεν εἰς τὸν σκοπὸν μας. Ὁ φόνος π.χ. πρᾶξις ἠθικῶς ἀπαράδεκτος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαγισθῇ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἀποβλέπει εἰς κάτι ἄλλο, οὔτε ἡ κακοποίησις ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου οὔτε ἡ ὑπεξαίρεσις τῶν ἀγαθῶν του, ἐπειδὴ λ.χ. διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων ἐπρόκειτο

νά ἀνακουφισθῆ πάσχουσα ὕπαρξις. Ἐντίθετος ἐκδοχὴ θὰ μᾶς ὠδήγει εἰς τὸ συμπεράσμα ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ διαπράξωμεν σειρὰν ἀδικιῶν καὶ παρανομιῶν μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἀποβλέπομεν εἰς ἠθικὸν σκοπὸν καὶ θὰ μᾶς διηυκόλυνεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὰς μᾶλλον ἀνηθικούς πράξεις. Πλὴν τούτου οὔτε ὁ σκοπὸς μας πρόκειται νὰ ὑπηρετηθῆ, διότι ἀπὸ κακῆν καὶ ἀνήθικον πράξιν οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ, ἐκ τοῦ κακοῦ κακὸν μόνον πρόκειται νὰ προκύψῃ. Ὁ σκοπὸς μάλιστα πολὺ συχνὰ λησμονεῖται καὶ παραμένει μόνον ἡ ἔξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν.

Ὡστε καὶ ἀγαθοὺς ἔχοντες σκοποὺς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ πράττωμεν τὸ κακόν, ὅπως δὲν πρέπει ἀντιθέτως νὰ θεωρῶμεν ἀγαθὴν τὴν πράξιν μας, ὅταν ἡ διάθεσις μας εἶναι ἀμαρτωλὴ καὶ πονηρὰ. Τὸ πρῶτον ἀποκρούεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς συκοφαντία διὰ τὸν χριστιανόν : « καθὼς βλασφημούμεθα καὶ καθὼς φασὶ τίνες ἡμᾶς λέγειν ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ » (Ρωμ. γ', 8). Τὸ δεύτερον ἀναιρεῖται μὲ τὸ κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ ἀνηλεὲς μαστίγωμα καὶ τὴν ὄλην χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Πότε ἡ πράξις εἶναι ἠθικὴ, προσδιωρίσθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ποῖα ὁμως ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν, τοῦτο πρέπει τώρα νὰ ἐξετασθῆ. Εἶναι πᾶσα πράξις ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἢ μερικαὶ μόνον ἀπὸ αὐτάς ; Αἱ πράξεις π.χ. τοῦ ἐμπόρου καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς πελάτας του ληψοδοσίαι εἶναι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἀξιολογηθοῦν ἢ εἶναι πράξεις ἀπλῶς οἰκονομικαί ; Τὰ πολιτικὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τῶν κυβερνώντων, αἱ διδασκαλίαι τῶν παιδαγωγῶν ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα εἶναι θέματα δυνάμενα νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἠθικῆς ἢ εἶναι μόνον πράξεις πολιτικαί, παιδευτικαί, καλλιτεχνικαί ;

Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως τόσον εὐκόλος καὶ ἐνθυμίζει τὰς δυσκολίας εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ὅπως δηλαδὴ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δυσκόλως δύναται νὰ περιορισθοῦν εἰς ἰδιαίτεραν τάξιν ἢ περιοχὴν μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, οὕτω καὶ πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, ἠθικὴ ἢ μὴ ἠθικὴ. Πᾶσα πράξις ὑπάγεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡθικῶς ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον πᾶσα πράξις

ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἐξεταζομένη ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ δὲν θὰ συμφωνῇ, οὐδεμία δύναται νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ πράξεις ἔχουν βεβαίως καὶ τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν χαρακτήρα ὡς πράξεις οἰκονομικαί, καλλιτεχνικαί, παιδευτικαί, πνευματικαί, θρησκευτικαί, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ πράξεις ἠθικαί, ἥτοι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἐπαινεθοῦν ἢ νὰ ἐπικριθοῦν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν πράξεων ὁ Ἀπόστολος (Α' Κορ. ι', 31) περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν, πού εἶναι βέβαια αἱ ὀλιγώτερον στενὴν σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν ἠθικὴν : *«Εἴτε οὖν ἐσθίετε εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε»*.

Οὕτω χαρακτηρίζεται, ἠθικῶς, μία πράξις, αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ σκοπός, αὐτὴ εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ἐπὶ τῶν δῆθεν ἀδιαφόρων ἠθικῶν πράξεων.

Ἔτι δὲ καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεία χάρις μεγάλην ἔχει ροπήν εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο ἐτονίσθη ἤδη.

2. Περὶ ἀρετῆς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν ὁμῶς εἰς τὴν ὀριστικὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς ἠθικῆς τελειότητος βαθμίδα, ἀπομένει ἔν ἀκόμῃ βῆμα. Δὲν ἀρκοῦν μερικαὶ ἠθικαὶ πράξεις ἢ μερικαὶ ἠθικαὶ ἐνέργειαι καὶ τῶρα μὲν προθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ὕστερον δὲ ἀδιαφορία καὶ νωχέλεια, σήμερον ἔντονος φιλανθρωπία καὶ αὔριον ἔλλειψις καὶ αὐτῆς τῆς στοιχειώδους πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοχῆς. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν ζωὴν λείπει ἡ διάρκεια ἐκείνη καὶ ἡ στοθερότης, πού εἶναι ἡ ἐγγύησις ἀληθῶς ἐναρέτου βίου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, **τὴν σταθερὰν ἔξιν τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τὸ ἀγαθόν** καλοῦμεν **ἀρετὴν**.

Βασικὴ σημασία τῆς λέξεως ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι σωματικὴ ἰκανότης, ἔπειτα δὲ ἀνδρεία, ἥτοι ἀνδρικὸν φρόνημα καὶ γενναιότης. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις virtus. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐστηρίχθη τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς δηλοῦται ἐκείνη ἡ περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν ὑπεροχὴ, ἡ ὁποία πέρα ἀπὸ τὴν γνώσιν τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ἀγνότητά τῆς προαιρέσεως ἀποδεικνύει σθένος ψυχῆς καὶ σταθερότητα εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων καὶ

παραμερισμόν τῶν ἐμποδίων πού μεσολαβοῦν. Ὅπου ἡ ἱκανότης αὐτῆ καί ἡ γενναιοῦτης λείπει ἀπό τήν ἠθικὴν ζωὴν, οὔτε ἡ ὀρθὴ διάγνωσις τοῦ πρακτέου οὔτε ἡ ἀγνότης τοῦ φρονήματος ἔχουν ἰσχύν, ἂν καὶ δὲν στεροῦνται ποιᾶς τινος ἀξίας. Καὶ ὁ Σωτῆρ, μολονότι, καθὼς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, τόσην σημασίαν δίδει εἰς τὸ ἠθικόν φρόνημα, ὅμως ἀπαιτεῖ ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὴν διάθεσιν, θέλει τὴν ἀγάπην ἐνεργὸν καὶ τὴν πίστιν ἔμπρακτον: «*Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνεύγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπεις ὅτι... ἐκ τῶν ἔργων ἢ πίστις ἐτελειώθη*» (Ἰακ. β', 21-22). Καὶ πόση ἀλήθεια, γενναιοῦτης ἐχρειάζετο, διὰ νὰ θυσιάσῃ κανεῖς τὸ τέκνον του!

Ἡ σχέση τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ καθῆκον καὶ μὲ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν εἶναι σαφῆς, κατόπιν ὧσων ἐλέχθησαν. Ἡ ἀγαθὴ διάθεσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος. Δυνατὸν ὅμως ἡ διάθεσις ν' ἀπομείνῃ ἀπλῆ διάθεσις καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ γνῶσις ἀπλῆ γνῶσις, ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπιστεύγασμα καὶ ἡ συμπλήρωσις των. Ἐπειτα, ἐνῶ τὸ καθῆκον εἶναι μία ὀφειλὴ, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπότισις τῆς ὀφειλῆς, καὶ δὲν εἶναι ἐνάρετος πᾶς ὁ γνωρίζων τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ὁ πρόθυμος ἐκτελῶν αὐτά.

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἐξέτασιν τοῦ νοήματος τῆς ἀρετῆς προκύπτουν σαφῶς αἱ ἰδιότητες πού πρέπει αὕτη νὰ ἔχη. Διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ εἶναι:

1. **Κ α θ ο λ ι κ ῆ**. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀσκεῖ τινὰ μόνον τῶν καθηκόντων παραλείπων ἄλλα. Δὲν ἔμπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι εὐσεβὴς χριστιανός, ἀλλὰ κακὸς πολίτης ἢ πολίτης ἀγαθὸς καὶ εὐπειθής, ἀλλὰ κακὸς καὶ ἄστοργος πατήρ. Οὔτε πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα σήμερον νὰ ἐκτελῇ καὶ αὔριον νὰ παραλείπῃ, νῦν μὲν ἐλεητικός πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ φίλος, ὕστερον ξένος πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τώρα μὲν πράττων τὰ δίκαια, ἔπειτα δέ, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης δυσχερείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν ἐν ὄψει ὅσωνδῆποτε δυσκολιῶν. Ὑπὸ τὴν δευτέραν ἔννοιαν τὴν ἀρετὴν ὀνομάζομεν καρτερικὴν.

2. **Ἐνεργός**. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων μικρὰν ἔχει ἀξίαν, ἡ ἀρετὴ τῶν ἔργων εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα ἀδιάβλητον κύρος ἀρετῆς. Διότι πολὺ συχνότερον ἀκούονται καλοὶ λόγοι παρ' ὅσον τελοῦνται πράξεις ἀγαθαί. Ἐνίοτε μάλιστα ὑπέρμετρα τῆς

ἀρετῆς ἐγκώμια ἢ πομπώδης ἐπίδειξις τῆς ἰδίας ἀρετῆς παρέχουν σοβαρὰν ὑπόνοιαν ὅτι ἀπουσιάζει ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Ὁ Ἰησοῦς ἐτόνισε καθαρὰ τὴν μεταξὺ λόγων καὶ πράξεων ἀποφασιστικὴν διαφοράν: «*Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*» (Ματθ. ζ', 21). Καὶ πάλιν: «*οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται*» (Ρωμ. β', 13).

3. Γ ν η σ ί α . Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται ἀπὸ καθαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Εἶναι ἕξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς κάθε ἄλλο ἑλατήριον τῶν πράξεων, φόβος, δόξης ἐπιθυμία, προσδοκία ὠφελήματος, ἰδιοτέλεια καὶ ὑπολογισμὸς, ἀναμονὴ ἐπαίνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτου εἴδους ἀρετὴ θὰ ἦτο ἀντιφατικὴ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς νόημα.

Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα κατορθωτῆ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ἤτοι ὁ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν, δὲν εἶναι κἀτι σὺνηθες εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Ἄρκεϊ ν' ἀναλογισθῇ κανεὶς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς πρὸς ἐκείνον, ὅστις τὸν προσεφώνησε «*διδάσκαλον ἀγαθόν*» καὶ τὸν ἠρώτησε πῶς θὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωὴν: «*τί μὲ λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὴ εἷς ὁ Θεός*» (Μάρκ. ι', 18). Πόσον δύσκολος εἶναι ἡ ἀσκησις τῆς τελείας ἀρετῆς ἐκείνης πού μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν αἰώνιον ζωὴν, κατέδειξεν ὁ Σωτὴρ καὶ μὲ ὅσα εἶπεν ἀλλαχοῦ (Ματθ. ζ', 13 - 14): «*πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν... στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν*».

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις ἂν δὲν φθάνῃ, τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν, καὶ πρέπει νὰ τείνῃ μὲ τὴν συνεχῆ ἀσκησιν τοῦ ἀγαθοῦ, μὲ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς ἐναρέτους ἄνδρας, μὲ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἡ ἄρσις τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θὰ συναντήσῃ εἰς τὸν δύσκολον δρόμον τῆς ἀρετῆς, θὰ εἶναι ἀφορμὴ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Διότι ὀλίγοι ἄνθρωποι θὰ ἠμπορέσουν εἰς κάποιον σταθμὸν τῆς ζωῆς των νὰ εἴπουν καθὼς ὁ Ἀπόστολος (Β' Τιμ. δ', 7 - 8), «*τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος,*

δν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... καὶ πᾶσι τοῖς ἡγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ».

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ἀγώνισμα καὶ ἀθλησις, εἶναι ἀγών, ὅστις ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν του.

Καὶ οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον, τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, ἀποκαλοῦν τὴν ἀρετὴν ἄθλον καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουν, εἶναι ὃν ὑπεύθυνον καὶ δημιουργικόν. Εὐρίσκει μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πίεσιν καὶ τὰ κωλύματα πού παρεμβάλλονται. Ὑψώνει τὸ ἀνάστημά του, τὰ ἀνατρέπει καὶ πιστοποιεῖ μὲ τὸ ὑπερήφανον πείσμά του τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει, λέγουν, νὰ κρίνεται τόσον ἀπὸ τὰς συνήθεις τυπικὰς ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας στιγμὰς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται πρὸ τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος καὶ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν πού θὰ κρίνῃ ὀριστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν. Ἀπὸ ἓν «ναί» ἢ ἓν «ὄχι» ἐξαρτᾶται ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασις του εἰς ὅ,τι περιέχει ὠραιότερον καὶ ὑψηλότερον.

Ὅτι δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύσβατον τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον, φαίνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ Προδικου περὶ τῶν δύο γυναικῶν, Ἀρετῆς καὶ Κακίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν ἐμπρὸς εἰς τὸν δρόμον τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ὁ Ἡσίοδος εἰδοποιεῖ ὅτι ἐμπροσθεν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἰδρώς, ἥτοι ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος προσπάθεια, ἐνῶ τὴν κακίαν ἡμπορεῖς νὰ τὴν εὕρης καὶ νὰ τὴν πάρῃς μὲ τὸν σωρόν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν γνωστὸν ὕμνον του ἀποκαλεῖ τὴν ἀρετὴν «πολύμοχθον», ἥτοι προσιτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατόπιν μόχθων, καὶ «θήραμα», ἥτοι κάτι πού μόνον κυνηγὸς ἀκούραστος ἡμπορεῖ νὰ φθάσῃ.

Καὶ νεώτεροι σοφοί, ὅπως ὁ Ἀμερικανὸς πραγματιστὴς Ντιούι (J. Dewey), ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατάκτησις, πού ἐπιτυγχάνεται μὲ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα.

«Τὴν μὲν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἐστὶν ἐλέσθαι τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρώτα θεοὶ προπάροικεν ἔθηκον ἀθάνατοι» (Ἡσίοδ. Ἔργα 287).—«Ἄ δ' ἀρετὰ διὰ μόχθων βαίνει» (Εὐριπίδης).—«Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ, θήραμα κάλλιστον βίῳ» (Ἀριστοτέλης).

3. Μορφαί τῆς ἀρετῆς.

Καθὼς τὸ καθῆκον εἶναι (ἐν) ἡ συμμόρφωσις μετὰ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ. Ἄλλ' ὅμως, ἕνεκα τῆς ποικιλίας τῶν περιστάσεων τοῦ βίου, τὸ καθῆκον ἐμφανίζει τὴν γνωστὴν πολλαπλότητα, οὕτω καὶ ἡ ἀρετὴ προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας μετὰ πολλὰς ὁψεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς. Ἐπειδὴ ὅμως κάθε μία ἔχει τὸ ἰδικόν της ὄνομα, ἀνέκαθεν ἐγεννήθη ἀμφισβήτησις ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μετὰ πολλὰ ὀνόματα ἢ ὑπάρχουν πολλὰ μετὰ ξεχωριστὴν δύναμιν ἑκάστη.

Τοῦτο ἐξήγησε μετὰ προσοχὴν ὁ Πλάτων εἰς τὸν « Πρωταγόραν ». Ὁ Σωκράτης, θέλων νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶναι διδακτὸν πρᾶγμα ἡ ἀρετὴ, ἐπιχειρεῖ πρῶτον νὰ εὕρῃ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν της. Ἀπὸ τὴν συζήτησιν μετὰ τὸν ἀρχηγέτην τῆς Σοφιστικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, σοφία, ἄνδρεία, ἡτοι πολυμάθεια, ἄνδρεία, ἡτοι ψυχικὴ ρώμη, σωφροσύνη, δηλαδὴ σεμνότης, ὀσιότης, ἡτοι θεοσέβεια καὶ δικαιοσύνη, εἶναι διάφοροι ὁψεις τοῦ ἰδίου πράγματος. Συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ σοφία τῆς ὁποίας μετέχουν ὅλαι αἱ λοιπαί. Ὁσιότης π.χ. εἶναι ἀκριβὴς γνῶσις τῶν περὶ τοὺς θεοὺς, ἀνδρεία ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ὁμοίως.

Τὰς αὐτὰς περίπου μερικὰς ἀρετάς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειδὴ δι' αὐτὸν εἶναι τρία τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν, τρεῖς εἶναι καὶ αἱ θεμελιώδεις ἀρεταί ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτά, φρόνησις ἢ σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη. Ὅταν τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν καλῶς, τότε γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ὡς τετάρτη μὲν κατ' ὄνομα, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν συμπερίληψις τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη συνενώνει εἰς ἀρμονίαν ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Καὶ διὰ τοὺς Στωικούς μία εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ὁποία κατὰ περιστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δικαιοσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἀπονεύωμεν εἰς ἄλλους, ὡς σωφροσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν δι' ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς ἀνδρεία δι' ὅσα πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν.

Καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις δέχεται τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς.

Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Σοφ. Σολ. η', 7) αἱ τέσσαρες βασικαὶ ἀρεταὶ χαρακτηρίζονται ὡς τὸ χρησιμώτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν βίον, ἀπὸ δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐξαίρονται αἱ τρεῖς, σωφροσύνη, εὐσέβεια, δικαιοσύνη : « *Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ... παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρονῶς καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ* » (Τίτ. β', 11 - 13). Εἰς τοὺς Μακαρισμῶς (Ματθ. ε', 3 - 12) ἰδιαίτερός ἐπαινεῖται ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλαχοῦ (Γαλ. ε', 22 - 23) ἀπαριθμοῦνται ὡς καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος παραγγέλλει (Α' Τιμ. στ', 11) νὰ ἐπιδιώκωμεν δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα, ὁ δὲ ἕτερος τῶν κορυφαίων δεικνύει τὴν ἀλληλεξάρτησιν μεταξὺ πίστεως, γνώσεως, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, εὐσεβείας, φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης. Ἐν γένει δὲ ἡ Καινὴ Διαθήκη, μολοντί ἀποδέχεται τὰς βασικὰς ἀρετὰς τῶν παλαιῶν, παρειαγάγει μερικὰς ἄλλας, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ συμβαδίζουν μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Σωτὴρ τὴν τόσην ἀποδίδει σημασίαν, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου ἐσταυρώθη. Αἱ ἀρεταὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι ὠνομάστησαν καὶ θεολογικαὶ ἢ Χριστιανικαί, εἶναι κυρίως τρεῖς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. « *Νυνὶ δὲ μένει, λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορ. ιγ', 13), πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη* ».

Αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἢ ὑπερβατικαὶ ἀρεταὶ ἀπορρέουν κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν. Ἐκτὸς τῆς σημασίας πού ἔχουν καθ' ἑαυτὰς, συντελοῦν, ὥστε καὶ αἱ λοιπαί, ἀνθρώπινα ἀρεταί, ν' ἀποκτοῦν βαθύτερον νόημα καὶ τελικὸν σκοπὸν. Ἰδίως δὲ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ὑψίστη μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἄλλων. « *Ἐνδύσασθε, παραγγέλει ὁ Παῦλος (Κολ. γ', 12 - 15) ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν... ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν* ». Ἀληθῶς, ὅπου ἡ ἀγάπη βασιλεύει, εἰρήνη καὶ μακαριότης ἐπακολουθεῖ, ἐνῶ τὸ μῖσος

ἀφανίζει κάθε χαράν και ὀδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφὴν. Πρότυπον ἀγάπης ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν και τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὁποῖος μολοντί « *ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ* », ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν και μᾶς ἀφῆκεν ὑπογραμμόν, διὰ νὰ βαδίζωμεν ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη του. Αὐτὸς « *τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνήνεγκεν* » διὰ τὴν ἄπειρον πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην (Α' Πέτρ β', 22- 24)

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης προσέλαβεν ὄλον αὐτῆς τὸ βᾶθος και τὸ πλάτος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ταυτίζεται μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς συγγενεῖς ἔννοιαις. Ἡ μὲν φιλία συναντᾶται εἰς πρόσωπα ἐμφανίζοντα συγγένειαν ἢ δυνατότητα ἀλληλοσυμπληρώσεως τῶν χαρακτηριστικῶν και στηρίζεται εἰς τὴν ἀμοιβαιότητα· ἡ στοργὴ εἶναι μία ἰδιαιτέρα ἔννοια πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα, ὁ ἔρωσ μετέχει ποιας τινος ἰδιοτελείας, ὁ οἶκτος κάποιαις συναισθήσεωσ ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου τῆς συμπαθείαις. Ἄλλ' ἡ ἀγάπη δὲν ἔχει και δὲν θέλει τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη στρέφεται πρὸς πάντας, πρὸς τοὺς καλοὺς και τοὺς κακοὺς, πρὸς τοὺς οἰκείους και τοὺς ξένους, πρὸς φίλους και ἐχθροὺς. Τὴν ἔννοιάν της θὰ συλλάβωμεν ἐν ὄλω της τῷ μεγαλειῷ, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου και τοὺς ὑπερόχους λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν εἰς τὸ 1γ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῆς του. Ἐκεῖ θὰ δοθῇ δι' ὄλων τῶν ἀρνητικῶν και θετικῶν ὀρισμῶν τὸ πλήρες νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἄλλὰ περὶ τῶν τριῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν θὰ γίνῃ λόγος και βραδύτερον.

4. Ἀμαρτία και κακία.

Ὅπως ὑπάρχουν πράξεις συμφωνοῦσαι μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω ὑπάρχουν ἄλλαι ποὺ ἀντιβαίνουν πρὸς αὐτόν. Τότε λέγομεν ὅτι ὁ ἀνθρωπος κάμνει κακὴν πρᾶξιν ἢ ἀμαρτίαν ἢ ἀπλῶς πράττει τὸ κακόν. **Ἡ σταθερὰ ἔξις τοῦ θέλειν και πράττειν τὸ κακόν** λέγεται **κακία** και οἱ σταθερῶς ρέποντες πρὸς τὸ κακόν κακοὶ ἢ πονηροὶ ἢ φαῦλοι. Συνωνύμως πρὸς τὴν κακίαν χρησιμοποιεῖται πολλακίς ἢ λέξις ἀμαρτία. Ὅρθόν ὁμως εἶναι νὰ γίνετα διαστολή μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ἀμαρτία εἶναι πᾶσα ἀντιβαίνουσα

εις τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις ἡμῶν διὰ λόγων ἢ ἔργων ἐνεργουμένη.

Ἄν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄριστον ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία εἶναι τὸ χείριστον αὐτοῦ κτήμα. Ὁ ἄνθρωπος συρόμενος εἰς τὸ ἄρμα τῆς κακίας οὔτε ἠθικὸν νόμον ὑπολογίζει οὔτε φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀκούει οὔτε καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους παραδέχεται οὔτε τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἀναγνωρίζει. Ὡθεῖται μόνον ἀπὸ τὰς κατωτέρας τοῦ ὀρμάς, ἐλαύνεται ἀπὸ τὰς ἰδίας του ἐπιθυμίας. Ἐχεῖ ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμὸν.

Καθὼς ὁμως ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι σπανία, ὁμοίως καὶ ἡ ἀπόλυτος κακία δὲν εἶναι τι τὸ σὺνηθες. Ἄλλ' ἡ ἁμαρτία, ἥτοι ἡ εἰς πλείστας περιπτώσεις παρατηρουμένη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ὄχι μόνον εἶναι σὺνήθης, ἀλλῆ εἶναι τρόπον τινὰ σύμφυτος μὲ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν πτώσιν του. Δὲν ὑπάρχει θνητὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἁμαρτίαν καὶ μὴ ὑποπίπτων εἰς ἁμάρτημα. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλου. Οἱ Ἕλληνες μολονότι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν εἶδον τὴν χαρωπὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, παρεδέχθησαν τὴν καθολικότητα τῆς ἁμαρτίας (ἂν καὶ δὲν ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ λέξις τὸ ἴδιον ἀκριβῶς νόημα). Τὸ διακηρύσσει διὰ στόματος τοῦ μάντεως ὁ Σοφοκλῆς. Τὸ ἐπιβεβαιοῖ ὁ Θουκυδίδης διὰ στόματος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἐκείνου Διοδότου, εἰς τὸν ὅποῖον ὀφείλεται ἡ σωτηρία μερικῶν χιλιάδων ἀσφῶν ψυχῶν. Εὐρίσκει μάλιστα ὡς αἰτίαν τῶν παραβάσεων ὁ ἱστορικὸς τὴν ἔλλειψιν ἢ τὸν πλεονασμὸν δυνάμεως, ποὺ δημιουργεῖ ἀντιστοιχῶς θράσος ἢ πλεονεξίαν, καὶ τὰς ἄλλας ὀρμάς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ἐνστικτα, ὅπως ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρωσ. Ὁ Πλάτων πάλιν διὰ τοῦ Σωκράτους παραδέχεται ὅτι τὸ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαθὸς εἶναι ἀδύνατον καὶ οὐχὶ ἀνθρώπινον.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἁγία Γραφή ὁμοίως ἀποφαινεται. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγινώσκωμεν « οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, εἴαν καὶ μίᾳ ἡμέρᾳ ἢ ὀβλίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς » (Ἰώβ ιδ', 5). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ συχνότης τῆς ἁμαρτίας τονίζεται καθ' ἐπανάληψιν. Ὅντως, πλατεῖα ἢ πύλη ἢ ἀπάγουσα πρὸς τὴν ἀπώλειαν !

Ποία ὁμως ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ ; Διὰ ποῖον λόγον ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τόσον διαδεδομένη ἡ ἁμαρτία ; Καὶ ποῖος ἔδωσε τὸ κακόν ;

Ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ εὐρίσκεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ αὐτεξούσιον τῶν λογικῶν ὄντων καὶ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὑπαίτιος τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ. Τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν τόσον εἰς τὴν πανσοφίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα Αὐτοῦ. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀποψὶς πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἔθνικοὺς, ὅτι ἢ πρὸς τὸ κακὸν ροπή ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνεταί σαφεστέρα ἢ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλάκις, εἶναι ἀληθές, ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ κακὸν ὁ χριστιανὸς ἀποδεικνύει λαμπρῶς τὴν ἀρετὴν του. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ δικαιολογίαν, διὰ νὰ φορτωθῆ ὁ ἄνθρωπος μὲ ἐν τοιοῦτον νόσημα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Δημιουργόν του. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸ διμιούργημά Του, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ μόνον δι' αὐτῆς καὶ δι' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος καθίσταται προσωπικότης ὑπεύθυνος καὶ δημιουργικῆ, ἀληθῆς κύριος τῆς μοίρας του. Καὶ καθὼς πράττει τὸ κακόν, δύναται ἄριστα νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ διάστροφος ἐκείνη τάσις τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρεται μόνον δι' ἑαυτὸν καὶ τὰ ἴδια καταφρονεῖ δὲ καὶ ὑποτιμᾷ πάντας τοὺς ἔκτος αὐτοῦ, μηδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξαιρουμένου, εἴτε φιλαυτία καλεῖται αὕτη εἴτε ἐγωισμὸς εἴτε ἄλλο ἄλλοτε λαμβάνει ὄνομα, αὕτη ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ πονηρὰ ἔργα, καθὼς ὠδήγησε καὶ τὴν πρώτην δυάδα τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς δὲ καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν, « *ἡ σφόδρα ἑαυτοῦ φιλία* », ἦτοι ἡ φιλαυτία, τυφλώνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίας εἶναι πολλαὶ καὶ δυσάρεστοι.

Ἐν πρώτοις ὁ ἀμαρτάνων, ἂν δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς ἀναληγῆσις, ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεώς του, ἢ ὁποῖα δὲ γνωρίζει οἶκτον. Ὁ κακὸς ἄνθρωπος βασανίζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας του κακίας καὶ δὲν εὐρίσκει οὔτε στιγμῆς ἡσυχίαν καὶ γαλήνην. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν διαφεύγῃ τὴν ποινήν τῶν πολιτικῶν νόμων, ἢ φωνῆ τῆς συνειδήσεως θὰ εἶναι πάντοτε παροῦσα, διὰ νὰ ἐρωτᾷ καὶ καταμαρτυρῆ, διὰ νὰ καθιστᾷ τὰς ἡμέρας του ἀτελευτήτους καὶ τὰς νύκτας ἐφιαλτικὰς. Καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι ὁ πονηρὸς εἶναι ἀξιοθρήνητος ἐνῶ ὁ ἀγαθὸς εὐδαίμων.

Ἐπειδὴ ἅπαντες εὗρε κανεὶς τὸν δρόμον τῆς ἁμαρτίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ παραπτώματος εἰς παράπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα φέρουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὄλεθρόν του. Μὲ τὸ νόημα τῆς ἁμαρτίας μόνον τὸν ὄλεθρόν σου ἤμπορεῖς ν' ἀγοράσῃς, λέγει ὁ Παῦλος (Ρωμ. στ', 23), ἐνῶ ὁ Θεὸς χαρίζει τὴν ζωὴν : « τὰ γὰρ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ». Ἡ καταστροφὴ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, σωματικὴ καὶ ψυχικὴ. Ὡστε ὁ κολασμὸς τῆς ἁμαρτίας θὰ ἔλθῃ κάποτε, ὅσον καὶ ἂν ἀργήσῃ. Ἡ ἀνομία θὰ τιμωρηθῇ. « Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, εἶπεν ὁ προφήτης, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ » (Ἡσ. γ' .11).

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ ἁμαρτία δὲν ἐτιμωρήθῃ ἀρκετὰ εἰς τὴν ζωὴν αὐτὴν, θὰ εὕρῃ κολασμὸν μετὰ θάνατον. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως ποῦ ἔκαμε ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν δωρηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὴν ρητὴν προειδοποίησιν τοῦ Ἰησοῦ (Ματθ. κε', 46), οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες « ἀπελεύσονται εἰς κόλασιν αἰώνιον ».

« Ἀνθρώποισι γὰρ τοῖς πᾶσι κοινόν ἐστι τοῦξἁμαρτάνειν » (Σοφ. Ἀντιγ.1023). « καὶ μανθάνω μὲν οἶα δοῶν μέλλω κακά, θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων » (Ἐθριπ. Μηδ. 1076). « πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν καὶ οὐκ ἐστι νόμος ὅστις ἀπέλοιξει τούτων » (Θουκ. 3, 45), « γενόμενον δὲ διαμένειν... καὶ εἶναι ἄνδρα ἀγαθὸν ἀδύνατον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, ἀλλὰ θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας » (Πλάτ. Πρωταγ. 334 β).

5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγινε φανερόν ὅτι ἡ ἁμαρτία πρέπει νὰ πολεμηθῇ μὲ κάθε τρόπον. Πῶς θὰ γίνῃ τοῦτο ;

Ἐξηγήσαμεν προηγουμένως ποῖον τὸ βαθύτερον αἷτιον τῆς ἁμαρτίας καὶ ποῖον τὸ ἐλατήριον ποῦ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτήν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ συνθηκαὶ ἢ προϋποθέσεις εὐμενεῖς διὰ τὴν καλλιέργειαν ἁμαρτωλῆς ζωῆς. Ὅταν τὰς προσέξωμεν θὰ δυνηθῶμεν καλύτερον νὰ ὀργανώσωμεν τὴν ἀμυνάν μας κατὰ τοῦ κακοῦ.

1. Τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ γεννηθῇ καὶ θὰ περάσῃ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ ἄνθρωπος, εἶναι στοιχεῖον ποῦ συντελεῖ ὅσον κανὲν ἄλλο εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ

χαρακτήρος του. Κακή ἐκ μέρους τῶν γονέων ἀγωγή καὶ μάλιστα κακὸν παράδειγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν μόνιμον. Καὶ τὸ ἀντίθετον ἰσχύει! Ὅνομάστῃ ἀναφέρονται αἱ μητέρες ἐξόχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν τέκνων των. Διότι καὶ φύσει εἶναι ὁ ἄνθρωπος μιμητικὸν ὄν καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην τείνει νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς αὐτούς. Ὡστε ὁ ἄνθρωπος ἔχει μεγάλην πιθανότητα νὰ γίνῃ τοιοῦτος, ὁποῖον τὸν ἠθέλησε τὸ περιβάλλον. Πρὸς τοῦτο οἱ γονεῖς ἄς λάβουν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, τὸ σχολεῖον καὶ ἡ πολιτεία ἄς λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Δὲν πρέπει ἐξ ὑπαρχῆς νὰ πάρῃ ὁ ἄνθρωπος κατεύθυνσιν πρὸς τὸ κακόν, ἐνῶ ἡμπορεῖ νὰ ὀδηγηθῇ πρὸς τὴν ἀρετὴν.

2. Συναφὴς πρὸς αὐτὸν δυσάρεστος ὅρος εἶναι αἱ ἀναστροφαὶ πρὸς φαύλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐδῶ ἡ μίμησις ἔχει μεγάλην δύναμιν, διότι ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν ἢ τὴν συμπάθειαν ἢ ἄλλον σύνδεσμον πρὸς ἀνθρώπους πονηροῦς. Ἐπειδὴ τὸ κακὸν παρουσιάζεται ὡς προσιτώτερον καὶ εὐχερέστερον, ἰδίως δὲ ὡς ὑπισχνούμενον ἄμεσον ἱκανοποίησιν, ἐνῶ ἡ ἀρετὴ ὁμοιάζει πρὸς γραμμάτιον ἐξοφλητέον ὑπὸ προθεσίαν, ὁ ἄνθρωπος ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὅταν μάλιστα προασπίζεται ἀπὸ τὴν δικαιολογίαν ὅτι καὶ ἄλλοι τὰ ἴδια κάμνουν. Δι' αὐτὸ ἡ ἀναστροφή καὶ ἐπικοινωνία καὶ φιλία μὲ ἀνθρώπους ἐναρέτους συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικοποίησίν μας τόσον, ὅσον ἡ ἀναστροφή μὲ τοὺς κακοὺς γίνεται πρόξενος ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ καταστροφῆς. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος (Α' Κορ. 1ε', 33) ἐπικυρῶν τὴν ρῆσιν τοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου « *φθείρουσαν ἤθη χρηστὰ ὁμιλία κακὰ* ».

3. Ἡ ἀπουσία ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ ἡ διδασκαλία διεστραμμένων ἠθικοθρησκευτικῶν δογμάτων εἶναι ἄλλος παράγων ἐπιδράσεως τῆς ἀμαρτίας. Οἰκογένεια, σχολεῖον, Ἐκκλησία πρέπει διαρκῶς ν' ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. Διδασκαλαὶ δὲ θρησκευτικαὶ ὑποβιβάζουσαι τὴν ἔνοιαν τῆς θρησκείας εἰς σύνολον ἐξωτερικῶν τύπων καὶ διδαχαὶ λογοκρατικαὶ ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς εἶναι περιτταί, ὅταν δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν πρέπει νὰ συμπληρώνη ἠθικοθρησκευτικὴ ζωὴ μέσα εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου τὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης παραγ-

γέλματα γίνονται πράξεις καὶ ὅπου ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν εἶναι πλέον δίδαγμα, ἀλλὰ βίωμα. Ἰδίως ἡ μαθητικὴ κοινότης πρέπει καὶ δύναται νὰ γίνῃ φυτῶριον καλλιέργειας ἠθικῆς ζωῆς. Διότι ὄχι ὅστις ἐνθυμεῖται ἢ γνωρίζει ἢ συναισθάνεται ἢ σέβεται ἢ πιστεύει τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, ἀλλ' ὅστις ζῆ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας, ἐκεῖνος μόνον καὶ εἶναι ἠθικὸς καὶ ἀκτινοβολεῖ περὶ αὐτὸν ἀγαθότητα.

Ἡ πάλη κατὰ τοῦ κακοῦ διεξάγεται ἐπίσης μὲ τὴν ἀσκησιν τῆς βουλήσεώς μας, ὥστε νὰ μὴ νικᾶται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ὁ Παῦλος μὲ ὅσα λέγει εἰς τὸ ἱβ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του. Ἡ ἀσκησις τῆς βουλήσεως γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους, μὲ τὴν ἀνοχήν καὶ τὴν ὑπομονήν μας, μὲ τὴν συμμετοχήν εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην τῶν ἄλλων μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν ἀνεξικακίαν, μὲ τὸ νὰ δίδωμεν « τόπον τῇ ὀργῇ » μὲ τὸ νὰ ψωμίζωμεν τὸν πεινῶντα καὶ νὰ ποτίζωμεν τὸν διψῶντα.

Τέλος ἡ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν πάλη εὐοδοῦται μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπικαλῆται διὰ τῆς προσευχῆς εἴτε διὰ νὰ προλάβῃ — « γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμὸν » (Ματθ. κσ', 41) — εἴτε διὰ νὰ καταστείλῃ καὶ ἀποτινάξῃ τὸ κακόν. Ὁ Σωτὴρ εἶπε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους: Ἐὰν μείνετε εἰς τὴν πρὸς ἐμὲ πίστιν, θὰ γνωρίσητε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐνόησαν ἀπὸ ποῖον ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθοῦν, προσέθεσεν: « *ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας... ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροί ἐσσεσθε* » (Ἰω. η', 31 - 36). Ἀλλὰ πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ καταφύγῃ μετὰ πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν του: « *Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν* » (Ματθ. ζ', 7). Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θὰ εὕρῃ τὴν ποθητὴν λύτρωσιν.

Ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναγκαία, διότι τὸ κακόν ἐμφανίζεται μὲ ἀφάνταστον πολλαπλότητα. Ἡ ἁμαρτία ἔχει πολλὰς μορφάς. Ἴδου μερικαί:

Ἐν πρώτοις διακρίνουσιν τὰ ἁμαρτήματα εἰς ἐκούσια καὶ ἀκούσια, ἐν ἐπιγνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ. Παντελῶς ἀκούσιον ἁμάρτημα εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ὡς ἀκούσια θεωροῦνται ὅσα γίνονται εἰς κατάστασιν κάποιας ἐξασθενήσεως τοῦ βουλητικοῦ ἢ εἰς μίαν στιγμὴν ἐνθουσιασμοῦ ἢ συναρπαγῆς χωρὶς κακῆν προαίρεσιν καὶ διάστροφον γνώμην. Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι τὰ ἀκούσια εἶναι ἐλαφροτέρας μορφῆς ἀπὸ τὰ ἐκούσια καὶ ἐν ἐπιγνώσει. Ὑπὸ ἄλλην ἐποψίαν

ἔχομεν ἀμαρτήματα λόγου ἔργου καὶ διανοίας. Τὰ τελευταῖα, ἦτοι οἱ πονηροὶ ἢ μάταιοι διαλογισμοὶ εἶναι κατὰ κανόνα μᾶλλον συγγνωστά παρά αἱ πάσης φύσεως κακολογίαι ἢ αἱ παντὸς εἶδους πανουργίαι ἢ κακουργήματα.

Ὅτι δὲ θετικῶς μὲν ἀμαρτάνει ὁ πράττων τὸ κακόν, ἀρνητικῶς δὲ ὁ παραλείπων τὸ καθήκον, εἶναι φανερόν.

Παλαιότερον, ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἀμαρτήματα, τὰ συγγνωστά ἄπεχωρίζετο ἡ τάξις τῶν νασιμῶν ἀμαρτημάτων, εἰς τὴν ὁποῖαν ἄλλοτε ἄλλαι παραβάσεις κατετάσσοντο. Θανάσιμα ἔλογιζοντο ἀμαρτήματα ἀποδιώκοντα τὴν γνησίαν πίστιν καὶ συνεπαγόμενα τὸν αἰώνιον θάνατον καὶ ὡς τοιαῦτα ἀπρηριθμοῦντο ἑπτὰ. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ρητὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἰησοῦ (Μάρκ. γ', 29) ἔν μόνον ἀμάρτημα δὲν συνεπάγεται συγχώρησιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἡ βλασφημία εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ὅλα τὰ ἄλλα ὑπόκεινται εἰς ἄφεσιν.

Ἀπαριθμήσεις ἀμαρτιῶν καὶ κακιῶν εὕρισκομεν πολλαχοῦ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν στηλιθεύει (Ρωμ. α', 29 - 32) τὴν ἀδικίαν, πονηρίαν, πλεονεξίαν, κακίαν, φθόνον, δόλον, κακοήθειαν· τοὺς ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοσυγεῖς, ὕβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας· ὅλους ἐκείνους ποῦ, μολονότι γνωρίζουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὄχι μόνον πράττουν ὅσα πράττουν, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστοῦνται, ὅταν τὰ κάμνουν ἄλλοι. Δι' αὐτὸ τοὺς θεωρεῖ ἀξίους θανάτου. Ἀλλαχοῦ δὲ ἄλλας εὕρισκομεν ἀπαριθμήσεις.

Ἄλλ' ἐνῶ δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ταξινομήσωμεν τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰς κακίας. Διότι ὅπισθεν ἐκάστου ἀμαρτήματος εὕρισκεται ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου οὔτε τὴν διάθεσιν γνωρίζομεν οὔτε τοὺς σκοποὺς πάντοτε μαντεύομεν οὔτε τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς πράττει κάτι ἢμποροῦμεν ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν. Δι' αὐτὸ ἐκάστη ἀμαρτία ἀποτελεῖ μίαν ἰδιαιτέραν περίπτωσιν, καὶ θὰ ὑπῆρχαν τόσαι ἀμαρτίαι ὅσοι καὶ ἄνθρωποι, ἂν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐνήργει πάντοτε ὁμοιομόρφως. Ἄλλ' οὔτε τοῦτο συμβαίνει. Δι' αὐτὸ ὁδηγὸς ἄς εἶναι δι' ἡμᾶς πρὸς διάγνωσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν ιδίων ἀμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἃς καλῆται δὲ εἰς ἐνίσχυσιν ἢ θεῖα ἀντίληψις καὶ χάρις. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δίδει ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ κακοῦ πολυτίμους ὁδηγίας εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν του (στ', 10 - 20). « *Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστήναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηροῦ... Στήτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὸν ἑμῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὴν θώρακα τῆς δικαιοσύνης... Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε καὶ*

τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἔστι ρῆμα Θεοῦ, διὰ πάσης προσευ-
χῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι καὶ εἰς
αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες...».

Μὲ τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς χρηστὰς ἐλπίδας
κλείομεν τὸ γενικὸν μέρος τῆς Ἠθικῆς. Μένει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ γενικαὶ
ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πρά-
ξεις μας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἔννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων.

Ὁ ἠθικὸς νόμος ὀρίζει τὸ πρακτέον, ἢ συνείδησις μᾶς τὸ γνωρίζει καὶ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτὸ ἢ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ δὲν κρίνεται ὡς ἠθικόν. Ὑπάρχει λοιπὸν μία σειρά ὑποχρεώσεων ποῦ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰς ὑποχρεώσεις αὐτὰς ὀνομάζομεν **καθήκοντα**. **Καθήκον** λοιπὸν **εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τοῦ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ φεύγωμεν τὸ κακόν**. Μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς αἱ λέξεις «δέον» καὶ «προσῆκον».

Πρέπει π.χ. ἡ ὀφείλω νὰ σέβωμαι τοὺς γονεῖς μου. Τοῦτο ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἄγραφον καὶ τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου. Τὸ τιμᾶν τοὺς γονεῖς ἀποτελεῖ καθήκον. Ὁφείλω νὰ ἐλεῶ τοὺς ἐνδεεῖς. Τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει καὶ εἰς τὸν γραπτὸν ἠθικὸν νόμον ρητῶς ἀναφέρεται. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς ἐνδεεῖς ἀποτελεῖ καθήκον. Ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ παραδείγματα.

Πολλάκις ὁμῶς ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς ἀπορίαν τί πρέπει νὰ πράξῃ, ποῖον μὲ ἄλλας λέξεις εἶναι τὸ καθήκον του. Ἄλλοτε πάλιν ὠθεῖται ἀπὸ ἐλατῆρια ξένα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἠθικότητος. Πολλοὺς ἄγει ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ἢ ἐλπίς ἀναμενομένου κέρδους, ἢ προσδοκία ὠφελείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ

εἶπη « ἔκαμα τὸ καθήκόν μου ». Ἄλλους ὠθεῖ ὁ φόβος διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραλείψεως των, ἢ ἀπειλὴ τῆς ἐπικρεμαμένης τιμωρίας. Οὔτε αὐτῶν ἢ πρᾶξις δύναται ἠθικῶς νὰ ὑπολογισθῇ. Ἄλλοι κάμνουν ἠθικὰ πράξεις δι' ἐπίδειξιν. Ἡ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπιδιώξις ἐπαίνου δὲν εἶναι ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας. Μοναδικὸν ἐλατήριον διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις τοῦ πράττοντος, τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ φρόνημα. Πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν ἐπαινετὴ, ἀλλὰ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ πράττοντος, εἶναι ἀνευ ἀξίας, εἶναι ὡς σῶμα νεκρὸν χωρὶς ψυχὴν. Ἀντιθέτως ἀγαθὴ διάθεσις καὶ ἂν δὲν κατορθώσῃ λόγῳ κωλυμάτων νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, ἔχει καθ' ἑαυτὴν τὴν σημασίαν της. Ψυχὴ λοιπὸν τῶν βουλημάτων καὶ τῶν ἐνεργημάτων μας εἶναι ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις. Τυχαίᾳ καὶ συμπτωματικῇ ἢ ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος εἶναι μικροτέρας σημασίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράλειψιν πράξεως, διὰ τὴν ὁποῖαν ὅμως δὲν ἔλειπεν ἡ ἀγαθὴ διάθεσις. Καὶ τὴν πλέον λαμπρὰν καὶ ἐξωτερικῶς ὠραίαν πρᾶξιν ἀμυρῶνει τὸ πονηρὸν φρόνημα τοῦ πράξαντος, καθὼς τὸ ἠθικὸν φρόνημα ἐξαγνίζει τὴν μᾶλλον ἄστοχον καὶ ἐξυψώνει τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον ἐνέργειαν.

Δι' αὐτὰ τὰ « δύο λεπτά » τῆς χήρας (Μάρκ. ιβ' 42) ὁ Χριστὸς θεωρεῖ πολυτιμότερα ἀπὸ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας προσφορὰς ἄλλων, τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν χαρακτηρίζει ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν κακὴν πρᾶξιν, τὴν ἐκ ματαιοδοξίας ἀγαθοεργίαν θεωρεῖ ὅλως ἀναξίαν ἐκτιμῆσεως καὶ κατακρίνει τὴν ἐπίδειξιν ψευδοῦς θεοσεβείας (Μαθθ. στ', 5 - 6). Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κακὴ ἐπιθυμία ἀποκαταγορεύεται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ κακὴ πρᾶξις, ἀλλ' οἷον ἀποβραβεύεται θεωρεῖται ἢ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ καὶ ἢ πρὸς τὸν πῆρησις τῶν ἐντολῶν του.

Κυρίως τὸ καθήκον εἶναι ἓν, ἢ συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Λαμβανομένων ὅμως ὑπ' ὄψιν τῶν ποικίλων περιστάσεων κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν διαταγὴν του, τὰ καθήκοντα ἐμφανίζονται ὡς ἐν ἀπεριόριστον πλήθος ὑποχρεώσεων. Ὀλόκληρος ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν διαρκές καθήκον. Διὰ τὴν εὐκολίαν μας κατατάσσομεν αὐτὰ εἰς ὁμοιογενεῖς ομάδας, ὅπως κάμνομεν δι' ἄλλα φαινόμενα καὶ γεγονότα. Ὑπὸ

τέσσερας κυρίως ἐπόψεις ἠμποροῦμεν νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα.

Ἐπὶ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὅποῖον ἀφοροῦν, τὰ καθήκοντα εἶναι τριῶν εἰδῶν· πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Καὶ πάλιν, ἐφ' ὅσον ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, τὰ καθήκοντα καλοῦνται ἀτομικὰ καὶ συνιστοῦν τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον δὲ ἀποβλέπουν εἰς κοινωνικὰς ομάδας, ὅπως ἡ οἰκονομία ἢ ἡ Ἐκκλησία, ὀνομάζονται κοινωνικὰ καὶ συγκροτοῦν τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν.

Ἐπὶ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ἐκτελοῦνται, τὰ καθήκοντα εἶναι γενικὰ, ἢτοι ὑποχρεοῦντα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πάντοτε ἰσχύοντα, καὶ εἰδικὰ, ἢτοι ἐπιβαλλόμενα εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ καθ' ὥρισμένας περιστάσεις. Τὰ πρῶτα ὀνομάζονται καὶ ἀπόλυτα, τὰ δευτέρα καὶ σχετικὰ ἢ αὐστηρά. Τὸ καθήκον τοῦ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας εἶναι γενικόν, ὁ ἱερεὺς ὅμως, διὰ νὰ φέρωμεν ἐν παράδειγμα, ἔχει ὡς ἐκ τοῦ λειτουργήματός του καὶ εἰδικὰ καθήκοντα.

Ἀναλόγως τῆς διατυπώσεως, ἢτοι τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ἀντιστοίχου παραγγέλματος, τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς θετικὰ, ὅταν καταφατικῶς ἐπιτάσσουν τὸ πρακτέον καὶ ἀρνητικὰ, ὅταν ἀποφατικῶς ὀρίζουν τί πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν. Περαιτηρήθη ἤδη ὅτι ὅλαι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Δεκαλόγου πλὴν μιᾶς, τῆς πέμπτης, ἔχουν ἀρνητικὴν μορφήν. Ὁ γνωστός εἰς ἡμᾶς χρυσοῦς κανὼν διατυπώθεις ἀρνητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ εὗρε τὴν θετικὴν του διατύπωσιν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἐσημειώσαμεν ἀλλοῦ καὶ τὸς δύο διατυπώσεις του. Καὶ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37 - 39) « ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν », ἐπίσης διατυπῶνται θετικῶς. Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θετικὴ διατύπωσις ὑπερτερεῖ γενικῶς τῆς ἀποφατικῆς.

Ἄλλὰ μεγαλυτέρας ἀξίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν καθήκοντων, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ εἰς τὸν ὅποῖον ἀποβλέπουν, εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας.

Τῆς δικαιοσύνης τὰ καθήκοντα ἀπαιτοῦν νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ γινώμεθα πρόξενoi ἀδικίας. Νὰ σεβώμεθα ἐπομένως τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὰ ὑπάρχοντά των. Ἄλλὰ ἡ φιλανθρωπία ἐπιβάλλει νὰ συμμεριζώμεθα τὴν ξένην δυστυχίαν καὶ τὸν

ξένον πόνον και να τον ανακουφίζωμεν με κάθε τρόπον. Τα πρώτα επιβάλλονται και από τους νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δεύτερα οὐδεὶς ἀνθρώπινος νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, μᾶς ὑπαγορεύει ὁμως αὐτὰ ὁ θεῖος νόμος και ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τὸν μὴ σεβόμενον κανένα νόμον ἀνεκτότερος εἶναι βεβαίως ὁ ἀσκῶν τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, ἔστω και ἂν ἐκ φόβου ἢ ὑπολογισμοῦ πράττει τὰ δίκαια. Ἄλλ' ὑπεράνω τοῦ ἀσκοῦντος τὴν δικαιοσύνην εὐρίσκεται ὁ ἀγαθοποιῶν ἐξ ἀγάπης και διαθέσεως φιλανθρώπου, ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πράττει τὸ ἀγαθὸν παντοῦ και πάντοτε, ἀδιαφορῶν, ἂν γραπτὴ διάταξις τῆς πολιτείας τὸ ἀπαιτῆ ἢ ἂν οἱ ἀνθρώποι τὸν βλέπουν, διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψουν. Πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπην, ἀπὸ μίαν αὐθόρμητον πρὸς αὐτὸ ροπὴν, ἡ ὁποία εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων θεμελιούται ἡ ἱστορικὴ διὰ τὸν κόσμον σημασία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας και ἠθικῆς, ἡ ὁποία ἐξήρθη μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀσυλλήπτως ὑπερόχου κηρύγματος « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ».

« Τὰ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς· ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτὰ πως ἔχη, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ και ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττει, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδῶς, ἔπειτα ἐὰν προαιρουμένος, και προαιρούμενος, δι' αὐτά »
(Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. Β', 4).

2. Σύγκρουσις καθηκόντων.

Πολλάκις ὁ ἀνθρώπος ἴσταται ἐνώπιον μιᾶς δυσκόλου περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο — ἢ και περισσότερα — καθήκοντα εὐρίσκονται πρὸ αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις και τῶν δύο εἶναι ἀκατόρθωτος. Ποῖον λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐκτελεσθῆ και ποῖον νὰ παραλειφθῆ; Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων.

Ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πείραν γνωρίζομεν πολλὰς τοιαύτας περιπτώσεις. Ἄλλ' ἰδίως ἡ παγκόσμιος ἱστορία και λογοτεχνία ἐμφα-

νίζει παραδείγματα, όπου ζωηρώς εικονίζεται ή μεταξύ δύο καθηκόντων σύγκρουσις. Είς τήν περίπτωσιν αὐτήν τὰ διάφορα ἄτομα διαφόρως ἀντιδρῶν.

Μερικοὶ βαδίζουσι εὐθέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον θεωροῦν πρέπον, ἄλλοι φθάνουσι εἰς αὐτὸ μετὰ ἀπὸ ἀμφιταλάντευσιν πλήρη ἀγωνίας καὶ ἄλλοι μένουσι ἀναπόφαστοι καὶ ἀδρανεῖς μεταξύ δύο ἢ περισσοτέρων.

Ὁ Σωκράτης εὐρεθεὶς πρὸ τοῦ διπλοῦ καθήκοντος σεβασμοῦ, τῆς ἰδίας ζωῆς, τὴν ὁποίαν μάλιστα, ἀδίκως ἐστερεῖτο, καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οὐδόλως ἐδυσκολεύθη νὰ ἐκλέξη. Οὔτε ὁ πρῶτος ὑπάτος τῆς Ρώμης, ὁ Λεύκιος Ἰούλιος Βροῦτος, ἐδίστασε προκειμένου νὰ φονεύσῃ τοὺς υἱοὺς του, ὅταν μαζί με ἄλλους εὐγενεῖς νέους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι συνωμοσίας πρὸ ἀνατροπῆς τοῦ νεοπαγοῦς καθεστῶτος. Ὁ Βροῦτος, διηγεῖται ὁ ἱστορικός, « ἐξεδύθη τὸν πατέρα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ χρέος του ὡς ἄρχων ». Οὔτε ἡ Ἀντιγόνη ἐταλαντεύθη προκειμένου νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ παρὰ τὸ καθήκον τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως.

Ἀντιθέτως ἡ ἀδελφή αὐτῆς Ἰσμήνη ἴσταται ἐν ἀμφιβολίᾳ περὶ τοῦ δρόμου, τὸν ὅποῖον ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἀρχῇ ἀρνεῖται διαρρήδην νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ ἐλέγχει τὴν ἀδελφὴν ὡς ἀπερίσκεπτον, ὕστερον διακηρύσσει τὴν συμφωνίαν καὶ συνενοχὴν τῆς, ἂν καὶ ὑπῆρξεν ὅλως ἀμέτοχος τῆς πράξεως.

Ὁμοίαν εἰκόνα ἀντιθέσεως παρουσιάζει ὁ Σοφόκλειος « Ἡλέκτρα ». Ἡ Χρυσόθεμις δὲν ἤμπορεῖ νὰ φαντασθῇ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ φονεύσῃ τὴν μητέρα καὶ νὰ ἀσκήσῃ βίαν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ Ἡλέκτρα ὅμως δὲν διστάζει οὔτε στιγμήν. Ἄρκει ὅτι θὰ ἐκδικήσῃ τὸν ἀδικὸν φόνον τοῦ πατρός. Ὁ δὲ Ὀρέστης, διστάζων νὰ λάβῃ μίαν τόσοσιν σοβαρὰν ἀπόφασιν, ζητεῖ πρῶτον τὴν γνώμην τοῦ μαντείου.

Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι ὁ Ἀγαμέμνων τώρα γράφει καὶ μετ' ὀλίγον καταστρέφει τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας καλεῖ τὴν θυγατέρα του εἰς τὴν Αὐλίδα, διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Καὶ δὲν εὐρίσκει ὕπνον εἰς τὴν σκηνὴν του. Δὲν γνωρίζει, ἂν πρέπει νὰ φανῇ πατὴρ ἢ φύλαξ τῶν συμφερόντων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἡ δὲ Ἰφιγένεια, ἐνῶ κατὰ πρῶτον πίπτει κλαί-

ουσα εις τὰ γόνατα τοῦ πατρός, διὰ νὰ ἀποφύγη πόν θάνατον, ὕστερον αἴρεται εις μέγα ἠθικόν ὕψος καί προσφέρει ἑαυτὴν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

Κλασσικὸν παράδειγμα ταλαντεύσεως ἐνώπιον δύο καθηκόντων εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ πρίγκιψ Ἄμλετ εἰς τὸ ὁμώνυμον ἔργον τοῦ Σαίξπηρ. Ἐνώπιον τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀγρίαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἱερὸν αὐτὸν σκοπὸν μὲ ἕλεινὰ μέσα, ἴσταται τόσον ἀμφίβολος, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἂν πρέπει νὰ ζῆ καὶ οὐτε εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἠμπορῇ νὰ δώσῃ λύσιν.

Εἰς τὸ λαμπρὸν διήγημα τοῦ ἰδιοῦ μας Ἄ. Καρκαβίτσα « Ἡ θυσία » ὁ τραγικὸς πατὴρ Γιάννης Γούναρης ἀποφασίζει, ὕστερα ἀπὸ μακρὰν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιταλάντευσιν, νὰ θυσιάσῃ τὴν οἰκογένειάν του, πού εὐρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὁμὲρ Βρυώνη, καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου τὸ σχέδον τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τουρκαλβανῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα φαίνεται πόσον εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖον καθῆκον εἶναι προτιμότερον. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ σπουδαιότερον καθῆκον εἶναι ὡς νὰ μὴ λέγωμεν τίποτε, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἐρωτᾶται, ποῖον καθῆκον εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Κατ' ἀρχὴν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ σπουδαιότης του ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται. Τὸ καθῆκον π.χ. πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σπουδαιότερον τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας ἢ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ἄρκει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ εὐαγγελικὸν « ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος » (Ἰ. Ματθ. ι', 37).

Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὅποιον ἀποβλέπουν ἐκτιμῶνται τὰ καθήκοντα. Τὸ πρὸς τὴν ζωὴν π.χ. καθῆκον εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν. Ἡ σωτηρία π.χ. ἔθνους ὀλοκλήρου ἢ τῆς πατρίδος εἶναι προτιμότερα τῆς σωτηρίας μερικῶν ἀτόμων. Τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας εἶναι ὑπέρτερα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ζωὴ εἶναι προτιμότερα ἀπὸ πᾶν ἐπίγειον ἀγαθόν, ἀλλὰ τῆς ἐπαισχύν-

του ζωής αίρετώτερος είναι ό μετά δόξης και κοινής ελπίδος θάνατος. 'Αλλ' αί τοιαῦται διακρίσεις οὔτε άπόλυτον κύρος έχουν οὔτε καλύπτουν όλας τās περιστάσεις, κατά τās όποιās τὸ άτομον θά κληθῆ νά λάβη θέσιν. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος προαγόμενος και τελειοποιούμενος ἠθικῶς γίνεται όλονέν Ικανώτερος εις τὸ νά διακρίνη τὸ προσῆκον. Διὰ τοῦτο ἡ άγωγή και ἡ διδασκαλία, θρησκευτική και ἠθική, καλοῦνται νά βοηθήσουν εις τήν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς φρονήματος. 'Ο βίος καταλλήλως ρυθμιζόμενος δύναται νά βοηθήσῃ ὄχι μόνον εις ἐπιλογήν τοῦ ἠθικῶς συμφέροντος, αλλά, ὅπερ σπουδαιότερον, εις τήν πρόληψιν τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. 'Η μελέτη τῶν ἱερῶν Γραφῶν και τῶν ἔργων τῶν Πατέρων συντελεῖ άποτελεσματικῶς εις τήν λύσιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων διὰ τῶν περιεχομένων εις αὐτάς και εις ἐκεῖνα ἀληθειῶν και παραδειγμάτων. 'Επάνω δέ άπό ὄλα ὁ χριστιανός-ἄς ἐπικαλῆται εις πᾶσαν δύσκολον περίστασιν τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμὸν τῆς διανοίας, ὥστε νά δύναται νά ἐκλέξῃ τὸ πρέπον. Κατά τήν συμβουλήν τοῦ ἀδελφοθέου 'Ιακώβου, « *εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ δίδόντος Θεοῦ. . και δοθήσεται αὐτῷ* » (α' , 5). * Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι εις τήν δύσκολον στιγμήν πρὸ τοῦ πάθους ὁ 'Ιησοῦς, Θεὸς ὢν, προσηυχῆθη ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα, « *ἐγένετο δέ ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες εις τήν γῆν* » (Λουκ. κβ' , 44). Πῶς ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι δύναται μόνος και ἄβοήθητος νά βαστάσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ σταυρόν ;

'Υπὸ αὐστηροτέραν χριστιανικήν ἔποσιν σύγκρουσις καθηκόντων δέν δύναται νά νοσηῇ. Αὐτὸ πού ἐμφανίζεται ὡς σύγκρουσις εἶναι συνέπεια φυσικῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπου και ἀνωμάλου ἠθικῆς ζωῆς. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἠθικός νόμος δέν εἶναι δυνατὸν νά περιέχῃ διατάξεις ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας, οὔτω και τὰ καθήκοντα, ἀπορρέοντα άπό αὐτάς και άπό αὐτόν, δέν ἡμποροῦν νά εὐρίσκωνται εις ἀντίφασιν οὔτε νά διαφωνοῦν. * Ἐν λοιπὸν εἶναι ἐκάστοτε τὸ καθήκον, μίᾳ πράξεως ἡ ἐκτέλεσις εἶναι σύμφωνα με τὸν ἠθικὸν νόμον. Δι' αὐτὸ ὁ Ἄβραάμ δέν ἔδυσκολεύθη ν' ἄποφασίσῃ κατά τήν θεϊάν ἐντολήν τήν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του 'Ισαάκ. Καὶ ὁ 'Ιησοῦς δέν ἔδυσκολεύθη νά διαλύσῃ τήν φαρισαϊκήν πλεκτάνην ἐν σχέσει με τὸ νόμισμα τοῦ κῆνσου διὰ τῆς ἀποστομωτικῆς ἀπαντήσεως « ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι και τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ » (Ματθ. κβ' , 21). 'Αλλ' ὁ ἄνθρωπος παρασυρόμενος άπό ποικίλας περιστάσεις, συμφέροντα, ἐλπίδας, πλάνας θεωρεῖ καθήκον κάτι πού δέν εἶναι παρὰ μία ἐφήμερος ἀπείτησις παραγόντων ξένων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Πολλάκις μάλιστα ἡ λεγομένη σύγκρουσις εἶναι ὄλας ψευδής,

αποτέλεσμα παρανοήσεως και σοφιστείας. Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἡρωδιάδος, συνεπεία τῆς ὁποίας οὗτος εὐρέθη δῆθεν ὑποχρεωμένος νὰ προσκομίσῃ ἐπὶ πῖνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου.

3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των.

Εἰς ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ καθήκοντα εὐρίσκονται τὰ δικαιώματα.

Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, ὁμοίως ἀπαιτεῖ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς ἐμέ. Εἰς ἐμὲ δίδει τὴν ἐξουσίαν ν' ἀπαιτῶ, ὅπως τυγχάνουν σεβασμοῦ ἐκ μέρους ὄλων ἢ ζωῆ μου εἴτε ἢ τιμῆ εἴτε ἄλλο ἀγαθόν. Τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν ὁ ἠθικὸς νόμος παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε ν' ἀπαιτῆ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων ἔναντι αὐτοῦ, ὀνομάζομεν δικαιώματα. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων λέγομεν ὅτι ἐκτελοῦμεν αὐτὰ ἢ ἐκπληροῦμεν, περὶ δὲ τῶν δικαιωμάτων ὅτι ἀναγνωρίζομεν ἢ σεβόμεθα. Λέγομεν ἐπίσης ὅτι τὸ ἄτομον ἀρκεῖ, ὑποστηρίζει ἢ προστατεύει τὰ δικαιώματά του.

Ὁ ὅρος δικαίωμα καὶ δίκαιον εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν νομικὴν γλῶσσαν. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προστατεύουν τοῦ πολίτου τὰ δικαιώματα καὶ τιμωροῦν ἢ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τοὺς καταπατοῦντας τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι πρῶτον ἀτομικὰ ἢ προσωπικά, ὅσα τὸ Σύνταγμα ἐξασφαλίζει δι' ὅλα τὰ ζῶντα εἰς τὴν πολιτείαν πρόσωπα. Ἡ αὐτοσυντηρησιὰ καὶ ἡ ἄμυνα ἢ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως εἶναι τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα δικαιώματα. Τὰ δὲ πολιτικὰ δικαιώματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἄτομον νὰ συμμετέχη εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἢ καὶ ἀμέσως. Τὰ δὲ ἀστικὰ δικαιώματα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀγοράσῃ ἢ νὰ πωλῇ, νὰ δανείζεται ἢ νὰ δανείζη, νὰ μισθῶνῃ ἢ νὰ ἐκμισθῶνῃ. Καὶ πάλιν τὰ μὲν ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ προσώπου πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐμπράγματα δικαιώματα, ἐνοχικὰ τὰ καθορίζοντα τὰς μεταξὺ προσώπων περιουσιακὰς σχέσεις, τὰ δὲ κληρονομικὰ δικαιώματα δημιουργοῦνται συνεπεία θανάτου προσώπου κεκτημένου ἀτομικὴν περιουσίαν.

Ὑπὸ καθαρῶς ἠθικὴν ἔποψιν: Προσωπικὰ μὲν εἶναι τὰ

ἀφορῶντα εἰς τὸ πρόσωπον μας, καὶ δὴ εἰς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡς ἀτόμων, π ρ α γ μ α τ ι κ ᾶ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς πράγματα. Τοῦτο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται τὰ δικαιώματα.

Πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς γενικὰ καὶ εἰδικὰ ἀντιστοιχεῖ διάκρισις δικαιωμάτων εἰς ἀ π ὀ λ υ τ α καὶ σ χ ε τ ι κ ᾶ. Τὰ πρῶτα εἶναι ἰσχυρὰ δι' ὅλους καὶ τρόπον τινα φυσικά, τὰ δευτέρα ἀπορρέουν ἀπὸ τὰς σχέσεις πού οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν πρὸς ἄλλους. Τοιοῦτο π.χ. εἶναι τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ δικαίωμα ὁμως τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀπόλυτον καὶ φυσικόν. Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

Ἐπὶ ἄλλην ἔποσιν τὰ δικαιώματα εἶναι ἀ ὐ σ τ η ρ ᾶ ἢ ὠ ρ ι σ μ ῆ ν α, ὅταν ὀρίζωνται καὶ ἐπιβάλλωνται ἀπὸ τοὺς πολιτικούς νόμους, ἀ ὐ ρ ι σ τ α δὲ ἢ ἀσθενῆ, ὅσων ἢ τήρησις ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν συνειδησιν ἐκάστου. Τὰ πρῶτα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ ἡμᾶς κάθε ἀναίτιον κακοποίησιν ἢ βλάβην, τὰ δευτέρα νὰ ἐλκύσουν τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ὅταν εὐρισκώμεθα εἰς ἀνάγκην. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, τὰ δευτέρα δὲ μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας. Περιττὸν νὰ προστεθῆ ὅτι, μολονότι ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζωνται ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὰ σεβασθοῦν. Κατ' ἀρχὴν βέβαια πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ὠρισμένα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτῶν προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, ἀποδεικνύει ἀνώτερον βαθμὸν ἠθικότητος. Ἄριστα ἔχει τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους, λεγόμενον εἰς τὸν Ἐπιτάφιον (Θουκ. 2, 37). Δὲν παραβαίνομεν τοὺς νόμους, κυρίως ἀπὸ σέβας πρὸς αὐτοὺς. Πειθαρχοῦμεν εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς νόμους, τόσον ἐκείνους πού ἐτέθησαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων, ὅσον καὶ ἐκείνους πού, μολονότι ἄγραφοι, φέρουν εἰς τοὺς παραβάτας ὁμολογουμένην ἐντροπήν — « καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνῃν ὁμολογουμένην φέρουσιν » —. Εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἔφθασαν οἱ πρόγονοί μας εἰς ὠρισμένας στιγμὰς τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς καὶ οἱ λοιποὶ λαοὶ σπανίως ἢ οὐδέποτε. Διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν τοῦ μέλλοντος ἢ τοιαύτη διαγωγὴ καὶ βιοθεωρία πρέπει νὰ εἶναι κανὼν ζωῆς.

Ἀπὸ τὰ λεχθέντα προκύπτει ὅτι ὑφίσταται στενὴ σχέσηις μεταξὺ

καθηκόντων και δικαιωμάτων. Θεωρητικῶς ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι εἰς ἕκαστον καθῆκον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα· καθῆκον σεβασμοῦ πρὸς τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων και δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς ἰδίας μου τιμῆς· καθῆκον σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας και δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν ἰδίων κτημάτων· καθῆκον νὰ βοηθῶ τοὺς πάσχοντας και δικαίωμα νὰ βοηθοῦμαι πάσχων — ἂν και τὸ τελευταῖον τοῦτο, καθὼς ἐτονίσθη, δὲν εἶναι δικαίωμα ἀπαιτητὸν οὔτε ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ νόμον ἄλλον πλὴν τοῦ ἠθικοῦ. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν κατηγορία καθηκόντων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα. Ὁφείλω ν' ἀγαπῶ και νὰ λατρεύω τὸν Θεόν, δὲν δικαιούμαι ὁμως ν' ἀπαιτήσω τι παρ' αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε εἰς κανένα. Εἰς αὐτὸν ἀπεναντίας ὀφείλομεν τὰ πάντα και αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν μας. Ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἔποψιν θὰ ἦτο ἀνόητον ν' ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν ἀγάπην, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, συγκατάβασιν και ἀγαθότητα, ἀφοῦ « οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεὸς », βοηθῆσαι και προστασίαν, ἀφοῦ « τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροῦς και ἀγαθοῦς και βρέχει ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους » (Ματθ.ε', 45).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τοῦτο γίνεται ὑπὸ τινος περιορισμοῦ.

1. Τὸ πρῶτον μέσον, διὰ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὰ δικάια μας, εἶναι νὰ σεβώμεθα ἡμεῖς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πράττοντες πάντοτε τὸ καθῆκον. Διότι ἐκεῖνο ποῦ συνήθως γίνεται εἶναι νὰ κραυγάζωμεν διαρκῶς ὅτι καταπατοῦν τὰ δικάια μας, νὰ λησμονῶμεν δὲ τελείως ὅτι και ἡμεῖς ἔχομεν καθῆκοντα. Ὅταν κανεὶς ἐκπληροῖ μὲ ἀκρίβειαν και προθυμίαν τὰ καθῆκοντά του, εἶναι περίπου βέβαιον ὅτι θὰ τυγχάνῃ τοιαύτης ἀναγνωρίσεως και τιμῆς, ὥστε κανεὶς δὲν θὰ σκεφθῆ νὰ τὸν ἀδικήσῃ. Ἄν ὁμως ὁ ὅλος αὐτοῦ βίος εἶναι σειρὰ πράξεων ποῦ προσβάλλουν τὴν δικαιοσύνην και τὴν ἠθικὴν, οἱ πάντες θὰ ἐπωφεληθοῦν, γνωρίζοντας ὅτι ἡ πρὸς ἄμυναν ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι ἠλαττωμένη. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανικόν, ἀλλ' εἶναι τόσον σύνθηρες εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων νὰ καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα τῶν ἠθικῶς ἀσθενεστέρων.

2. Ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι' αὐτοδικίας. Ἡ ἔκφρασις « θὰ πάρω τὸ δίκιο μου μὲ τὸ χέρι μου » δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ χριστιανοῦ. Ἄλλὰ και πρὶν

καταφύγωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήρια, πρέπει νὰ προηγηθῆ στάδιον διαιτησίας. Ἄδικούμενοι, ἄς ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ φρονιμωτέρων, προτοῦ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐνεργείας. Ὁ χριστιανὸς θεωρεῖ τὸ ἀνταδικεῖν ἴσον πρὸς τὸ ἀδικεῖν.

3. Ἡ ἀπαίτησις τοῦ δικαίωματος πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιείκειαν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπὸ ὄψιν αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθη ὁ μὴ ἐκπληρώσας μίαν ὑποχρέωσίν του πρὸς ἡμᾶς. Δυνατὸν λόγοι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν θέλησίν του νὰ συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ὁ χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀνάληγτος ἀπαιτητής, ὡσὰν ἐκεῖνον πού ὁ Σαίξπηρ ἀπεικόνισεν εἰς τὸν « ἔμπορον τῆς Βενετίας ». Οὔτε ὁμοιάζει πρὸς τὸν δούλον τοῦ Εὐαγγελίου (Μαθ. ιη', 28), πού ὀλίγου δεῖν καὶ θὰ ἀπέπνιγε τὸν σύνδουλόν του διὰ τὰ ἑκατὸν δηνάρια. Γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἀναμένῃ, ὅταν ἐνδείκνυται ὑπομονή, νὰ συγχωρῇ δέ, ὅταν ἐπιβάλλεται συγχώρησις. Ὁ χριστιανὸς ἐνθυμεῖται τὸ λόγιον ὅτι ἄκρα δικαιοσύνη κατανατᾷ ἄκρα ἀδικία — *summum jus summa iniuria*.

4. Τοὺς ἀσεβοῦντας πρὸς τὰ δίκαιά μας εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ σωφρονίσωμεν καὶ νὰ ἐθίσωμεν εἰς τὸν σεβασμὸν τῆς ἠθικῆς τάξεως ὄχι τιμωροῦντες, ἀλλ' ἀγαθοποιοῦντες καὶ νικῶντες, καθὼς ὁ Παῦλος εἶπε, τὸ κακὸν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μὴ παρασυρθῆ ἀπὸ ὄργην διὰ τὴν γενομένην ἀδικίαν καὶ ν' ἀπαντήσῃ διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀνωτερότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ τὸν ἀδικοῦντα διὰ τὴν ἠθικὴν ποιότητα τῆς πράξεώς του καὶ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐπιστραφῇ καὶ ἀνανήψῃ.

«Ὅστις κατέστησεν ἐναντὸν σκόληκα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραπονῆται ἐὰν οἱ ἄλλοι τὸν καταπατοῦν» (Κάντιος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως.

Τοῦ χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἀνθρώπου μεγίστη ἀρετὴ καὶ πρῶ-
τιστον πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον εἶναι ἡ πίστις. Πίστις εἶναι
**ἡ κατακυριεύουσα τὴν ψυχὴν ἀκράδαντος πεποιθήσις εἰς τὴν
ὑπαρξιν, τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ.** Ἡ ἀνε-
πιφύλακτος ἀποδοχὴ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν εἶναι συν-
υφασμένη μὲ αὐτὴν, καθὼς καὶ ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς
ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Δὲν εἶναι συνέπεια ξηρᾶς διανοητι-
κῆς ἀναζητήσεως ἡ πίστις, διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν λόγον, ἂν καὶ
διόλου δὲν τὸν ἀποκλείει. Δὲν εἶναι τῆς βουλήσεως ἐκδήλωσις, διότι
κατευθύνει καὶ τὴν βούλησιν. Οὔτε συναίσθημα ἀπλοῦν εἶναι ἡ πί-
στις, διότι εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν μερικωτέρων αἰσθημάτων. Εἶναι
πεποιθήσις περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως προσώπων ἢ πραγ-
μάτων, ποῦ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν καὶ ἀντίληψιν
καὶ παραλλήλως ἐμπιστοσύνη πλήρης ἐλπίδων εἰς αὐτά.

Δι' αὐτὸ ὁ Απόστολος προσδιορίζει αὐτὴν (Ἑβρ. ια', 1) ὡς
ἐξῆς: « *Πίστις ἐστὶν ἐπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ
βλεπομένων* », ἥτοι πεποιθήσις ὅτι ὑπάρχει τι, εἰς ὃ μετ' ἐλπίδων
ἀποβλέπομεν καὶ βεβαιότης περὶ μὴ αἰσθητῶν πραγμάτων.

Ἡ γνησία λοιπὸν χριστιανικὴ πίστις πρέπει νὰ νοητῆ διττῶς.
Δὲν εἶναι μόνον ἀπλῆ δοξασία, ἔργον καὶ γέννημα τοῦ ἐγκεφάλου,
περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἡ μία βεβαιότης διὰ τὴν θεϊαν ἀπο-
κάλυψιν. Ἄν ἡ πίστις ἔμενεν ἕως ἐδῶ, δὲν θὰ ἦτο ἡ πίστις ἡ χριστια-
νικὴ. Ἄλλ' εἶναι, πέραν ἀπὸ αὐτό, ἡ πίστις μία ζῶσα τῆς ψυχῆς
διάθεσις, ἐν αἰσθημα τῆς καρδίας ἐνεργόν, ποῦ διαποτίζει ὅλας τὰς
ψυχικὰς μας ἐκδηλώσεις. Ἰδίως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς καθο-
δηγοῦσα τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις καὶ εἶναι δι' αὐτὸ ὅρος ἀπα-
ραίτητος τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ πολιτείας. Καὶ καθὼς εἶναι ξένη

πρὸς αὐτὴν κάθε ταλάντευσις καὶ κάθε δυσπιστία, διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἱερότητα ἐκείνων ποὺ κανεὶς πιστεύει, μᾶς ἀνεβάζει ὑψηλὰ εἰς μίαν ἀτμοσφαιραν θείας πνοῆς καὶ διαθέτει τὴν ψυχὴν μας οὕτως, ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα ὡς αἰσθητὰ καὶ ψηλαφητὰ καὶ νὰ παρακινή τὸν ἄνθρωπον εἰς ἔργα μεγάλα, ποὺ θὰ ἐφαίνοντο ἀνθρωπίνως ἀδύνατα. Οὕτω καθίσταται μία δύναμις, ὅπως ἐκείνη, ἣτις ἐνεψύχωνε τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς πίστεώς μας καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν ἐνεπνέοντο ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν γνωστὴν πλήρη δυνάμεως περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου (Ἐβρ. ια', 33 - 39) « *κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφραγον στόματα μαχαίρας* ». Ἡ πίστις των ἦτο τόση, ὥστε οὐδεμία ταλαιπωρία καὶ καμμία ἀπειλή οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἠδυνήθησαν νὰ τοὺς κλονίσουν. Ὅθεν « *ἐντυμωανίσθησαν . . . , ἐμπαιγμῶν - καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς· ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόγῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιήλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχοῦμενοι— ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος—ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὄραις τῆς γῆς* ».

Ἀντιθέτως ὁ μὴ πιστεύων εἰς προσωπικὸν Θεὸν καὶ ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ κόσμον πνευματικὸν καὶ ὑπεραισθητόν, οὗτος ἀρνεῖται κάθε ἀνώτερον προορισμὸν καὶ θεωρεῖ ματαιοπονίαν ἢ καὶ μωρίαν κάθε φροντίδα περὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐνίοτε δεικνύεται ἐνάρετος, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ συνήθειαν ἢ ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια μὴ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἀρετὴν. Ἀρετὴ ἄνευ πίστεως πρὸς ζῶντα Θεὸν καὶ πρὸς τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου φαίνεται ὡς ἀπομίμησις ἀρετῆς καὶ ἀρκεῖ ἢ πρώτη ἀντίξοος περίστασις, διὰ νὰ τὴν παρασύρη. Ἡ πίστις ὁμως εἰς τὸν Θεὸν ἐμπνέει θάρρος εἰς τὴν πάλην κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐμποδίων καὶ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀληθὴς καὶ δημιουργικὴ πίστις πρέπει νὰ ἔχη τὰς ἐξῆς ιδιότητας: Νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ά, χωρὶς νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἐκπίπτῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσκολιῶν. Νὰ εἶναι

καθολική, ἴτοι νὰ συμπεριλαμβάνη ὅλον τὸν κύκλον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἀληθειῶν καὶ ὄχι ἄλλας νὰ δέχεται καὶ ἄλλας νὰ ἀπορρίπτει. Ἄν κανεὶς δέχεται μὲν Θεὸν προσωπικὸν καὶ ζῶντα, ἀρνεῖται ὁμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἢ δέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν θείαν ἀγαθότητα, ἡ πίστις αὐτοῦ δὲν εἶναι τελεία. Ἐν μόνον ρῆγμα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῆ χάσμα ἀγεφύρωτον καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς ὀλεθρίαν πλάνην καὶ καταστροφὴν. Ἐπειτα ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα δι' οὓς λόγους καὶ ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Πίστις χωρὶς ἔργα δὲν ὠφελεῖ. Τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης καταξιῶνουν τὴν πίστιν: « ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τις ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη » (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἔλλογος, ἴτοι ἀπηλλαγμένη προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Οἱ δεισιδαίμονες πιστεύουν εἰς ὅλως τυχαῖα γεγονότα ἢ φαινόμενα φυσικὰ ὡς ἐνδεικτικὰ θείας ὀργῆς ἢ καταφεύγουν εἰς μαγικὰς προσευχὰς καὶ μυστικούς ἐξορκισμούς πρὸς ἀποτροπὴν τῆς. Ἀποτέλεσμα ἀμαθείας ἢ διδασχῆς διεστραμμένης ἢ δεισιδαιμονία, μολύνει τὴν πίστιν, διαστρέφει τὸ ἦθος καὶ πληροῖ τὴν ζωὴν ἀνοήτων φόβων. Βεβαίως αἱ πρῶται περὶ τοῦ θείου ἀντιλήψεις εἶχον κάτι τὸ χονδροειδές. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ προχωροῦν διαρκῶς εἰς διαυγεστέραν καὶ περισσότερον πνευματικὴν περὶ Αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὴν πίστιν μας προσβαλλομένην πρέπει νὰ ὑπερασπιζώμεθα μὲ σθένος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεύωμεν ἡμεῖς, πρέπει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ δεικνύωμεν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως καὶ νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς αὐτήν. Ὁ χριστιανὸς ἐργάζεται διὰ τὴν περιφρούρησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλός του ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὁ πάντοτε εἰλικρινής, συνοδεύεται ἀπὸ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ὡς μέγιστον ὄπλον ἔχει τὴν πειθῶ. Δὲν αἰσθάνεται περιφρόνησιν ἢ μῖσος πρὸς τοὺς ἀντιφρονούντας. Ἐχει καὶ εἰς τοῦτο πρότυπον τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη μὲν καὶ ὑπέμεινε πολλὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῆ ἀνεξίκακος ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν ποῦ εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: « πάτερ ἄφεες αὐτοῖς, ἔλεγεν, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι » (Λουκ. κγ', 34).

Πολλοί αίτιαί είναι δυνατόν νά μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπό τήν πίστιν εἰς τόν ἀληθινόν Θεόν. Πολλάκις κακόν παράδειγμα ἄλλων θεωρουμένων σοφωτέρων ἀπό ἡμᾶς, ἄλλοτε ἐπιπολαία μελέτη ἢ παρανόησις φιλοσοφικῶν διδαγμάτων μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπό αὐτήν. Κατά δέ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως ἢ τοῦ στεγνοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα λύονται μὲ τὴν « κοινὴν λογικὴν » ἔκαμε ν' ἀδυνατίσουν ἢ καὶ νά στερεύσουν αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως. Αἱ θεωρίαι ποῦ κατεβίβασαν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον μηχανῆς ἔκαμαν ὥστε νά νεκρωθῆ ἡ πίστις πρὸς ἓνα ἀνώτερον προορισμόν ἔχοντα τὴν ἀρχήν του εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν.

Ἄλλ' ὅταν πλέον ὁ ἄνθρωπος ἔγινε πάνσοφος μὲ ὅλας αὐτὰς τὰς παντοειδεῖς γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εἶδεν ὅτι ἔφυγε κάθε οὐσιαστικόν περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ψυχὴν του καὶ ἀντεμετώπισεν ἔντρομος μέσα εἰς αὐτήν ἓν δυνασαπλήρωτον χάος. Ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὄνειρευθῆ ὅτι μὲ τὰ κτυπήματα τῆς ἐπιστήμης του ἐθανάτωσε τὸν Θεόν. Ὅταν ὁμως ἐξύπνησεν ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του, ἔνοιωσεν ὅτι τὰ κτυπήματα ποῦ ἐνόμισεν ὅτι κατέφερε κατ' Αὐτοῦ ἦσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ὕλισμός καὶ αἱ συγγενεῖς κοσμοθεωρίαι ἐπροκάλεσαν ἓν αἶσθημα παγετοῦ εἰς τὴν ψυχὴν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ συναίσθημα ναυαγοῦ, τὸν ὅποιον τὰ κύματα ἐξέβρασαν εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἀξενον ἄκτῃν. Τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς ἀπιστίας ζωγραφίζει ὑπερόχως ἢ θεῖα ἀποκάλυψις μὲ τὴν ὀλιγόλογον ἐκείνην ἐπίκλησιν (Ματθ. θ', 24) « *Κύριε, βοήθει μοι τῇ ἀπιστίᾳ* ».

Ἡ ἀπιστία παραλύει, ἡ πίστις ἰσχυροποιεῖ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου.

« Θεοῖς εὔχον, θεοῖς ἐπι κράτος οὐ τι ἄτερο θεῶν γίνεται ἀνθρώποις οὐτ' ἀγάθ' οὔτε κακὰ » (Θεόγν. 171 - 172). « Μὴ φοβηθῆς αὐτὸν ποῦ στήριξε στήν πίστιν ἐπάνω τὴν ἐλπίδα » (Πολέμης). « Ἄγίῳ Πίστι τῶν πατέρων μου, ἔλα καὶ γέμισέ μου τὴν καρδιά » (Παλαμᾶς).

2. Ἐλπίς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀπόρροια τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἦδη εἰς τὸν ἀποστολικόν ὄρισμόν τῆς πίστεως, τὸν ὅποιον εἶδομεν, ἐμπεριέχεται ἡ ἔννοια τῆς ἐλπίδος, ἀφοῦ ἡ πίστις εἶναι

« *ὑπόστασις ἐπιζόμενων* ». Ὁ χριστιανὸς λοιπὸν δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐλπίζει μετὰ θετικότητος καὶ ἀναμένει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεὸς ὡς φιλόστοργος πατὴρ θὰ εἶναι παραστάτης αὐτοῦ εἰς κάθε δύσκολον περίστασιν καὶ ὅτι θὰ ἀνταμείψῃ αὐτὸν κατὰ τὰς πράξεις του εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Διότι ἡ ἐλπίς τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι μία ἀπλή ψυχικὴ κλίσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὰς θείας ἀληθείας καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν υἱικὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην μας.

Καθὼς ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν. Θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ δεχθῶμεν μαζί μὲ τοὺς ὄπαδους τοῦ Δεισμοῦ (Deismus) ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀφήκεν εἰς τὴν τύχην του, χωρὶς νὰ προνοῇ περὶ αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰ βήματά του. Θὰ ὠμοίαζε πρὸς πατέρα, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη νὰ μάθῃ, ποῦ εἶναι καὶ τί κάμνει ὁ υἱὸς του. Μόνον ὁ ἄπιστος δὲν ἐλπίζει εἰς Θεὸν καὶ μέλλουσαν ζωὴν.

Καθὼς ἡ πίστις, πρέπει καὶ ἡ ἐλπίς νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ἄ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἐγκαταλείψῃ εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς καὶ λογικῆ, ἥτοι νὰ μὴ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν πράγματα παράλογα ἢ ἀπρεπῆ. Εἰς τὰς ἀλογίστους ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας μας δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν συμπαράστασιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ προσδοκῶμεν ἐκεῖνα μόνον τὰ ἀγαθὰ, ὅσα εἶναι σύμφωνα μὲ τὰς θείας ἐντολὰς καὶ δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Ἀχαλίνωτος φιλοπλουτία καὶ φιλοδοξία ἄμετρος καὶ φιλοζωία ἐγωιστικὴ δὲν εἶναι τάσεις δυνάμεναι νὰ τύχουν ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καίουσαν πάντοτε τὴν δᾶδα τῆς ἐλπίδος. Πάντοτε, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὰς περιπετειάς τοῦ βίου καὶ τὰς συμφορὰς ἡ ἐλπίς εἶναι ἐκείνη ἥτις ἀνακουφίζει τὴν ψυχὴν μας καὶ χύνει βάλσαμον εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἀντιθέτως οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν θεῖαν δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα, ἐπειδὴ εἰς μερικὰς περιστάσεις οὐδαμοῦ εὐρίσκουν στήριγμα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀπελπισίαν. Ἐνίοτε ἡ ἀπελπισία καταντᾷ εἶδος κοσμοθεωρίας καὶ λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ἀπαισιοδοξίας. Ὁ ἀπαισιόδοξος βλέπει τὴν σκοτεινὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, πιστεύει ὅτι τίποτε δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καλόν. Ὁ μέγας κήρυξ τῆς ἀπαισιοδοξίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Γερμανὸς

φιλόσοφος Σοπενχάουερ (Ar. Schopenhauer). Κατ' αὐτὸν μᾶς κυβερνᾷ ἡ τυφλὴ ὀρμὴ πρὸς τὴν ζωὴν. Δι' αὐτὸ ἡ ὑπαρξίς μας εἶναι πλήρης ἀγωνίας. Ἡ ὀδύνη εἶναι τὸ μόνον περιεχόμενον τῆς, ἡ χαρὰ εἶναι χίμαιρα. Ἡ ζωὴ εἶναι πόνος. Ὅσοι δὲν ἔχουν ἀγωνίζονται διὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν στέρτησιν, οἱ ἔχοντες διὰ νὰ νικήσουν τὴν πλῆξιν. Ὅλοι εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ ζωὴ των μίαν ἡμέραν θὰ χαθῆ καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦν νὰ κυλίσουν τὸν λίθον τοῦ Σισύφου. Ἡ ζωὴ εἶναι πρᾶγμα χωρὶς ἀξίαν.

Τὴν τραγικὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐξαίρει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ὑπαρξισμοῦ (existentialismus). Θεμελιωτὴς αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κίρκεγκααρτ (S. Kierkegaard) καὶ εἰσηγηταὶ οἱ Γερμανοὶ Γιάσπερς (K. Jaspers) καὶ Χαϊντέγκερ (M. Heidegger). Ἀλλὰ ὡς εὐρυτέρως καὶ λιαν θορυβώδως κίνησις ὁ ὑπαρξισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μετὰ τὴν συγγραφὰ καὶ φιλόσοφον Σάρτρ (J. P. Sartre). Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας διὰ τοὺς ὑπαρξικοὺς δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ σχέσις του μετὰ τὸν ἑαυτόν του, ἡ ἄμεσος καὶ καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία διωμὴ ἐπιστήμη, λέγουσιν, δὲν μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν γνώσιν αὐτὴν, ὑπάρχει δὲ ὁ ἀνθρώπος μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πίπτῃ διαρκῶς ἐπάνω εἰς ἄλυσιν αἰνίγματα. Μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ναυάγιον ὄλων τῶν προσπαθειῶν του. Ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἶναι ματαία. Ὁ κόσμος εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμὸς. Δι' αὐτὸ ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ ἀγωνία εἶναι αἰσθητά ἐντελῶς δικαιολογημένα.

Πόσον αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀντιθετοὶ πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Τοιαῦται θεωρία ἀποτελοῦν ἐμπόδιον ἀνυπερβλήτων εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πῶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς νὰ διορθώσῃ ἑαυτόν καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους, ὅταν εἶναι πεπεισμένος ὅτι καμμία βελτίωσις δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ καμμία σωτηρία; Ὅμως ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ἐλπίζει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. Ἐνοχὸς ὢν, ἀναγνωρίζει εἰς τὰς ταλαιπωρίας του τὴν τιμωρὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ. Ἀθῶς, ἀντιμετωπίζει μετὰ καρτερίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης τὴν καταταρεγμὸν. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἀδικία ἔμπορεῖ μόνον ἐπιπολαιῶς νὰ τὸν θίξῃ, ὅχι νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασιμῶς. Ὅτι τὸν ἐνδότερον πυρῆνα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλάψῃ ὁ κακός. Ἐνθυμεῖται τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ: « μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτείνοντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτείνει » (Ματθ' 1, 28).

Συμφασμένη πρὸς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη.

Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ὡς πατέρα καὶ δημιουργόν, ὡς προνοοῦντα καὶ φροντίζοντα περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πηγὴν πάσης τελειότητος. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ὑπερβαίῃ τὴν ἀγάπην μας πρὸς οἰοδήποτε ἄλλο τοῦ κόσμου

τούτου πρόσωπον ἢ ἀγαθόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολή. Ἐγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, ἥτοι μὲ ὅλην σου τὴν ὑπόστασιν, ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦται καὶ ὅσαδὴποτε ἂν ἔχη ὀνόματα. Μόνον μία τοιαύτη ἀνεπιφύλακτος καὶ ἀπεριόριστος ἀγάπη ἠμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κοινωήσωμεν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ὑψιστον ἀγαθόν καὶ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Διότι « ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ » (Α' Ἰω. δ', 16). Ὅσον διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, προσκαίρους μόνον ἠμποροῦν νὰ χαρίσουν ἀπολαύσεις.

Αὐτονόητον ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι καθαρά, ἥτοι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπίδειξιν ἢ ὑπολογισμόν· νὰ εἶναι σταθερά, ἥτοι ἀδιάπτωτος εἰς εὐτυχεῖς καὶ δυσμενεῖς περιστάσεις, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφθασε δι' αὐτὴν μέχρι τοῦ σταυροῦ, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς ὁποίους εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. η', 35 - 39) : « τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ; . . . Οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστώτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ἕψωμα οὔτε βάθος οὔτε κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ».

Πρέπει ἀκόμη ἡ ἀγάπη νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, ἥτοι νὰ φανερώνεται δι' ἔργων· « Μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α' Ἰω. γ', 18).

Ἐπὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἀχώριστος εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς εὐεργεσίας ποὺ ἠξιώθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ τελειοτάτου ὄντος.

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς μας φανερώνομεν καὶ μὲ τὴν προσευχὴν.

3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία.

Πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη ἀποτελοῦν ἐν ἀδιάσπαστον σύνολον, εἰς

τὸ ὁποῖον δίδομεν τὸ ὄνομα εὐσέβεια. Ἡ εὐσέβεια εἶναι ἔσω-
τερικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἐξωτερικεύσις τῆς ἔσωτερικῆς μας δια-
θέσεως ὀνομάζεται λατρεία. Κυριωτάτη τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ
ἐκδήλωσις εἶναι ἡ προσευχή.

Τρία τινὰ ἐπιζητοῦμεν διὰ τῆς προσευχῆς: νὰ διαδηλώσωμεν
τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα δι' ὅσα ἐν τῇ
ἀπειρῶ Του ἀγαθότητι μᾶς ἠξίωσε ν' ἀπολαύσωμεν ἀγαθὰ· νὰ ἐπι-
καλεσθῶμεν τὴν θεῖαν ἀντίληψιν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν κάτι, νὰ προστα-
τευθῶμεν ἀπὸ ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἢ ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ δυσχε-
ρείας· τέλος εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβλέπωμεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν
τοῦ ἀπεριόριστου θαυμασμοῦ μας πρὸς τὴν θεῖαν πανσοφίαν καὶ
δύναμιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσευχὴ καλεῖται εὐχα-
ριστία, εἰς τὴν δευτέραν δέησις, εἰς τὴν τρίτην δοξολο-
γία. Ἄλλ' εἶναι αὐτονόητον ὅτι ποτὲ σχεδὸν τὰ τρία εἶδη τῆς
προσευχῆς δὲν ἀπαντῶνται διακεκριμένα. Ἀπειναντίας συνυπαρχοῦν
εἰς ἀδιάλυτον ἐνότητα. Σύνηθες π.χ. εἶναι ὁ εὐχαριστῶν καὶ νὰ δοξο-
λογῇ τὸν Θεόν, ὁ ἐπικαλούμενος τὴν θεῖαν ἀρωγὴν νὰ εὐγνωμονῇ
δι' ὅσα ἤδη ἔλαβε καὶ καθεξῆς. Ἐχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τριπλῆν
αὐτὴν ὄψιν τῆς προσευχῆς ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ὀρίσωμεν ὡς μίαν
**νοερὰν ἔντευξιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐκχέο-
μεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ πλημμυρίζοντα τὴν καρδίαν μας αἰσθή-
ματα εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν ἀρωγὴν Του.**

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Θεὸς οὐδεμίαν χρεῖαν ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ
ἡμᾶς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἔχομεν ἀνάγκην· « οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ἡμῶν ὧν
χρεῖαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτὸν » (Ματθ. ΣΤ', 8). Οὐτε
τῶν ἐγκωμίων μας ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεός, διότι εἶναι ἄθικτος ἀπὸ
πᾶσαν ἔλλειψιν ἢ ἀνάγκην. Ἡ προσευχὴ ὁμως εἶναι ἀναγκαῖα δι'
ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

Ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς ζωογονεῖ
καὶ ἀνανεώνει τὴν εὐσέβειάν μας. Μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ ματαιὰς ἀσχολίας
περὶ τὰ ταπεινὰ καὶ ἐφήμερα, καὶ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ
προορισμοῦ μας. Ἡ προσευχὴ δὲν ἐκδηλῶνει μόνον, ἀλλὰ καὶ κρα-
τύνει καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὕπαρξις τῆς προσευ-
χῆς δὲν ἀποδεικνύει πάντοτε καὶ τήρησιν τῶν θεῶν ἐντολῶν. Ἄλλ'

ἀπουσία προσευχῆς εἶναι περίπου ἀσφαλῆς ἀπόδειξις τελείας καταπτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ἠθικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα ὅστις προστρέχει δι' εἰλικρινοῦς προσευχῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν παρακαλεῖ μὲ τὴν καρδίαν του, αἰσθάνεται ἀνακούφισιν καὶ εὐρίσκει παραμυθίαν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Τὰ δεινὰ πού τυχὸν θὰ τοῦ συμβοῦν τὰ ὑπομένει ἀγογγύστως, ἐλπίζει δὲ πάντοτε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ αὐτά. Τὸν διακρίνει ἐγκαρτέρησις, νηφαλιότης, ψυχικὴ γαλήνη.

Ἡ προσευχὴ τέλος ἐνδυναμώνει τὴν εὐσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς. Ὅπως τὰ λοιπὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικόν, καθὼς ἐκδηλώνεται μὲ τὴν προσευχὴν, ἀκτινοβολεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι παρακινεῦνται εἰς ἀνάλογον θεοσέβειαν καὶ γενικώτερον εἰς ἠθικὴν ζωὴν, ὅταν μάλιστα ὁ προσευχόμενος εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ τέλειος χριστιανός. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἡ προσευχὴ ἔχει ἐποικοδομητικὸν ἢ παιδαγωγικὸν χαρακτήρα.

Τὴν δυνατότητα ψυχικοῦ καταρτισμοῦ, τὸν ἐποικοδομητικὸν χαρακτήρα, ἔχει κυρίως ἓν εἶδος προσευχῆς. Εἶναι ἡ προσευχὴ ἢ ὅποια γίνεται ἀπὸ πολλοὺς μαζί τοὺς πιστοὺς καὶ μάλιστα καθ' ὠρισμένον χρόνον καὶ εἰς ὠρισμένον τόπον. Πράγματι ἡ προσευχὴ δὲν διακρίνεται μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν τύπον. Ὑπὸ τὰς ἐπόψεις αὐτὰς διακρίνομεν τὴν κατ' ἰδίαν καὶ τὴν κοινὴν προσευχὴν. Διότι ἡμπορεῖ καθεὶς νὰ προσεύχεται εἴτε αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἴτε μαζί μὲ ἄλλους. Διὰ τὴν κατ' ἰδίαν προσευχὴν κάθε τόπος καὶ κάθε περίστασις εἶναι κατάλληλος, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχη ἡ πρέπουσα ψυχικὴ διάθεσις. Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς προσευχῆς εἶναι ἐσωτερικώτερον καὶ ἀληθινώτερον, ὁ ἀνθρώπος ἴσταται μόνος πρὸς μόνον τὸν Θεόν, ἢ μετ' αὐτοῦ κοινωνία ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀπέραντον βάθος. Ὁρισμένοι μελετηταὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, καθὼς ὁ Ρῶσσος συγγραφεὺς Τολστόι, ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ ὑπενθυμίζουσι τὴν ρητὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 6) « σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἰσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ ».

Ἄλλὰ παρὰ τὴν ἀξίαν ποῦ ἔχει ἢ κατ' ἰδίαν προσευχή, οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ Σωτῆρος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν. Ὁ Σωτὴρ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμήσῃ τὴν ὑποκριτικὴν θεοσέβειαν ποῦ ἐκδηλώνεται μὲ ἐπιδεικτικὴν προσευχήν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς οὔτε αὐτὸς ἀπέφευγε νὰ προσεύχεται ἐνώπιον ἄλλων, οὔτε ἀπείχεν ἀπὸ τὰς κοινὰς συγκεντρώσεις καὶ προσευχάς. Καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά Του.

Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζῆ καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς μονάς, ἀλλ' ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ζωντανοῦ σώματος ποῦ λέγεται Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Δι' αὐτὸ ὁ τακτικὸς ἐκκλησιασμὸς εἶναι καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄλλων θεαρέστων πράξεων δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. Ἀπέχων ἀπὸ τὰς κοινὰς συνάξεις θέτει ἑαυτὸν ἔξω τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ χριστιανὸς λαμβάνει μέρος εἰς ὅλας τὰς πράξεις ποῦ συντελοῦν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν, εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὰς προσευχάς. Ὁ λαμπρὸς διάκοσμος τῶν ναῶν, αἱ σεμνοπρεπεῖς ἱεροτελεστίαὶ καὶ αἱ κατανυκτικαὶ ψαλμοῦδιαι, αἱ εὐλαβεῖς ἀναγνώσεις τῶν περικοπῶν τῆς Γραφῆς, τὸ θεῖον κήρυγμα εἶναι μέσα συντελεστικά εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ εὐλαβῶς συμπροσευχομένου πλήθους ἔχει θαυμασίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας. Μᾶς δίδει τὴν ζωηρὰν ἱκανοποίησιν ὅτι εἴμεθα ὅλοι κοινωνοὶ τῆς ἰδίας σωτηρίου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν χρηστῶν ἐλπίδων. Εἰς στιγμὰς διωγμῶν καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν χρησιμεύει ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα κατὰ τῶν πάσης φύσεως πειρασμῶν.

Ἄλλ' εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινὴ εἶναι ἡ προσευχή, εἴτε κατ' οἶκον εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, εἴτε φωνητῆ εἴτε σιωπηρά, εἴτε αὐτοσχέδιος εἴτε καθωρισμένου τύπου, εἴτε εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διατυπωθεῖσα Κυριακὴ προσευχή, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐκδηλωσις ἐνδομύχου διαθέσεως καὶ καθαρᾶς καρδίας. Ὁ προσευχόμενος πρέπει νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος ἀπὸ βιοτικὰς μερίμνας, ταπεινὸς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐπιεικὴς πρὸς τὰ παραπτώματα τῶν ἄλλων. Ἐχει ἀκόμη γνῶρισμά της ἡ γνησίαι προσευχὴ τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀναφέρεται. Διὰ τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα κάθε « β α τ τ ο λ ο γ ί α », ἥτοι ἄσκοπος συσώρευσις λέ-

ξεων χωρίς νόημα. Τέλος πρέπει να είναι ανεπίδεικτος και να μη ἔχη τίποτε τὸ φαρισαϊκόν.

Τὴν εὐσέβειάν μας ὁμως ἐκδηλοῦμεν καὶ δι' ἄλλων μέσων.

4. Ἄρνητικαὶ ἐκδηλώσεις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἀγιώτατον μεταξὺ τῶν ὀνομάτων, πρέπει νὰ τὸ μεταχειριζώμεθα μὲ τὴν μεγίστην προσοχὴν καὶ τὴν πρέπουσαν εὐλάβειαν. Τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καὶ πολλάκις εἴτε εἰς παιδιὰς καὶ ἀστεῖσμούς εἴτε εἰς ἔργα τέχνης εὐτράπελα εἴτε εἰς ὥρας εὐθυμίας ἢ ὀργῆς κάμνομεν ἀνάρμοστον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἀπὸ ἡμᾶς μὲ κάθε τρόπον καὶ παρατηρούμενον εἰς ἄλλους νὰ εὐρίσκη τὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Κάκιστα ἰδίως εἶναι ἔργα λογοτεχνικὰ καὶ θεατρικὰ διακωμωδοῦντα καὶ χλευάζοντα τὰς ἀγίας μορφὰς καὶ τὰ ἱερά ὀνόματα. Βεβαίως ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις ἰσχύουν πανταχοῦ ὡς πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἀπὸ τοὺς πιστοὺς δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀπαιτῆ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου, καθὼς θὰ θεώρει ὑποχρέωσιν του νὰ ὑπερασπίσῃ προσβαλλόμενον τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐκ τῶν οἰκείων του. Ἄλλ' ὑπάρχουν ὠρισμένοι εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις, ὅπου ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νὰ ἐξετασθῆ ἰδιαιτέρως. Τοιαῦτα δὲ εἶναι αἱ κατάραι, αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ ὄρκοι.

Κατάραι, ἤτοι προσφυγὴ εἰς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ὀργὴν Του ἐπάνω εἰς ἄλλον ἄνθρωπον, δὲν εἶναι πρᾶγμα νοητὸν διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα. Ὁ Θεὸς βδελύσσεται τὸ κακὸν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς εἰσακούσῃ. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος (γ', 8) ὀνομάζει τὴν γλῶσσαν ἀκατέσχετον κακόν, μεστὴν ἰοῦ θανατηφόρου ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ὁμοῦ μὲ τὴν εὐλογίαν καὶ ἡ κατάραι. Καὶ ὅσον λογικὸν εἶναι νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν συκὴν ἐλαίας καὶ σῦκα ἀπὸ τὴν ἀμπελον, τόσον χριστιανικὸν εἶναι νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στόμα ἡ κατάραι. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου αἶνοι μόνον πρέπει νὰ ἀναπέμπωνται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ λόγοι καλοὶ νὰ ἀκούωνται διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Βλάσφημοι δὲ εἶναι οἱ ἀφόβως ὑβρίζοντες τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα. Ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἐκλείψει πᾶν ἴχνος εὐσεβείας καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις

ἡ ἠθική των ἐξαθλίωσις εἶναι ὀλοκληρωτική. Εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἶναι πολὺ ἐπιβλαβεῖς, ὡς ἀρνούμενοι νὰ σεβασθῶν τὰς καθολικὰς πεποιεθῆσεις καὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς προσβάλλοντες τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα τῶν συνανθρώπων. Δὲν παραβαίνουν μονοὺν τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον. Κάμνουν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους κακόν, διότι ἀσεβοῦν πρὸς ὅ,τι ἐκείνοι θεωροῦν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τίμιον καὶ διότι μὲ τὴν βλασφημίαν ἐπιζητοῦν νὰ πτοήσουν αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύβουν εἰς τὰς παραλόγους ἐπιθυμίας ἢ διαταγὰς των. Ὑπὸ ἔποψιν δὲ πολιτιστικὴν, κοινωνία ἀναιδῶς βλασφημοῦντων ἀνθρώπων θεωροῦνται εὐρισκόμενοι εἰς τὴν κατωτάτην στάθμην.

↳ Ὁ ὄρκος τέλος εἶναι ἡ δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας λόγων ἢ τῆς εἰλικρινείας ὑποσχέσεων. Τοῦ μέσου τούτου πρέπει νὰ γίνεται ὅσον τὸ δυνατὸν σωφρονεστέρα χρῆσις. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ὄρκος παντελῶς ἀπαγορεύεται. Τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ στόματος τοῦ Κυρίου (Ματθ. ε', 33 - 37) : « *ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιουρήσεις . . . Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμῶσαι ὄλωρ· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ . . . Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν* ». Καὶ πατέρες δὲ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐτόνισαν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκλείουν διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν οἱ εὐκόλως διδόμενοι ὄρκοι ὑποσχέσεων. Ὅντως ὁ ἀληθὴς χριστιανός, ἡ ὅλη χριστιανικὴ κοινωνία, πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς ἐπίπεδον φιλαληθείας καὶ χρηστότητος τοιοῦτον, ὥστε οἱ λόγοι αὐτῶν νὰ εἶναι πιστευτοὶ καθ' ἑαυτοὺς, ἄνευ ὄρκωμοσίας καὶ αἰ ὑποσχέσεις των νὰ ἰσχύουν ὡς ἄρθρα συμβολαίου. Καὶ τοιαῦτα ἄτομα, κόσμημα τῆς στενοτέρας ἢ εὐρυτέρας κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν, εὐτυχῶς δὲν λείπουν ἐντελῶς. Δὲν ἔλειψαν οὔτε μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν, ἀφοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 2, 4) διηγεῖται ὅτι ὁ φιλόσοφος Ξενοκράτης ἦτο τόσον ἀξιόπιστος, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεπον νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸ δικαστήριον ἀνώματος. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τὰ παραδείγματα εἶναι περισσότερα.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ της δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἐπίπεδον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόζεται μετὰ λόγου ἡ γενικὴ ἐκείνη ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. Εὐρισκόμενοι λοιπὸν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς ἀνάγκην νὰ ὀρκισθῶμεν, ἄς πράττω-

μεν αὐτὸ μὲ ὄλην τὴν εὐλάβειαν ἥτις ἀρμόζει εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ὅς εἶναι αἱ βεβαιώσεις μας εἰλικρινεῖς καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας. Τοιοῦτον ὄρκον ἡ πολιτεία ἐπιβάλλει εἰς καθωρισμένας ὑπὸ τοῦ νόμου περιστάσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτρέπεται. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρκισεν αὐτὸν (Ματθ. κς, 63 - 64) νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἂν εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπήντησε καταφατικῶς διὰ τῆς φράσεως « *σὺ εἶπας* », ἡ ὁποία ἀπετέλει εἶδος ὄρκου. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος εὐρέθη περισσοτέρας ἀπὸ μίαν φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὀρκισθῇ διὰ τῆς φράσεως « *μάρτυς μὲν ὁ Θεός* ».

Ὁ ὄρκος διὰ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦμεν ὅτι ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε κάτι καὶ ὅτι πιστεύομεν ἢ δὲν πιστεύομεν εἰς κάτι εἶναι ὁ ὄρκος ὁ μολογίας ἢ πίστεως. Παρ' αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ὄρκος ὑποσχέσεως. Βεβαιοῦντες πράγματα μὴ ἀληθῆ ὑποπίπτοντα εἰς τὸ παράπτωμα τῆς ψευδορκίας, παραβαίνοντες δὲ ἐνόρκους ὑποσχέσεις ἐπιορκοῦμεν. Ψευδορκεῖν καὶ ἐπιορκεῖν εἶναι ἀμαρτήματα βαρύτατα, διότι ἐκτὸς τοῦ κακοῦ πού ἤμπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτά, ἀποτελοῦν ἐμπαιγμὸν καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώσαμεν ἢ ὑπεσχέθημεν. Τοὺς ψευδορκοῦντας ἰδίως, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιορκοῦντας, ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι καταδικάζουν. Δι' αὐτὸ πρέπει καὶ σιδῶλως νὰ ὀρκίζομεθα καὶ πιστῶς νὰ τηρῶμεν τοὺς ὄρκους ἢ δὲ εὐορκία αὕτη θὰ μᾶς ἐξασφαλίσῃ εὐαρέστησιν μὲν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐκτίμησιν δὲ σταθερὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ὄρκοι ἀδίκου καὶ ἀνοσίου περιεχομένου εἶναι οἰκοθεν ἄκυροι καὶ δὲν δεσμεύουν τοὺς ὁμόσαντας. Τοιοῦτος π.χ. εἶναι ὁ ὄρκος τὸν ὁποῖον ὤμοσαν μερικοὶ Ἰουδαῖοι νὰ μὴ δοκιμάσουν φαγητὸν ἢ ποτόν, πρὶν ἐπιτύχουν τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου (Πράξ. κγ', 12) ἢ ὁ οἰκτρὸς ἐκεῖνος ὄρκος τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν Σαλώμην. Ὁμοίαν ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ ὄρκοι πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, οἱ διδόμενοι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν κατακτητῶν μιᾶς χώρας. Ἀπεναντίας ὄρκοι ἔγκυροι καὶ δικαίου περιεχομένου δυσκόλως μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς τηρήσωμεν εἰς περίπτωσιν σοβαρωτάτων ἐμποδίων. Μόνον ἂν ἡ ἀθέτησις δοθέντος ὄρκου γίνεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ γενικωτέρων συμφε-

ρόντων, δύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ συγχωρηθῆ, ὡς προτίμησις τοῦ μεταξύ δύο κακῶν μικροτέρου κατὰ τὸ γινώριμον « *duo in malo in proxiore est melius* ». Ἡ προτίμησις αὕτη ὑπάγεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περί συγκρούσεως καθηκόντων κεφάλαιον, ἀλλὰ καὶ πάλιν, τότε μόνον εἶναι ἡ ἀθέτησις τοῦ ὄρκου συγγνωστή, ὅταν τὰς συνεπειὰς δοθέντος ὄρκου ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ προβλέψη τις. Γενικῶς ὁ δοθεὶς ὄρκος ἀποτελεῖ δέσμευσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὐκόλον ν' ἀπαλλαγῆ καθείς. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς εὐαγγελικῆς ἐπιταγῆς « *εἰ γὰρ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμοίαι ὄλωσ* ».

Καθὼς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Ἄς ἴδωμεν ποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ τελευταία αὕτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἡ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρῶνεται καὶ ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ μὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς τὸν ἑαυτὸν μας, προϋποθέτει τὴν ἀγάπην αὐτῆν.

Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ὅποιον μέγα δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος ἀποτελεῖ, εἶναι αὐτόδηλον. Κάθε λοιπὸν ἀλόγιστος ἢ ἐσκεμμένη ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς εἶναι ἔγκλημα βαρὺ. Πολλοὶ ἄνθρωποι διακυβεύουν ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦτον κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἄλλοτε ἀπὸ παράλογον τόλμην καὶ ματαιοδοξίαν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ φιλοχρηματίαν ἢ κουφότητα ἐκθέτουν εἰς φανεροὺς κινδύνους τὴν ζωὴν καὶ τὴν υἰεῖαν των. Καὶ τοῦτο χωρὶς κανέν ἱερώτερον ἢ ὑψηλότερον καθῆκον νὰ τοὺς καλῆ, χωρὶς δι' αὐτοῦ τοῦ

τρόπου να εξυπηρετούν την ευτυχίαν του συνόλου. Δεν επιτρέπεται λοιπόν οιαδήποτε κατά της ίδιας ζωής και υγείας επιβουλή, απεναντίας κάθε νόμιμον μέσον διά την προστασίαν των είναι επιβεβλημένον να χρησιμοποιηῆται.

Εἶναι ἰδίως ἔγκλημα βαρύτατον ἡ ἔκουσία κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς, ἥτοι ἡ αὐτοκτονία. Δικαίως ἡ κοινωνία τὴν χαρακτηρίζει ὡς πρᾶξιν ἀποκρουστικὴν, ἡ δὲ θρησκεία τόσον σταθερῶς τὴν καταδικάζει, ὥστε νὰ στερῆ τὸν αὐτόχειρα καὶ αὐτῶν τῶν ἐπικηδείων εὐχῶν. Ἴδου διατί :

Πρῶτον ὁ αὐτοκτονῶν διαπράττει βαρεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν. Διότι οἱ αὐτόχειρες καταπατοῦντες τοὺς προαιωνίους νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ ἄρνούμενοι νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς βουλὰς Του ἀπορρίπτουν ἀνευλαβῶς τὴν θεῖαν δωρεάν καὶ καταστρέφουν τὴν ζωὴν ποῦ Ἐκεῖνος ἠδύοκῆσε νὰ μᾶς χαρίσῃ. Οὕτω τοποθετοῦν τὴν ἰδικὴν των θέλησιν ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐπειτα δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ αὐτοχειρία φανερώνει γενναιότητα. Ἡ προθυμία τοῦ αὐτόχειρος νὰ καταπνίξῃ τὴν ἰσχυρὰν ὀρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας εἶναι κατ' ἄρχὴν ἄγονος καὶ στείρα. Συγκρινομένη δὲ μὲ τὸν ἥρωισμόν ὅστις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀψηφήσῃ κανεὶς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ νὰ ὑπομείνῃ, ἴσως διὰ βίου, τὰ δεινὰ ποῦ τοῦ ἔτυχον, εἶναι καθαρὰ ἀνανδρία καὶ δειλία. Ὀντως τὸ ν' ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς σῶμα πρὸς σῶμα τὴν κακότητα καὶ τὴν κακοτυχίαν, τὸ νὰ ἀντισταθῆ δηλαδὴ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν μοχθηρῶν ἢ τὸν κατατρεγμὸν τῆς τύχης, τὸ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀποστέρησιν προσφιλῶν προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ νοσήματα ὀδυνηρὰ ἢ τὴν κακοπιστίαν καὶ ἀχαριστίαν τῶν ἀνθρώπων· ἀκόμη δὲ τὸ νὰ ἀναλαμβάνῃ προθύμως καὶ μὲ θάρρος νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῶν ἀπερισκέπτων πράξεών του, αὐτὰ ἀποδεικνύουν γενναιότητα ὄχι τυχοῦσαι. Ἐκεῖνος, ὅστις, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὰς περαιτέρω συνεπείας ἢ τὰ δεινὰ, ἐξέρχεται τῆς ζωῆς διὰ πλαγίας θύρας, δὲν ἔχει μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσην, ὁ κοινὸς δραπέτης γενναιότητα. Σπεύδει πρὸς τὸν θάνατον, ἀκριβῶς διότι φοβεῖται τὴν ζωὴν. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι τὸ ν' ἀποφεύγῃ κανεὶς τὰ δυσάρεστα διὰ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι οὐχὶ ἀνδρείου, ἀλλὰ μάλλον δειλοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα (Ἦθ. Νικ. γ', 7) καὶ ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὸ μέσον τοῦτο καταφεύγουν οἱ φαῦλοι.

*Οχι δὲ μόνον ἀνανδρίας, ἀλλὰ καὶ φιλαυτίας τεκμήριον εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Ὁ αὐτόχειρ παρασυρόμενος ἀπὸ ὑπερευαισθησίαν καὶ μικροφιλοτιμίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θέτων τὸ ἄτομόν του εἰς τὸ κέντρον πάσης ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ πού τὸν περιστοιχίζουν (πραγματικά ἢ καὶ κατὰ φαντασίαν), ἀποσπᾷ ἑαυτὸν ἀσπλάγχχνως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἔναντι τῶν ὁποίων εἶχεν ἱεράς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ὁποῖα πιθανῶς ὁ θάνατός του θέλει βυθίσει εἰς ἀπόγνωσιν.

Ἐπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου ὁ βίος καθίσταται αὐτόχρημα ἀβίωτος, ὅπου νόσος ἀνιάτος ἢ γῆρας βαθὺ ἀπὸ ἐσχάτην πενίαν παρακολουθούμενον ἢ ὀλοκληρωτικὴ ὄλων τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐλπίδων διάψευσις κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἄχρηστον, βάρος δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ἄχθος ἀρούρης. Ἄλλ' οὔτε τότε ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ κόψῃ βιαίως τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. Ἐμφορούμενος ἀπὸ ζῶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀνακουφιζόμενος μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, παρηγορούμενος ἀπὸ ἀνάλογα παραδείγματα ἀνδρῶν τῆς ἱεραῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας ἐγκαρτερεῖ ἀναμένων τὴν στιγμὴν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν βουλήν τοῦ μεγάλου Θεοῦ μηδέποτε ἐκβιάζων αὐτὴν ἢ προτρέχων αὐτῆς. Ἡ ἐνόχλησις πού δίδομεν ἐνίοτε εἰς τοὺς οἰκείους δὲν ἀποτελεῖ λόγον προσφυγῆς εἰς τὰ ἔσχατα μέσα. Οἱ οἰκείοι ἔχουν καθῆκον ἱερὸν νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ πάσχον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ τὸ περιθάψουν. Αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι χόριν αὐτοῦ ἀποτελοῦν διὰ μίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν εὐχαρίστησιν καὶ παρηγορίαν.

Μία μόνον περίπτωσις καταστροφῆς τῆς ζωῆς ἐξ ἰδίας προαιρέσεως δύναται νὰ συζητηθῇ, ὅταν δι' αὐτῆς ζητεῖται νὰ προληφθῇ προφανῆς καὶ βέβαιος κίνδυνος ἀθεραπεύτου προσβολῆς τῆς τιμῆς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀσφαλοῦς καταισχύνης. Γυναῖκες αἱ ὁποῖαι ἐστερήθησαν τὴν ζωὴν, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς τὰς ἀνοσίους χεῖρας τῶν βιαστῶν κατὰ τοὺς διωγμούς καὶ στρατιῶται οἵτινες ἠρνήθησαν νὰ ὑποστοῦν τὴν ἀτίμωσιν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὰς ἀναμενομένας κακώσεις ἐκ μέρους κακούργων ἐξουσιαστῶν εἶναι τὰ τυπικὰ παραδείγματα τῆς περιπτώσεως ταύτης. Ἄλλ' οὔτε ἡ κατάσταση αὕτη, παρ' ὅσῃν καὶ ἂν εὕρισκῃ συγκατάβασιν εἰς τὴν ψυχὴν μας παρέχει δικαίωμα, αὐτοκτονίας, ἂν κριθῇ ὑπὸ αὐστηρῶς χριστιανικῆν ἔποψιν. Καθὼς εἶπεν ὁ ἱερός Ἀγούστινος ἐξετάζων τὴν περίπτωσιν τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ἄγνεῖα δὲν ἐδρεῖται εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ τηρηθῇ ἀμίαντος ἡ ψυχὴ, ὅσον καὶ ἂν καθυβρίσῃ κανεὶς τὴν σάρκα. Ἄν δὲ ὡς προληπτικὸν μέσον ἢ τοιαύτη ἐνέργεια κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς ἔχη κάποιον νόημα,

είναι έντελώς άποκρουστέα, ώς έπανορθωτικόν. 'Ο άδίκως ύβρισθείς χριστιανός ύπομένει μέ καρτερίαν τήν προσβολήν που ύπέστη και άναμένει τήν στιγμήν που ό Θεός θα τόν καλέση πλησίον Του.

Τό κατά τής ίδιας ζωής έγκλημα είναι και κατά τοϋτο φοβερόν, ότι κλείει διά παντός τήν θύραν τής μετανοίας. Και όμως πολλοί άπό τούς άυτοκτονούντας δέν άνελογίσθησαν τό μέγεθος του άμαρτήματός των. 'Ενίοτε προβαίνουν εις τήν πράξιν ύπό τό κράτος τών πρώτων έντυπώσεων. 'Υπερβάλλουν τήν δεινότητα τής θέσεώς των και θεωροϋν άνίατον μίαν κατάστασιν, ή όποία έν τούτοις είναι έπιδεκτική μεταβολής. 'Ο χρόνος, ίατρός όλων τών κακών είναι δυνατόν νά καταστήση πλέον άνεκτήν τήν συμφοράν των και νά άμβλύνη τόν πόνον των, άρκει νά καταβάλουν τήν άπαιτούμένην φροντίδα και νά μη καταβληθοϋν άπό τήν άπελπισίαν. 'Η φράσις « *ό βίος μου έγινε άβίωτος* » είναι πολλάκις μία ύπερβολή και πρόσωπα διασωθέντα τήν τελευταίαν στιγμήν έζησαν έπειτα εύτυχή και ήρεμον ζωήν. 'Ενίοτε είναι δυνατόν νά εύρη κανείς διέξοδον και εις τās πλέον δυσχερείς περιστάσεις και πόρον εις τήν μεγίστην άπορίαν. Είναι δυνατόν ν' άντικρύση έν γεγονός ύπό έντελώς νέαν άποψιν και είτε μέσα εις τήν ψυχήν του είτε εις τήν συμπαράστασιν άλλων προσώπων νά εύρη τήν δύναμιν ήτις άπαιτείται διά νά ξεφύγη άπό τόν άποπνικτικόν κλοιόν, εις τόν όποιον έχει πέσει. « *Τών άμηχάνων* », λέγει ό ποιητής, « *πόρον εύρε Θεός* ». Μέ του Θεοϋ τήν βοήθειαν ό άνθρωπος ήμπορεί νά λυτρωθή άπό τήν έσχάτην άμηχανίαν.

'Αλλά διά νά μη φθάση άκριβώς εις αύτήν ό άνθρωπος και διά νά μη έλθη εις τό σημείον νά διερωτηθή άν πρέπει ή δέν πρέπει πλέον νά ζή, άς λάβη έγκαίρως όλα τά δυνατά μέτρα. 'Ακόλαστος και άσωτος βίος όδηγεί εις τήν έσχάτην ένδειαν και τήν άπελπισίαν, προκαλεί τύψιν συνειδήσεως και άηδίαν διά τήν ζωήν. 'Ο χριστιανός άς ζή μέ σωφροσύνην και έγκράτειαν, άς είναι μετριόφρων και όλιγαρκής και άς διάγη βίον γενικώς ένάρετον. Εις κακόν άποτέλεσμα όδηγεί έπίσης ή άπιστία και άσέβεια προς τόν Θεόν, ένϿ, καθώς έξηγήθη και άλλαχοϋ, τό δένδρον τής πίστεως είναι βαθύρριζον, αί θύελλαι τής άμφιβολίας και τής άπογνώσεως δέν είναι ίκαναί νά τό παρασύρουν και νά τό έκριζώσουν.

Διότι ὁ πιστεύων ἐλπίζει καὶ ὁ ἐλπίζων οὐδέποτε ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς.

2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας.

Τὸ ζῆν εἶναι μέγα ἀγαθόν. Εἶναι ἡ πρωταρχικὴ θεία δωρεά· ἀκόμη ὅμως περισσότερον βαρύνει τὸ εὖ ζῆν. Εἶναι χρέος μας νὰ περιφρουροῦμεν καὶ νὰ ὑπερασπιζώμεθα τὴν ζωὴν μας· εἶναι ὅμως μεγαλύτερον χρέος μας νὰ τὴν θυσιάζωμεν δι' ἓνα ὑψηλότερον σκοπόν· ἡ ἀνανδρὸς φιλοζωία δὲν εἶναι ἀρετὴ ὑψίστη ἀντιθέτως ἀρετὴ εἶναι ὁ ἔντιμος θάνατος χάριν ἑνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ἔξουσία αὐτὴ προσφορὰ τῆς ζωῆς χάριν ἑνὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ καλεῖται αὐτοθυσία. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὅπου ὑπάρχει, ἀποδεικνύει ἕξαρσιν καὶ προσδίδει ἀληθῆ αἶγλην εἰς τὰ άτομα καὶ τοὺς λαοὺς. Οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες ἐλάμπρυναν τὸ χριστιανικὸν στερέωμα μὲ τὴν χάριν τῆς πίστεως των. Φρικταὶ βάσανοι καὶ ἀλγεινότατα μαρτύρια τοὺς ἐχάρισαν τὸν φωτοστέφανον τῆς αἰδίου δόξης. Ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ αἵματός των ἀνέθαλε τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πνεῦμα αὐτοθυσίας φανερῶνει ἡ θαρραλέα ἀντίστασις τοῦ Μ. Βασιλείου ἔναντι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος Μοδέστου, ὁ ὁποῖος τὸν ἠπέιλησε μὲ ἔξοριαν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον, καθὼς καὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ σθεναρὰ ἔναντι τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας καὶ τῆς συνησπισμένης αὐλοκολακείας συμπεριφορὰ, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς ἔξοριαν, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἀπὸ τὰς κακουχίας τῆς ὁδοιπορίας του πρὸς Πιτυοῦντα. Κορῦφωμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως ἀποτελεῖ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ὑπὲρ πολλῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἀναλογιζόμεθα μ' εὐγνωμοσύνην τὴν αἱματηρὰν θυσίαν τῶν γιγαντομάχων πατέρων μας ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ μᾶς ἔξασφαλίσουν πατρίδα ἐλευθέραν.

Ἐπάρχουν λοιπὸν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ αὐτοθυοία ἐπιβάλλεται καὶ ἀποτελεῖ ὑπέρτατον καθῆκον. Ἰδοὺ μερικά :

1. Ὄταν κινδυνεύῃ ἡ ὅλη ἠθικὴ ὑπόστασις καὶ ἡ ἀρετὴ μας καὶ ἐξαναγκάζωμεθα καὶ βιαζώμεθα νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον πρᾶξιν·

2. Ὄταν ἀπειλῆται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ προσώπων προσφιλῶν

ἡ ἐμπειστημένων εἰς τὴν φρούρησίν μας. Αὐτονόητον ὅτι βαρύτερον εἶναι τὸ καθῆκον τῆς αὐτοθυσίας διὰ τοὺς κοσμικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἶπεν : « ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων » (Ίω. ι', 11). Ἡ περίπτωση τοῦ Κόδρου ὡς κοσμικοῦ ἄρχοντος, τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἐκκλησιαστικοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα αὐτοθυσίας αὐτοῦ τοῦ εἶδους.

3. Ὅταν εὐρίσκεται εἰς κίνδυνον ἡ πατρίς καὶ ἡ σωτηρία τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς μας. Διότι ἡ πατρίς, καθὼς καὶ ἡ πίστις, εἶναι ἱερώτατα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θάνατος ἐθεωρήθη πάντοτε καὶ θεωρεῖται ὡς καθῆκον πού ἐπισπᾶται τὴν αἰδίων εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπιζώντων. Πόλεις καὶ χῶραι ἐπιδεικνύουν τὰ μνημεῖα τῆς λατρείας των πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἐγκώμιον συνέθεσε, διὰ νὰ μείνη εἰς τὴν αἰωνιότητα, ὁ πλέον βαθυγνώμων ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ πλέον μεγαλοπράγμονος πολιτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν ἀσύγκριτον ἐπιτάφιον λόγον του ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλα πολλὰ λέγει περὶ τῶν τιμωμένων νεκρῶν καὶ τὰ γνωστότατα ἐκεῖνα, ὅτι οἱ ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζόμενοι ἀξιοῦνται ἀειμνήστου δόξης καὶ τάφος αὐτῶν εἶναι ὀλόκληρος ἡ γῆ.

3. Χριστιανικὴ εὐθανασία.

Ἀφοβίαν καὶ γενναιότητα ἀποδεικνύει ὁ καλὸς χριστιανὸς καὶ ὅταν καταληφθῆ ἀπὸ νόσον βαρεῖαν ἢ αἰσθανθῆ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Χωρὶς νὰ εἶναι μοιρολάτρης καὶ χωρὶς νὰ περιφρονῇ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, ὅμως μὲ ἐγκαρτέρησιν ὑπομένει τοὺς πόνους, ἀνακουφίζεται μὲ τὴν σκέψιν ὅτι « ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει », καὶ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸ μοιραῖον τέλος μὲ φρίκην ἐμφεῖται ὑπὸ χρηστῶν ἐλπίδων. Μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος τὸν θάνατον ἐπίστευεν ὡς κάτι παρόμοιον μὲ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα, θεωρεῖ καὶ ὁ χριστιανὸς τὸν θάνατον μετάβασιν ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον καὶ πλήρη θλίψεων ζωὴν εἰς ἄλλην καλυτέραν καὶ διαρκεστέραν, ἀπὸ τὴν ἐφήμερον εἰς τὴν μόνιμον κατοικίαν. Ὡς γνήσιος τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς, δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν θάνατον ἀπροόπτως. Γνωρίζει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα αἰωνίως : « οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν » (Ἑβρ. ιγ'. 14) καὶ εἶναι πάντοτε προητοιασμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀποδημίαν. Αὐτὸ τὸ ἥμερον καὶ γαλήνιον ἀντίκρσμα τοῦ θανάτου ὀνομάζομεν εὐθανασία. Καὶ εἶναι ἡ εὐθανασία ὀλίγων μὲν ἐπίτευγμα, κοινὸς δὲ πόθος ὄλων τῶν ἀνθρώπων : « Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν »!

Ἡ ψυχική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν εἶναι τεκμήριον καὶ τῆς ὄλης αὐτοῦ ζωῆς καὶ πολιτείας.

Διάφορος τῆς χριστιανικῆς εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ εὐθανασία.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀκούεται καὶ γράφεται ὅτι κάποιος ἀνιάτως ἀσθενῶν ἐπεισεν ἕνα ἀπὸ τοὺς οἰκείους του νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὥστε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν βασανισμένην ζωὴν του, προμηθεύων εἰς αὐτὸν δηλητήριον ἢ ἄλλο φονικὸν μέσον. Ἄλλοτε πάλιν ἀκούεται ὅτι μία μητέρα, βλέπουσα ὅτι τὸ παιδί της ὑποφέρει χωρὶς ἐλπίδα νὰ ἰατρευθῇ, τὸ ἐθανάτωσεν ἢ ἴδια. Ἡ ὅτι κάποιος ἰατρὸς ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ τὴν πάσχουσαν σύζυγόν του μὲ τὴν ἀνώδυνον ἔνεσιν κάποιου παρασκευάσματος. Εἰς τὴν βιαίαν αὐτὴν ἀποκοπὴν τοῦ νήματος τῆς ζωῆς πάσχοντος ἀνθρώπου ἐδόθη ἐπίσης τὸ ὄνομα εὐθανασία. Θὰ ἴδωμεν, ἂν ὄντως δικαιοῦται νὰ τὸ λάβῃ.

Πρῶτον, τὸ ἀνιάτον μῆς ἀσθενείας εἶναι ἔννοια σχετικὴ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ποῦ εὐρίσκονται εἰς δεδομένην στιγμὴν αἱ γνώσεις μας διὰ μίαν νόσον. Ἡ κατάσταση ὅμως αὕτη εἶναι ἐντελῶς ρευστή. Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ἱατρικὴ σημειώνει νέας προόδους καὶ ἀσθένειαι ἄλλοτε ἀνιάτοι σήμερον δύναται νὰ θεραπευθοῦν. Δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐπιθέσωμεν τὴν ἔνδειξιν « ἀνιάτο » εἰς κανὲν νόσημα. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἐσφαλμένης διαγνώσεως.

Δεύτερον, ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀνιάτοι, ἀλλ' οὐχὶ θανατηφόροι. Ὁ ἀσθενὴς θὰ ζῆσῃ μακρὰ ἔτη καὶ ἴσως μὲ τὸν καιρὸν, τὴν μελέτην ἢ τὴν ἀγάπην τῶν ἰδικῶν του εὐρη κάποιαν ἀνακούφισιν. Πρέπει νὰ τὸν φονεύσωμεν μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον ;

Τρίτον, ὁ πόνος δὲν εἶναι ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ἐπιθανατιοῦ ἀγωνίας, ὥστε ν' ἀνησυχῶμεν τόσον πολὺ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ τὸν θανατώσωμεν μὲ « φιλάνθρωπα » μέσα. Ἀξιοπίστοι συγγραφεῖς καὶ ἡ πείρα βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὰς περισσότερας περιπτώσεις ὁ ἀσθενὴς ἐφάνη νὰ σβύνη ἡσυχῶς, χωρὶς πόνον. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὁ πόνος ἐξαρτᾶται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλπίς, ἡ θέλησις, ἡ πίστις πολλὰκις νικῶν τὸν φοβερώτερον πόνον. Τὸ δέος, ἡ ἀνησυχία, ἡ πικρία τῆς ἐγκοταλείψεως δυναμώνουν καὶ τὸν ἀσθενέστατον. Δὲν ἠμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸν πόνον τῶν ἄλλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς περιπτώσεις ποῦ ἐπιβάλλεται ἡ φρικτὴ ἐπέμβοσις.

Τέταρτον. Ἄλλ' ἔστω ὅτι ὁ ἀσθενὴς ζητεῖ ἐπιμόνωσ τὸν θάνατον. Δικαιοῦμεθα νὰ τὸν βοηθήσωμεν εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἐπιθυμίας του; Ὁχι, διότι τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἔχει διαυγῆ κρίσιν. Ἐξαντλητικὴ καὶ μακρὰ νόσος μειώνει τὴν ἱκανότητα κρίσεως τοῦ ἀρρώστου. Ἄν πάλιν ἐκτιμᾷ ὀρθῶς, μήπως τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς ἀνηκούστου σκληρότητος ποῦ εἶχομεν νὰ τοῦ ἀποκαλύψωμεν τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεώς του ;

Πολλοί, ἀποπειραθέντες νὰ αὐτοκτονήσωσιν, ἐζήτησαν εὐθύς ἀμέσως τὴν ἔλευσιν τοῦ ἱατροῦ διὰ νὰ σωθοῦν. Ποτὲ δὲν γνωρίζομεν τί κρύπτει εἰς τὰ ἄδυτά της ἡ ψυχὴ ἐνὸς ἀσθενοῦς. Πάντοτε ἡ ἐλπίς παραστέκει εἰς μίαν σκοτεινὴν γωνίαν.

Ούτε άλλως τε γνωρίζομεν τὰς ἀνεξερευνητάς βουλάς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα καὶ ἀπροσδόκητα δύνανται νὰ συντελεσθοῦν.

Ἡ ἀναγκαστικὴ λοιπὸν εὐθανασία εἶναι ἔγκλημα, ὅπως κάθε βία ἀφαιρεῖς ξένης ζωῆς. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἔγκρίνει οὔτε ἀνέχεται αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν « φιλανθρωπίαν ».

4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμῆ.

Ὅτι ἡ τιμὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀτίμητον κτῆμα, εἶναι κοινὴ πεποίθησις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκτησις καλῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ προστασία αὐτῆς ἔναντι ἀδίκου προσβολῆς εἶναι ὄχι μόνον δικαίωμα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις αὐτοῦ.

Ἡ φροντίς πρὸς ἀπόκτησιν τιμῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτον. Καθεὶς δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι φιλότιμος καὶ ἡ φιλοτιμία εἶναι ἀρετὴ, ἡ ὁποία συντελεῖ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινωνιῶν. Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει ἀπὸ πνεῦμα κακῶς νοουμένης ταπεινοφροσύνης νὰ ρέπῃ πρὸς τὰ μικρὰ καὶ εὐτελεῖ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν ἰκανότητα του ἀποβλέπει εἰς ἔργα γενναῖα, εἶναι πάντοτε πρόθυμος διὰ νέους ὄλον ἐν ἀγῶνας καὶ κινδύνους χάριν εὐγενεστέρων σκοπῶν, ἀποφεύγει δὲ κάθε ἐκδήλωσιν μικροπραγμοσύνης καὶ μικροψυχίας. Ὁ φιλότιμος δὲν περιορίζεται εἰς ἓνα στενὸν κύκλον τυπικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ κινεῖται ἔξω αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ γίνῃ ἐπωφελέστερος εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Ὁ χριστιανὸς ἐπιδεικνύει βεβαίως σωφροσύνην, ἀλλ' εἶναι πρὸς αὐτὸν ξένη κάθε ραθυμία καὶ νωθρότης, πού εἶναι συμπτώματα ἐλλείψεως σθένους ψυχικοῦ καὶ ἀποτελοῦν παραποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χριστιανικὴ μεγαλοψυχία καὶ φιλοτιμία πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀγνότητα διαθέσεως καὶ φρόνησιν. Χωρὶς αὐτὴν καταντᾷ μεγαλομανία, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀχαλίνωτον πάθος. Πράγματι, ἀπὸ τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν.

Ὁ φιλόδοξος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τιμὰς καὶ διακρίσεις τὰς ὁποίας δὲν ἀξίζει. Καὶ ὅταν δὲν ἀξιοῦται τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ὀργίζεται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ μισεῖ αὐτούς, χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν τυχὸν διαθέτει, διὰ νὰ τοὺς ἐκδικηθῇ,

χωρίς να διστάζει να καταφύγει εις την συκοφαντίαν ἢ τὸ ψεῦδος. Αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοι πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι φιλότιμοι μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔδιδον εις τὴν λέξιν οἱ παλαιοὶ καὶ ποῦ καθωρίσαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἀπλῶς ἐγωισταὶ καὶ ἀλαζόνες. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φαρισαίους, ποῦ ἠγάπων τὴν πρωτοκλισίαν εις τοὺς δείπνους καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν εις τὰς συναγωγὰς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικούς χαιρεισμούς εις τὴν ἀγορὰν καὶ ἠθελον νὰ τοὺς φωνάζουν Κύριε, Κύριε. Καὶ ἐν τούτοις ἢ ὅλη δραστηριότης των, λέγει ὁ Ἰησοῦς, ἦτο νὰ κατεσθίουν τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν. Πράγματι, ὁ φιλόδοξος εἶναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑποκριτὴς καὶ μοχθηρὸς.

Μορφαὶ τῆς ἀχαλινώτου φιλοδοξίας εἶναι ἡ κενοδοξία ἢ ματαιοδοξία καὶ ἡ δοξομανία. Ὁ ματαιόδοξος ὑπερηφανεύεται δι' ἀνάξια λόγου πράγματα. Καυχᾶται διὰ τὰς στενὰς σχέσεις του πρὸς ὑψηλὰ πρόσωπα, διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν του, διὰ τὰς κατακτήσεις του εις τὴν περιοχὴν τῆς κοινωρικῆς ζωῆς. Ὁ δοξομανὴς πάλιν κατέχεται ἀπὸ ἐν εἶδος ἀνοήτου φιλαρσεκείας. Ἀπεναντίας ὁ φιλότιμος δὲν ἐπιζητεῖ τὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔπαινον. Σκοπὸς του εἶναι ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὄχι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἐπιδοκιμασία. Καὶ χαίρει μὲν, ὅταν αἱ ὑπηρεσίαι του τιμῶνται καὶ ἀναγνωρίζωνται, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοῦτο δὲν συμβαίνει, οὔτε ἀπογοητεύεται, οὔτε ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἐπιμένῃ βέβαιος ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ κριθῇ δικαιότερον.

Πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἦτοι τῆς «φιλοτιμίας», δὲν ἀντιστρατεύονται τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου ὁ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἔπαινος θεωρεῖται ἀνάξιος τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. "Ὅταν ὁ Σωτὴρ λέγει (Ματθ. ε', 11) «μακάριοι ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ», «εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσχετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν» καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτὰ, δὲν ἔννοεῖ ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττῃ ἔργα ἐπισύροντα τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ γνώμη ἀνθρώπων μὲ διεστραμμένην συνείδησιν ἢ τυφλωμένων ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν δὲν ἔχει σπουδαιότητα καὶ δεύτερον ὅτι τῆς ἐξωτερικῆς πρέπει νὰ προτιμᾷ κανεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπόληψιν. Ἐσωτερικὴ δὲ ὑπόληψις εἶναι ἡ ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἄλλων,

ἡ ἀναγνώρισις ἀξίας, τὴν ὁποίαν πράγματι ἔχομεν, καὶ ἡ ἀπονομὴ τοῦ ὀφειλέτου εἰς τὴν ἀρετὴν μας σιωπηλοῦ σεβασμοῦ. Παρ' αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἐκτίμησις πού φανερώνεται μόνον δι' ἐξωτερικῶν μέσων. Ζητωκραυγαί, ἑορταστικαὶ συγκεντρώσεις, τιμητικὰ διπλώματα καὶ ψηφίσματα εἶναι μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Μολονότι αἱ διακρίσεις αὐταὶ δὲν στεροῦνται σημασίας, ὅμως οἰκοδομοῦν ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἀμελοῦντες τὰ οὐσιώδη, στηρίζονται εἰς αὐτά, τὰ ἐξωτερικὰ καὶ κατ' ἐπίφασιν. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ὑπόληψις καὶ δόξα συντόμως καταπίπτει. Εἶναι ὀνόματι καὶ πράγματι «δ ὄ ξ α», κατὰ τὴν παλαιάν σημασίαν τῆς λέξεως. Δι' αὐτὸ ὁ χριστιανὸς κατ' ἀρχὴν παραιτεῖται ἀπὸ τὰς πομπώδεις διακρίσεις καὶ προνομίας, ὅταν μάλιστα εἶναι καθαρῶς προσωπικαὶ καὶ δὲν ἀπονέμονται εἰς τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον φέρει.

Πρὸς τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν δὲν ἀντιφάσκει ἡ χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἀρετὴ τὴν ὁποίαν λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐδίδαξε καὶ ἤσκησεν ὁ Ἰησοῦς. Ὁ ταπεινόφρων τὰς μὲν ἰδίας ἀτελείας εἰλικρινῶς ἀνομολογεῖ, τὰ δὲ προτερήματα τῶν ἄλλων ἀναγνωρίζει. Παραβλέπων δὲ τὴν ἐνδεχομένην ὑπεροχὴν του δεικνύει μεγαλόφρονα συγκατάθεσιν εἰς τὴν μετριότητα τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ αὕτη εἶναι τὸ ἀντίδοτον κατὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐγωιστικῆς φιλαυτίας καὶ μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ κάθε ὑπερβολῆς κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ ἀληθὴς ταπεινοφροσύνη δὲν εἶναι διασυρμὸς τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀλλὰ διαπίστωσις τῆς σμικρότητος τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος ὅτι «*pāsa dōsis agathē kai pān dōrēma τέλειον ἄνωθέν ἐστι*» (Ἰακ. α', 17).

Ἐναντι τοῦ ταπεινόφρονος ὁ ὑπερήφανος διὰ μὲν τὴν ἰδικὴν του ἀξίαν ἔχει ὑψηλὴν ἰδέαν, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τίποτε δὲν εὐρίσκει ἐπαινετόν. Ὁ τύφος, ἡ ὑπεροψία, ἡ ἔπαρσις εἶναι μερικαὶ μορφαὶ ὑπερηφανείας.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὴν διασφάλισιν τῆς τιμῆς ἡμῶν, τὸ κυριώτερον μέσον εἶναι ἡ διὰ τῶν καλῶν ἔργων καὶ τῆς χριστιανικῆς διαγωγῆς μας διάψευσις τῶν διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α', β', 15), εἶναι ἡ διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεων μας ἀποστόμωσις τῶν ἀνοήτων, τὸ «*ἀγαθοποιῶντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν*». Ὅταν

ὁμως ἡ κατὰ τῆς ὑπολήψεώς μας καταφορά τείνη νὰ λάβῃ διαστάσεις, δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ δημοσία ἀπολογία καὶ ἀπόκρουσις τῶν κατηγοριῶν, ἐνίστε δὲ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ σιγὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὄπλον ἀποτελεσματικόν. Ἄρκει εἰς τὰς ἐνεργείας μας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς μας νὰ ἀποφεύγεται ἡ πομπώδης περιαιτολογία καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται μετριοπάθεια. Γενικώτερον δὲ ἄς ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας τὰ ἀκόλουθα : Αἱ πράξεις μας, καὶ ὅταν γίνονται ἐν τῷ κρυπτῷ, πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἀφόβως νὰ ἤμποροῦν ν' ἀντικρύσουν τὸ φῶς. Διότι καὶ ἂν κανεὶς δὲν τὰς βλέπῃ, τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ φθάνει παντοῦ. Μόνον πράξεις τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνώπιον ὄλων, μόνον τοιαύτας πράξεις συγχωρεῖται νὰ πράττωμεν. Δι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ ὑπολογίζῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους.

5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος.

Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι κάτι ποῦ ἀξίζει τὸν σεβασμὸν μας, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δημιουργοῦ. Προσιτὸν καθὼς εἶναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, γίνεται τὸ σύμβολον τῆς ἀφανοῦς καλλονῆς τῆς ψυχῆς. Μολονότι αὐτὸ τὸ ἴδιον γήινον καὶ φθαρτόν, εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, διότι μέσα εἰς αὐτὸ ἐνοικεῖ τὸ πνεῦμα ποῦ Ἐκεῖνος ἐδώρησεν εἰς τὰ πλάσματά του. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν δικαίωμα νὰ τὸ καταστρέψωμεν ἢ νὰ τὸ βλάψωμεν, ἀντιθέτως ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ περιφρουρήσωμεν καὶ νὰ τὸ προστατεύσωμεν ἀπὸ κινδύνους καὶ νὰ τὸ διατηρήσωμεν ἐν εὐεξίᾳ. Οἷοσδήποτε καὶ ἂν ὀρίζεται ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀνθρώπου ὁ προορισμὸς, τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνεται χωρὶς σῶμα ὑγιές. Ὁ πλοῦτος, ἡ προγονικὴ δόξα, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ὠφελοῦν, ὅταν ἡ εὐεξία τοῦ σώματος ἀπολεσθῇ.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια ὑφίστανται ἅμσον ἐξασθένησιν, ὅταν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν, καὶ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλήθεια εἰς τὴν διακήρυξιν τῶν Ῥωμαίων *mens sana in corpore sano*. Καὶ μολονότι οὔτε ὅλοι οἱ ἔχοντες Ῥωμαλέον σῶμα διακρίνονται διὰ τὴν πνευματικὴν των ὀξύτητα ἢ τὴν ἀγαθὴν των βούλησιν, οὔτε ὅλοι οἱ ἀσθενικοὶ καὶ καχεκτικοὶ ὑστεροῦν πνευματικῶς ἢ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἐν τούτοις φαίνεται ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν

ὅτι ἄρμονία τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἓν σταθερῶς εὐάρεστον συναίσθημα εὐεξίας καὶ εἰρήνης. Τοῦτο δημιουργεῖ κανονικῶς κλίμα εὐμενές δι' ἀγαθὰς πράξεις.

Καὶ πάλιν ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. Ἡ ἰδική μου γνώμη, λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 403 α), δὲν εἶναι ὅτι τὸ γερὸν σῶμα μὲ τὴν γερωσύνην του κάμνει καλὴν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἀπεναντίας πιστεύω ὅτι ἡ καλὴ ψυχὴ μὲ τὴν ἰδικὴν τῆς ὑγείαν κάμνει τὸ σῶμα νὰ πάρῃ κάθε δυνατὴν βελτίωσιν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ἐξόχους ἄνδρας οἱ ὅποιοι καίτοι εἶχον ἀσθενὲς σῶμα, διεκρίθησαν ἐν τούτοις καὶ ἔμεγαλούργησαν μὲ τὴν ψυχικὴν των ρώμην καὶ ὑγείαν.

Ὅτι λοιπὸν παραβλάπτει τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ ἀποφεύγωμεν. Ἡ ὑγιεινὴ θὰ διδάξῃ ἀκριβέστερον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Ὅπωςδήποτε κάθε ὑπερβολὴ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος εἶναι ἐπιβλαβής. Χρήσις ποτῶν οἶνοπνευματωδῶν καὶ ἄλλων δηλητηρίων, εἰσαγομένων διὰ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰς τὸν ὀργανισμόν, ὁδηγεῖ εἰς ἀποτελέσματα καταστρεπτικὰ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ σῶμα. Γαστριμαργία ὡς πρὸς τὰ εἰσερχόμενα, ἀκολασία ὡς πρὸς τὰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καὶ τὸ σῶμα βλάπτουν καὶ τὸ πνεῦμα ἀποχαυνώνουν καὶ ἀκίνητοποιοῦν. « *Τὸ ὑπερεμπίμπλασθαι τὴν γαστέρα καὶ καταβαρύνεσθαι ταῖς τροφαῖς κατάρας ἄξιον* », εἶπεν ὁ Μ. Βασίλειος. Κοπιώδης ἐργασία ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς ἔχουν ὀδυνηρὰν ἐπίδρασιν. Ὁμοίως ἀνθυγιεινὴ κατοικία καὶ πολύωρος διαμονὴ εἰς κακῶς ἀεριζόμενους χώρους. Ἄλλὰ καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἐργασίαν καὶ ἄσκησιν τῶν μυῶν καὶ ἀπὸ κάθε ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος καὶ μαλθακότης καὶ τρυφηλὸς βίος εἰς ὅμοιον ἀποτέλεσμα φέρουν, διότι ἀδυνατίζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ καταντοῦν εὐεπίφορον εἰς ἀσθενείας. Ἡ τήρησις ἐξ ἄλλου καθαριότητος τοῦ σώματος εἶναι καθῆκον ὄχι μόνον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους μετὰ τῶν ὁποίων συζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα.

Μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ σώματος εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς περιβολῆς. Πρέπει ὅμως ν' ἀποφεύγεται κάθε περιττὸς καλλωπισμὸς καὶ κάθε περὶ τὴν ἀμφίεσιν προκλητικότης καὶ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν. Ἡ ἐξωτερικὴ μας ἐμφάνισις ὑπὸ τινὰ

ἔποιν προσδιορίζει καὶ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, ἡ δὲ ἀπλῆ σεμνὴ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν μας ἀμφίεσις εἶναι ἔνδειξις κοσμιότητος ὡς πρὸς τὰ ἦθη.

Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος ἡ γυμναστική, αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Βεβαίως ἡ ἄνευ μέτρου ἀπασχόλησις με ἀγωνίσματα ἀθλητικὰ καὶ ἐπιδόσεις καὶ παιδιὰς εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ σῶμα νὰ βλάβῃ καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν νὰ παρεμποδίσῃ. Ὅμως ἡ ἐν μέτρῳ ἐνασχόλησις εἶναι εὐεργετική. Αἱ ἀσκήσεις συντελοῦν εἰς τὴν ταχύτεραν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τὴν πληρεστέραν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης καὶ δι' αὐτὸ εἰς τελειοτέραν πέψιν καὶ ἀφομοίωσιν. Ἄλλ' εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ ἰδίᾳ αἱ ὁμαδικαὶ ἀθλοπαιδιαί, αἱ ρυθμιζόμεναι κατὰ νόμους, ὠφελοῦν μόνον τὸ σῶμα. Ἐπινοητικότης καὶ ἐφευρετικότης, ἐτοιμότης καὶ θάρρος εἶναι ἀρεταὶ καλλιεργούμεναι δι' αὐτῶν. Μὲ αὐτὰς ὁ ἀνυπόμονος γίνεται πολλὰκις καρτερικὸς, ὁ ἀπαιτητικὸς ἀνεκτικὸς, ὁ ὀξύθυμος εὐδιάλλακτος, ὁ ὑπερόπτης φιλόφρων. Μὲ αὐτὰς ὁ νέος μαθαίνει νὰ συμπεριφέρεται ὀρθῶς, εἴτε νικᾷ εἴτε ἡττᾶται. Ἀσκεῖται λοιπὸν κατὰ τρόπον ἔμπρακτον εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐντιμότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς αὐταπαρνησίας καὶ μαθαίνει νὰ σέβεται τὸ δίκαιον τῶν ἄλλων. Συνηθίζει τέλος νὰ δέχεται τὸ κῦρος τῶν νόμων καὶ νὰ ὑποτάσσεται ἑκουσίως εἰς αὐτούς.

Ὡς ἄριστον μέσον διατηρήσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ προαγωγῆς τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἐκρίθη ἐκ παλαιοτάτων χρόνων ἡ ἐγκράτεια. Ὁ ἐγκρατὴς διατηρεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς ἀκμαίᾳ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ἀποβαίνει χρήσιμος ἐς ἑαυτὸν καὶ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Ἀντιθέτως ὁ ἐκδοτος εἰς τὰς ἡδονὰς θὰ ἴδῃ συντόμως τὸ σῶμά του νὰ μαραίνεται, τὸ πνεῦμα νὰ ἀτονῇ, θὰ αἰσθανθῇ ὅτι γηράσκει προῶρως καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὑπαίτιος τῆς τοιαύτης παρακμῆς.

Τῆς ἐγκρατείας μορφή εἶναι ἡ νηστεία. Ἄλλ' αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μία τυπικὴ, περιοδικῶς ἐπιβαλλομένη ἀποχὴ ἀπὸ μίαν καθωρισμένην σειρὰν ἐδεσμάτων, οὔτε ὡς πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν ἀσχέτως πρὸς τὸν ὄλον βίον τοῦ νηστεύοντος. Ἡ νηστεία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μέσον ἠθικῆς αὐτοπαιδαγωγίας καὶ ρυθμίσεως τῶν ὁρμῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν

τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐγκράτεια καὶ μετριότητα ὡς πρὸς τὰς ἐν γένει ἀπολαύσεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀκροάσεις ἐνδείκνυται κάποια μετριότης, διότι ἡ ἀλόγιστος παρακολούθησις καὶ χρῆσις συνεπάγεται τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν μας ἐλευθερίαν καὶ αὐτοκυριαρχίαν. « *Μὴ μέντοι ἐν τῇ ἀποχῇ μόνῃ τῶν βρωμάτων τὸ ἐκ τῆς νηστείας ἀγαθὸν ὀρίζου. Νηστεία γὰρ ἀληθῆς ἢ τῶν κακῶν ἀλλοτριώσεις* », λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὅλως ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ νηστεία τῶν ἀπεχόντων μὲν ἀπὸ ὠρισμένας τροφάς, βεβηλούντων δὲ τὰ ὄσια καὶ τὰ ἱερὰ καὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ἐνῶς θέτουν φραγμὸν εἰς τὰ εἰσερχόμενα, παρουσιάζονται ἀκρατεῖς εἰς ὅ,τι λέγουν καὶ πράττουν. Ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τοῦλάχιστον σεμνότεροι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἐνῶς δὲν νηστεύουν, ἔχουν ὅμως συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀναξιοτήτος.

« *Υγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ (θητῶ)* » (Σιμωνίδου Ἀποσπ.). *Συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ*» (Κλεάνθης ὁ Στωικός). « *Κρατεῖν εἰθίξαι τῶνδε γαστρὸς μὲν πρῶτα...* » (Πυθαγόρου Χρυσᾶ Ἔπη). « *Ἡ δ' ἐγκράτεια μόνῃ ποιοῦσα καρτερεῖν, μόνῃ καὶ ἡδεσθαι ποιεῖ ἀξίως μνήμης* » (ἦτοι εὐχαριστοῦμεθα περισσότερον μὲ ἐκεῖνα ποῦ εἶχονεν τὴν ὑπομονὴν νὰ στερηθῶμεν ἐπ' ἀρκετὸν) (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 5, 9). « *Σωκράτης ἔφη ἀρίστην ἀρχὴν εἶναι τὸ ἐαυτοῦ ἄρχειν* » (Στοβαίου Ἄνθολ.).

6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος.

« *Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει* », εἶπεν ὁ σοφός. Καὶ ἡ πείρα ἢ καθημερινὴ καὶ ἢ μακρὰ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου βεβαιώνουν ὅτι οὗτος εἶναι ἐκ φύσεως ζητητικὸς τῆς ἀληθείας. Τὸ φιλέρουν καὶ φιλομαθὲς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς του φύσεως. Ἡ ἀνάπτυξις λοιπὸν τοῦ πνεύματος εἶναι κάτι ποῦ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν φύσιν μας ὡς λογικῶν ὄντων. Εἶναι δι' αὐτὸ καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα σειρᾶς ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἢ φαινομένων καὶ ἡ εὕρεσις τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ τῶν νόμων οἱ ὅποιοι τὰ διέπουν καλεῖται, ὡς γνωστόν, ἐπιστήμη. Μαζὶ μὲ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι μία ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Με τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ χρήσιμα διὰ τὴν ζωὴν μέσα καὶ καθίσταται ἐπωφελὴς εἰς ὀλοκλήρους κοινωνίας. Εὐεργετικά π.χ. ὑπῆρξαν αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων διὰ τὴν καταπολέμησιν φοβερῶν ἀσθεनिῶν καὶ ἐπιδημιῶν. Καὶ δι' αὐτῶν ἐσώθη ἡ διησφαλίσθη ἡ ζωὴ μυριάδων ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως του καὶ ἀναλόγως ρυθμίζει τὰ τοῦ βίου του. Εἶναι ἀληθές ὅτι δι' ἐπιστήμην, ἡ ὁποία παραγνωρίζει τὰς ἀνθρωπίνους δυνατότητας καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτον παντοδυναμίαν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐκτίμησιν. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ Ἀπόστολος τῶν ἔθνων ὠνόμασε « *μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ* » καὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπεκάλεσεν ὀνόματι μὲν φιλοσοφίαν, ὄντως δὲ « *κενήν ἀπάτην* ». Ἡ ἀληθὴς ὅμως παιδείσις καὶ μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία εὔρεν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνθέρμους ὑποστηρικτάς. Ὑπὲρ αὐτῆς συνηγόρησαν ἄνδρες, ὡς ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἡ πρόσκτησις ἐπιστήμης δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἠθικὴ χρηστὰ καὶ ἐνάρετον διαγωγὴν. Ὁ πολλὰ γνωρίζων δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικός. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ μάθησις προάγει τὸν πολιτισμόν, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ προετοιμάζει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἠθικότητα. Ὑπὸ ἔποψιν ἀτομικὴν, στρέφει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὠφέλιμον ἔργον καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ἀσχολίας κατωτέρας ποιότητος. Καθὼς ὁ ἄνθρωπος προάγεται πνευματικῶς, καθίσταται ἱκανὸς δι' ἀνωτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀπολαύσεις. Ἡ χαρὰ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν εὔρεσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπέροχος. Δὲν ὁμοιάζει καθόλου μὲ τὴν ἐφήμερον καὶ πενιχρὰν ἱκανοποίησιν ποὺ φέρουν αἱ διασκεδάσεις, ἡ πρὸς κατωτέρας ἡδονὰς ροπή, ἡ ἀπόλαυσις ἔδεσμάτων καὶ ποτῶν. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι συγκινήσεις ἱκανοποιοῦσαι τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς. Πλὴν δὲ τούτου ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δημιουργικὴ καὶ ὠθεῖ πρὸς νέας πνευματικὰς κατακτήσεις.

Διὰ ποίων τρόπων θὰ ἐπιτύχη κανεὶς τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσωμεν λε-

πτομερῶς. Ἐναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἱκανότητος καὶ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆθ' ἐπιδιώξη ὁ καθείς τὴν πνευματικὴν του κατάρτισιν. Ὅσοι εἶχον τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φοιτοῦν εἰς μέσα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, ἄς ἐπιληφθοῦν τῆς μοναδικῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸ πνεῦμα των. Καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ πάντα ἄλλον ἢ παρακολούθησις διαλέξεων, ἢ φοιτήσις εἰς Βιβλιοθήκας, ἢ προμήθεια ὠφελίμων βιβλίων εἶναι συντελεστικὴ εἰς τὸν σκοπὸν μας. Κανείς ἄς φροντίσῃ νὰ καταρτίσῃ τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην του καὶ ἄς θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἄξιον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀλίγων οἰκονομιῶν πού ἤμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ἐντὶ νὰ δαπανᾷ τὸν καιρὸν του εἰς πολιτικολογίαν ἢ ἄλλας ματαιότητας, ἄς διαθέτῃ τὰς ὥρας του εἰς τὴν μελέτην καλῶν βιβλίων. Ἡ ὠφέλεια πού θὰ ἀποκομίσῃ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔχῃ χαρακτῆρα μονιμώτερον καὶ ἡ εὐχαρίστησις θὰ εἶναι βαθυτέρα. Οἱ νέοι ἰδίᾳ ἄς μάθουν ἔνωρις νὰ ἀγαποῦν τὰ καλὰ βιβλία.

Ἐν τούτοις ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἀτελής καὶ μονομερής, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ διάπλασιν τῆς βουλήσεως καὶ δὲν ἀποβλέπη εἰς τὴν μόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὠφελεῖ χωρὶς τὴν ἀρετὴν. « *Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος ἐὰν εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι* ». Ἡ γνῶσις καὶ ἡ σοφία δὲν ἀξίζουσι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμαθε νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Κριτήριον τοῦ πολιτισμοῦ ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνικῆς των ἀναπτύξεως, ὅσον ὁ ἠθικὸς των χαρακτῆρ καὶ ἡ ἐτοιμότης διὰ πράξεις γενναίας καὶ εὐεργετικὰς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πνευματικὴ λοιπὸν καλλιέργεια καὶ ἠθικὴ τελειοποίησις, ἰδοὺ τὸ διπλοῦν καθήκον ἔναντι τῆς λογικῆς μας φύσεως.

7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Τέχνης.

Εὐεργετικὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης. Δι' αὐτὸ ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐκτιμᾷ τὸ αἰσθητικῶς ὥραϊον, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς τέχνης νοοῦμεν συνήθως ἀναπαράστασις γενομένων ἢ ἔκφρασις ψυχικῶν καταστάσεων διὰ ποικίλων μέσων. Ἀλλὰ ἡ ἀληθὴς τέχνη δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀναπαράστασις καὶ μίμησις, εἶναι πραγματικὴ δημιουργία.

Ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ καλλιτέχνου ἐξέρχονται πολλάκις κόσμοι ὁλόκληροι, ἄγνωστοι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καὶ ἀποκαλύπτονται νέαι πτυχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ὁποίας ἡ φαντασία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποπτευθῆ. Ὅπως μία ἐξαιρετος ἠθικὴ πρᾶξις, οὕτως καὶ ἔν ἔξιον τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνημα εἶναι ἔν ὑπέροχον πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόλαυσις λαμπρῶν ἔργων τέχνης εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐγείρῃ ἐντὸς ἡμῶν συναισθήματα ἀγαλλιᾶσεως ἢ ἐνθουσιασμοῦ ἢ συγκινήσεως, νὰ γεννήσῃ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ὕψηλόν, τὸ εὐγενὲς καὶ τὸ ὑπέροχον, νὰ ἐκθρέψῃ τὸν πόθον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ὀρμὴν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ πάθη. Ὅταν οἱ καλλιτέχνηται ἐγκολποῦνται τὸ ἀγαθὸν καὶ ζοῦν τὴν ἀρετὴν, ἴστανται πλησιέστερον πρὸς τὸν Δημιουργόν. Γίνονται πηγὴ ἱερῶν συγκινήσεων· θίγουν γονίμως τὰς λεπτοτέρας τῆς ψυχῆς χορδὰς. Ὁ προφητὰς Δαυὶδ ὑπέβη μέγας ποιητὴς καὶ οἱ θαυμαστοὶ ψαλμοὶ τοῦ ἀποτελοῦν πηγὴν ἐξυψώσεως δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα· ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας γοητεύουν καὶ κατανύσσουν τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οἱ προφῆται εἶναι μεγάλοστομοι ποιητὰὶ πλήρεις θελήτρου καὶ δυνάμεως, ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς, ἡ Κασσιανὴ εὐφραίνουν καὶ τέρπουν ἐποικοδομητικῶς γενεὰς γενεῶν. Οἱ ἀγιογράφοι ἐπίσης. Ἡ ἐπίδρασις τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχνηαι κατέστησαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πολυύμνητον. Καλλιτέχνηται θαυμαστοὶ τοῦ λόγου ἦσαν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχηαι. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ σοφοὶ ὄχι τυχαῖοι, οἱ ὁποῖοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς τέχνης διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῆς κοινωνίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἂν καὶ ἐκτιμᾷ τὴν μουσικὴν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀποκλείει ὁμως ἀπὸ τὴν ἰδεώδη πολιτείαν τοῦ τὴν ποίησιν καὶ τοὺς ποιητὰς. Κατ' αὐτὸν ὁ ἀπὸ τῶν καλῶν τεχνῶν κίνδυνος εἶναι διὰ τὴν νεολαίαν μεγαλύτερος παρὰ ἢ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι οὔτε ὅλα τὰ αἰσθητικῶς ἀρεστὰ εἶναι καὶ ἠθικῶς ἐπαινετὰ, οὔτε καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. Καὶ οὔτε ἡ Μῆδεια σφάζουσα τὰ τέκνα τῆς εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμησιν, οὔτε ἡ Ἑλένη ἐγκαταλείπουσα τὴν συζυγικὴν ἐστίαν, οὔτε ὁ Νέρων ἐντρυφῶν εἰς τὸ αἶμα καὶ τὰς φλόγας. Καὶ ὁμως τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὰς χεῖρας μεγάλων καλλιτεχνῶν ἀπέβησαν ἀριστουργήματα.

Αἱ ἐνστάσεις αὗται δὲν εἶναι ἀκαταμάχητοι. Ἡ τέχνη δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ ἐξοβελίσῃ τὸ κακόν, οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀγνοήσῃ. Μὲ τὸ νὰ παριστᾷ δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι τὸ ἐγκρίνει, οὔτε ὅτι τὸ προβάλλει πρὸς μίμησιν. Ἀπεναντίας καταδεικνύει πλαστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτέλειαν, κάμνει νὰ ἀναζήσῃ ἐμπρὸς μας μία κακὴ στιγμή τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγὴν. Καὶ ἡ ἱερὰ ἱστορία ἀναφέρει βαρυτάτας παρεκτροπὰς διαφόρων προσώπων, ἀλλὰ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπόβλητος, ἀντιθέτως εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ἐνδυναμώνει καὶ ὀπλίζει μὲ ὠφέλιμον ἐμπειρίαν τὸν χριστιανὸν εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς ἀμαρτίας. Ἡ τέχνη, καθὼς καὶ ἡ θρησκεία δὲν κλείει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνώπιον τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐμφανίζει οὐτὸ μὲ τὰ ἰδικὰ τῆς μέσα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καταπολέμησιν του.

Ἡ τέχνη εἶναι εὐεργετικὴ διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις, ἐκτὸς

ἀν δι' αἰσχροῶν παραστάσεων προσπάθει νὰ διεγείρη κατωτέρας ὀρμᾶς. Ἄλλὰ τότε δὲν ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὑψηλὸν δῶμα τῆς τέχνης.

« Πολυμαθὴν νόον οὐ διδάσκει » (Ἡράκλειτος). « Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται » (Πλάτ. Μενεξ. 274α). « Ὡς χαρίεν ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ » (Μένανδρος). « Ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν θεϊοτάτου ἡμερώτατόν τε ζῆσον γίγνεσθαι φιλεῖ » (Πλάτ. Νόμ. 6, 766 α).

8. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀρνεῖται καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχει διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅπως δὲν φοβεῖται τὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ. Ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὔρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μὲ τὰς βαθυτέρας καὶ ἀπωτέρας αἰτίας τῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀνεπιθύμητος. Εἴτε ὡς φυσικὴ ἀνερευνῶσα τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ μακροκόσμου ἢ εἰσδύουσα εἰς τὸν ἀσύλληπτον μικρόκοσμον· εἴτε ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν ἀναζητοῦσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν σχημάτων σχέσεις· εἴτε πρὸ πάντων ὡς φιλοσοφία προσπαθοῦσα νὰ μορφώσῃ γενικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της εἶναι φίλος τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μετ' ἐπιγνώσεως χριστιανοῦ.

Εἶναι πλέον πολὺ πεπαλαιωμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι πίστις χριστιανικὴ καὶ ἐπιστήμη εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θέτει φραγμὸν εἰς τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον. Τὸναντίον τὴν εὐνοεῖ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθῃ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ βαθεῖα μελέτη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἄπιστον καὶ ὅτι ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων εἶναι ἀδύνατον νὰ θρησκειῇ. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. Ὅσον βαθύτεραι γίνονται αἱ γνώσεις μας διὰ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ δι' ἐκεῖνον ποὺ περικλείεται ἐντὸς μας, τόσον ριζώνεται ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀπέραντον ἀδυναμίαν μας νὰ γνωρίσωμεν κατὰ βάθος τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον

τῆς δημιουργίας. Εἰς κάθε πρόβλημα πού ἐπιλύομεν δεκάς ἄλλων ἀναπαντήτων προβλημάτων ἀναπηδᾷ. Ὁ σοφός εἶναι τόσο σοφώτερος, ὅσον περισσότερο ἔχει χωνεύσει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄπειρον μυστήριον τοῦ κόσμου. Δικαίως ἐξακροτηρίσθη ὡς « ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος » ὁ Σωκράτης ἀφοῦ ἔλεγε « ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα ». Καὶ δὲν ἦτο τοῦτο μία Σωκρατική εἰρωνεία, ἀλλὰ μία εἰλικρινὴς διακήρυξις. Καὶ ὁ μέγας Νεύτων, ὁ διατυπώσας τοὺς νόμους τῆς οὐρανοῦ μηχανικῆς, τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνει : « Ὅ,τι γνωρίζομεν εἶναι σταγῶν ὕδατος, ἂν συγκριθῆ πρὸς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀγνοίας μας. » Ἄλλου πάλιν παραβάλλει τὸν ἑαυτὸν του μὲ παιδάκι πού παίζει εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰν καὶ μαζεύει μερικὰ πολυχρωμα κογχύλια, ἀλλ' ὁ ἀπέραντος ὠκεανὸς τῆς ἀληθείας παραμένει δι' αὐτὸ κρυμμένος. Καὶ ὁμως ὁ Νεύτων ἀπεκαλύπτειτο κάθε φορὰν πού ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς ὁ ἄγευστος πάσης ἐπιστήμης χωρικός αἰσθάνεται πανταχοῦ παρόντα τὸν Θεόν του, οὕτω καὶ ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων καὶ ὁ γνήσιος ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκαλύπτει παντοῦ τὴν χεῖρα ἐνὸς πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ. Μόνον ὁ ὀλίγα καὶ ἀτελεῖ γινώσκων, ἦτοι ὁ ἐπικίνδυνος δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμιμαθῆς, ἐκείνος δὲν βλέπει καὶ δὲν ἤξεύρει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ πού βλέπει, ἐπομένως δὲν ἤξεύρει καὶ δὲν βλέπει τίποτε. Εἶναι πραγματικῶς « τυφλὸς τὰ τ' ὦτα τὸν τε νοῦν τὰ τ' ὄμματα ». Δι' αὐτὸν εἶπεν ὁ Βάκων ὅτι ἡ μετρία γνῶσις τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἄλλ' ἡ πλήρης γνῶσις, συνεπλήρωσεν ὁ ἴδιος σοφός, ἐπαναφέρει εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἀντιθέτως συμβαδίζει μὲ αὐτὴν καὶ μάλιστα ἐνισχύει καὶ στερεώνει τὴν πίστιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σοβαρωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρόν. Οὕτε δι' αὐτοὺς τοὺς φυσικούς, τοὺς ὁποίους βαρύνει ὁ παλαιὸς καὶ πεπαλαιωμένος ἀφορισμὸς *tres physici duo athei* καὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἰθισται νὰ ἀποδίδεται ἐξ ὑπαρχῆς ἡ ὠμοτέρα ἀθεΐα, δὲν ἔχει ἐξαιρέσειν ὁ κανὼν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοια συμβιβασταί.

Είναι αδύνατον να κάμωμεν και στοιχειώδη ἀπαρίθμησιν. Ἄρκεϊ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τῆς νεωτέρας Ἀστρονομίας Κοπέρνικος, ὁ πατὴρ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, ἦτο κληρικός. Ὅτι ὁ ἰσάξιος αὐτοῦ Κέπλερ, ὁ προσδιορίσας τὰς τροχιάς τῶν πλανητῶν, εἰς ἕν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του ἔχει ἀντὶ προοιμίου τὸν ψαλμὸν « οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ ». Ὅτι οἱ μεγάλοι φυσικοὶ Μπόουλ, Βόλτα, Ἀμπέρ καὶ ἀκόμη ὁ Φραγκλίνος, Μάξγουελ, Ἔρτζ, Ρέντγκεν, Μαρκόνι ἦσαν βαθεῖς καὶ θερμοὶ χριστιανοί. « Εἰς σοβαρὸς φυσιοδίφης, παρετήρησε σοφὸς ἀστρονόμος, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν, διότι ἐκεῖνος πού βυθίζει τὸ βλέμμα του τόσο βραδέως εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάζη τὴν αἰωνίαν σοφίαν Του, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάμπτη ταπεινῶς τὰ γόνατά του ἔμπρὸς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος ».

Καὶ δὲν ἀναφέρομεν τίποτε οὔτε διὰ τὸν πατέρα τῆς χημείας Λαβουαζιέ, ὁ ὁποῖος ἐκατατομήθη, διότι ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὔτε διὰ τὸν μέγαν χημικὸν Παστέρ, πού διεκήρυττεν ὅτι « ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐμελέτησα πολὺ, ἔχω τὴν πίστιν τῶν χωρικῶν τῆς Βρεττανίας », οὔτε διὰ τὴν χορείαν τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, πού ἔμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν των. Ὑπενθυμίζομεν μόνον μίαν πρόσφατον διακήρυξιν ἐπιστημόνων, τῶν θετικῶν κυρίως ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια σημεῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς : « Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖάν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη τάσις νὰ παρυσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας καὶ συμπληρώνονται ἀμοιβαίως. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἀναπτύξη τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιότερα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶναι νὰ ἐξυψώσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ».

Ἡμπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι κανεὶς ἀπὸ τοὺς πλέον σοφοὺς θεράποντας τῆς ἐπιστήμης ἢ τοὺς πλέον ἐνεργητικοὺς παράγοντας τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ συγχρόνως πιστὸν τέκνον τῆς

θησκείας του Χριστού. Πίστις και ἐπιστήμη ἑναρμονίζονται. Ἐξω ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὸ μᾶλλον φωτεινὸν καὶ πάνσοφον πνεῦμα δὲν εὐρίσκει ἡσυχίαν. Δι' αὐτὸ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος γράφει εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν περιφήμων « Ἐξομολογήσεών του »: « *Κύριε, Σὺ μᾶς ἐδημιούργησες διὰ τὸν ἑαυτὸν Σου καὶ ἡ καρδιά μας εἶναι ἀνήσυχος μέχρι τὴν ὥραν ποὺ θὰ εὔρη τὴν γαλήνην πλησίον Σου* ». Ἡ ὁμολογία αὕτη φανερώνει τὴν θανάσιμον ἀγωνίαν ὄλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ μεγάλοι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σοφοί.

9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας.

Ἐργασία εἶναι ἡ διάθεσις σωματικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου. Ἡ ἐργασία εἶναι πρωταρχικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον καθήκον, ἀφοῦ εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἄνθρωπον κληρὸς· « *Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν* » (Γεν. β', 15). Καὶ μετ' ὀλίγον: « *Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου* », παρηγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς πρωτοπλάστους (Γεν. γ', 19).

Ἀπὸ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην (Β' Θεσ. γ', 10) εἶναι γνωστὸς ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διὰ τὸν μὴ ἐργαζόμενον.

Εἶναι δὲ ὄντως μεγάλη καὶ πολλαπλῆ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐργασίας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀρχὴν ὃν σωματικὸν καὶ ὡς τοιοῦτο ἔχει ὑλικὰς ἀνάγκας πολυειδεῖς. Τὸ μόνον θεμιτὸν μέσον διὰ νὰ τὰς καλύψῃ εἶναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἐντιμὸς ἀμοιβή. Ἡ τροφή, ἡ ἀμφίεσις, ἡ στέγη, τὰ ὑλικά ἐν γένει ἀγαθὰ ἐξασφαλίζονται ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ κάθε ἄλλος τρόπος διὰ νὰ τ' ἀποκτήσῃ κανεὶς κρίνεται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους μὲ εὐλογον ἐπιφύλαξιν.

Ἐπειτα ἡ ἐργασία ἀσκεῖ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς χειρωνακτικὴ, ἰσχυροποιεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀναπτύσσει τὰς διαφοροὺς δεξιότητας, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστον καὶ τὸ πνεῦμα. Διότι ἐθίζει αὐτὸ εἰς τὸ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐπινοῇ ἐκάστοτε τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δώσῃ λύσιν εἰς τιθέμενα προβλήματα, καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ἀδρανῆ. Ὡς πνευματικὴ, προάγει τὴν διανοητικὴν κατάστασιν, μᾶς ἐφοδιάζει μὲ ὠφελίμους γνώσεις, μᾶς

καριστοῦ ἱκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ζωῆς. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ, προϋποθέτει τὴν ἀκάματον ἐργασίαν πολλῶν ἀνθρώπων καὶ πολλῶν γενεῶν.

Ἄλλ' ἡ ἐργασία ἔχει καὶ βαθυτέραν σημασίαν. Διὰ νὰ ἐπιτύχη ἐν ἔργον, ἀπαιτεῖται πίστις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν σκοπὸν, βούλησις σταθερὰ διὰ νὰ παραμερισθοῦν τὰ ἐμπόδια, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐνώπιον τῶν δυσχερειῶν. Ἴδου διατὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐργασία μὲ τὴν ἐπίμονον σταθερότητα τῆς ἰσχυροποιεῖ τὴν προσωπικότητα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτήρος. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι γίνεται δημιουργὸς νέων μορφῶν, κυρίαρχος τοῦ περιβάλλοντος, ἐξουσιαστὴς τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἔχων τὴν εὐχέριαν νὰ δεσμεύῃ ἢ νὰ ἐξαπολύῃ τεράστιον ἀπόθεμα φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν καὶ τοῦ πνεύματος ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἀληθὴς ἥρωρ. Καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐφ' ὅσον τηρεῖται εἰς τὰ προσήκοντα ὄρια, τὸν πληροῖ αὐτοπεποιθῆσεωρ καὶ διαθέσεωρ διὰ νέαρ κατακτήσεωρ.

Ἄλλοι ἐτόνισαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας. Καθὼρ ὁ ἴκτινορ δημιουργεῖ μὲ τὸ καλλιτεχνικὸν του δαιμόνιον τὸν Παρθενῶνα καὶ ὁ Πραξιτέληρ τὸν Ἑρμῆν καὶ ὁ Σαίξπηρ τὸν Ὁθέλλον, οὕτω καὶ ὁ ἀφανὴρ καὶ συνήθωρ ἀνώνομορ χειροτέχνηρ δημιουργεῖ τὸ θαυμάσιον ἀγγεῖον μὲ τὸ ἀρμονικὸν διάγραμμα καὶ τὴν θαυμαστὴν εἰκονογράφησιν. Καλλιτέχνημα ἠπορεῖ νὰ εἶναι εἰρ ὠραῖορ κῆπορ, μῖα ἀπέριπτορ ἐπίπλωσιρ, μῖα ἰσόγειορ οἰκία μὲ σύμμετρον διάταξιν τῶν μερῶν. Ὁ διδάσκαλορ ποῦ ἐκτυλίσσει πρὸ τῶν μαθητῶν ἐν ἀποδεικτικὸν καὶ εὐχάριστον μάθημα, εἰσδῶνορ εἰρ τὰ βάρη τῆρ ψυχῆρ των, ὁ λογιστῆρ ποῦ ἐμφανίζει εἰρ ἐποπτικὴν εἰκόνα τῶν ζῆμῶν καὶ τὰ κέρδη τῆρ ἐπιχειρήσεωρ, ὁ δικηγόρορ, ὁ ὀποῖορ ἀνευρίσκει καὶ παρουσιάζει μὲ ἄνετον πειστικὸτητα ὄλα τὰ δικαιούντα τὸν πελάτην του ἐπιχειρήματα, οὔτε ὀλιγώτερα, οὔτε περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιούντα, ὄλοι οἱ ἀνωτέρω, εἰρ τὸν κύκλον του ἕκαστορ, ἠμποροῦν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ καλλιτέχνηρ. Ἄπὸ τὸν ἄμορφορ σωρὸν οἰκοδομικοῦ ὕλικου, λίθουρ καὶ πλίνθουρ καὶ ξύλα καὶ κεράμορ ἀτάκτωρ ἐρριμέναι, ἰδοῦ μετ' ὀλίγον προβάλλει μῖα ὑπέροχορ οἰκοδομή, χάρμα ὀφθαλμῶν. Μὲ ὀλίγα τινὰ κηπευτικὰ εἰδη καὶ ἀρτύματα ἡ « ὀτρηρὰ » οἰκοδόσποινα ἰδοῦ συνθέτει ἐν εὐγεστον φαγητόν, πῆριρ τοῦ ὀποῖου ἡ οἰκογένεια συγκεντρῶνεται πῆρηρ εὐαρέστον ἀνυπομονησίαρ. Ὁ ἀγαθὸρ οἰκοδόμορ, ἡ καλὴ οἰκοκυρὰ εἶναι εἰρ τὴν περιοχὴν των καλλιτέχνηρ. Αἱ ἐργατικὰ χεῖρερ ἠμποροῦν νὰ μετατρέψουρ τὴν ἐρημίαν εἰρ ὄασιν, τὴν ἀσχημίαν εἰρ ὠραιότητα, τὴν κόλασιν εἰρ παράδεισον.

Ἄλλὰ τὴν ἀξίαν τῆρ ἐργασίας θὰ ἐκτιμῆση κανεῖρ πῆρηρτερορ,

ὅταν ἀναλογισθῆ τῆς ἀργίας τὰς συνεπείας. Ὅντως ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ὁ φιλάργυρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβῆ μισάνθρωπος, ὁ φιλάρεσκος ἄσωτος, ὁ φίλαυτος ἀπαιτητικὸς· ἀλλ' ὁ μὴ ἐργαζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐλαττώματα. Ἄν ὁ χρόνος δὲν διατίθεται εἰς ὠφέλιμον ἐργασίαν, τὸ ἄτομον ρέπει εἰς παιγνιομανίαν καὶ οἰνοποσίαν καὶ φιληδονίαν καὶ παντὸς εἶδους ἄσωτίαν καὶ ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ μέχρι ἐγκλήματος, διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας ποῦ ἐδημιούργησε καὶ τὰ πάθη ὑπὸ τῶν ὁποίων κατεκυριεύθη. Ἐπειτα, ἐπειδὴ τίποτε δὲν προσφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ κοινωνία τὸν ἀμείβει μὲ τὴν περιφρόνησίν της, γίνεται δύσθυμος, ὀξύχολος, σκληρὸς, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν πόνον τῶν περὶ αὐτόν. Τέλος εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἔθνικὸν σύνολον εἶναι ἐπιζήμιος. Δὲν συνεισφέρει τίποτε, δαπανᾷ μᾶλλον τὸν ὑπάρχοντα ἔθνικόν πλοῦτον, ζῶν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων. Γίνεται δι' ἄλλους κακὸν παράδειγμα. Ἡ πολιτεία λαμβάνει δυσμενῆ στάσιν ἀπέναντί του καὶ τοῦτο αὐξάνει τὴν δυστυχίαν του ἢ τὸν παρασύρει εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἀντικοινωνικάς, διὰ τὰς ὁποίας θάπτον ἢ βράδιον μετανοεῖ πικρῶς.

Δὲν εἶναι καλυτέρα ἡ θέσις τῶν ἄνευ ἐργασίας εὐπόρων. Ἡ ἔλλειψις σταθερᾶς καὶ ἐπωφελοῦς ἀπασχολήσεως γεννᾷ τὴν πλῆξιν καὶ τὴν ἀνίαν. Πλὴν δὲ τούτου ὁ πλοῦτος εὐκόλως ἀποβάλλεται μὲ τὴν ἀνεργον καὶ ἄσωτον ζωὴν. Πλούσιος ἀποζῶν ἀπὸ τὰ κεκτημένα, χωρὶς νὰ ἐργάζεται καὶ χωρὶς νὰ δαπανᾷ δι' ἔργα κοινῆς ὠφελείας, χαρακτηρίζεται ὡς κηφὴν καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἀρνητικὸν διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐργασία συνιστᾷ δικαίωμα ἀμοιβῆς. Ἐργασία μὴ ἐπιτυχάνουσα νὰ καλύψῃ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἐργαζομένου εἶναι φορτίον δυσβάστακτον δι' αὐτόν. Ἡ πρὸς ἐργασίαν διάθεσις ὁλονὲν μειοῦται, ὅταν αὕτη δὲν πληρώνεται. Ὁ ἐργαζόμενος πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ἄλλοτε δὲ ἐνσταλάσσεται εἰς τὴν ψυχὴν του τὸ μῖσος διὰ τὴν κοινωνίαν ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῆ. Διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μεριμνᾷ, ὥστε οἱ πολῖται νὰ εὐρίσκουν ἐργασίαν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀμοιβὴ νὰ εἶναι δικαία καὶ νὰ παρέχῃ τὴν ἱκανότητα, ὅπως ὁ ἐργαζόμενος βοηθῆ ἑαυτὸν εἰς περιπτώσιν ἀσθενείας ἢ ἄλλας περιστάσεις. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ὠδήγησεν

εις διάφορα προστατευτικά τῆς ἐργασίας νομοθετήματα, ὅπως εἶναι τὸ ὀκτάωρον, ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀνηλίκων, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ ἄλλοι θεσμοί. Ἄλλὰ παραλλήλως πρέπει νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν ψυχαγωγίαν καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ἰδίως εἰς τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας. Διότι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὰ ἐργοστάσια ἔχει ἐκλείψει ἡ χαρὰ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ἄλλοτε ὁ βιοτέχνης κατασκευάζων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἓν ἀντικείμενον ἢ σκεῦος. Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἕκαστος ἐργάτης ἀσχολεῖται ἀπὸ πρωίας μέχρι ἑσπέρας καὶ ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη μὲ ἓν καὶ μόνον ἐξάρτημα ἢ μίαν «βίδαν», τὴν ὁποίαν ἀναπαράγει ἢ ἀνατοποθετεῖ μηχανικῶς, καὶ τοῦτο κάμνει τὴν ἐργασίαν του ἀνιαράν. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐργαζόμενος αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ ἓν ἀσήμαντον ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὡσὰν αὐτόν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν νὰ διατελῇ ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν καλύτερους ὅρους καὶ μετ' αὐτὴν νὰ εὐρίσκη τόπον καὶ τρόπον διὰ νὰ δεχθῇ νέας ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νέα διαφέροντα.

Πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας στενωῶς συνάπτεται τὸ θέμα τοῦ ἐπαγγέλματος. Θὰ ἐξετάσωμεν ἓν συνεχεῖα τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, μολοντί τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ προβλήματα εἶναι κατὰ μέγα μέρος προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χριστιανοῦ.

*« Τῶν πόνων πολλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰ γὰθ' οἱ θεοὶ » (Ἐπίχαρμος). « Τῶν ὄντων ἀγαθῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδάσασιν ἀνθρώποις »
(Ξεν. Ἀπομν. β' 1, 28).*

10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογή αὐτοῦ.

Ἐπάγγελμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ τακτικὴ ἐργασία μὲ τὴν ὁποίαν καθεὶς ἀπασχολεῖται. Μέσα εἰς τὸν ὅρον «ἐπάγγελμα» ὑπάρχει ἡ ἔννοια μιᾶς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὰς ἰκανότητας πού πρόκειται νὰ διαθέσωμεν εἰς τὸν κοινὸν σκοπὸν. Ἐκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταλάντων πού ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Θεόν, ἤτοι ἀναλόγως τῶν φυσικῶν κλίσεων του καὶ δυνατοτήτων, ὀφείλει νὰ δράσῃ ἐπωφελῶς εἰς τὴν περιοχὴν πού τοῦ διετέθη καὶ νὰ συντελέσῃ τὸ κατ' αὐτόν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἴσως ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας του εἶναι μικρός, ἡ ἀποστολὴ ὅμως εἶναι μεγάλη καὶ τιμητικὴ καὶ ὁ καθεὶς ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ φανῆ ἀντάξιος τῆς θείας κλήσεως. Δι' αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ ἀφοσιώνεται εἰς τὸ ἐπάγγελμά του, νὰ τὸ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸ αἰσθάνεται ὡς καθῆκον ἔναντι ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀλότητος, ἔναντι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐκλογή τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος εἶναι πρόβλημα δύσκολον. Ἄλλ' ἀπὸ αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις καὶ ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου. Εἰς τὴν δυσκολίαν ἐκλογῆς συντελεῖ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων. Ἐνεκα τούτου καὶ ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς κατηγορίας γίνεται μὲ διαφόρους βάσεις. Ἐλευθέρια ὀνομάζουν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δικηγόρου, τοῦ ἱατροῦ, τοῦ καλλιτέχνου καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καλοῦνται πνευματικά. Ὑλικώτερον χαρακτηῖρα ἔχουν τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικά, ἀλιευτικά, βιοτεχνικά ἐπιτηδεύματα καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ καθαρῶς χειρωνακτικά. Ὑπάρχουν ἐργοδοταὶ καὶ ἐργάται, παραγωγοὶ καὶ μεταπωληταί, βιομήχανοι καὶ ἔμποροι, ἐμπνευσταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ παντοειδῶν ἔργων. Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ ὁ νέος ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἓν. Δὲν εἶναι ὀρθὸν ἡ ἐκλογή νὰ ἀφήνεται εἰς τὴν τύχην καὶ εἰς τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων. Ἄς ἐξετάζῃ καθεὶς τὰς κλίσεις του, τὴν προδιάθεσιν, τὸ ἐσωτερικόν του φρόνημα διὰ μίαν ἐργασίαν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σωματικὴν του ἀντοχήν. Ἄς ἐρευνήσῃ μῆπως καθαρῶς ὑλικά ἑλατήρια, ἡ προσδοκία μεγάλου κέρδους καὶ ἐπιβολῆς, ἄσχετα πρὸς κάθε ἄλλην σκέψιν, τὸν ὠθοῦν πρὸς αὐτό. Ἄς ἀναλογισθῇ τὸ ποιὸν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ νὰ μὴ εὕρεθῃ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἀναμενομένην ὠφέλειαν μὲ τὴν ἠθικὴν του ζημίαν. Προκειμένου δὲ δι' ὠρισμένην κλήσιν, ὡς ἡ τοῦ ἱερέως, ἄς σκεφθῇ δις καὶ τρις ἂν κρίνῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ πνευματικοῦ ποιμένος καὶ τὰς εὐθύναις πνευματικοῦ πατρός.

Ἄσχετα μόνον ἡ ἐκλογή εἶναι δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ἡ πρ ο π α ρ α σ κ ε υ ἡ διὰ τὸ ἐκλεγέν ἐπάγγελμα πρέπει νὰ εἶναι ἐπίμονος καὶ προσεκτικὴ. Πρέπει ὁ μέλλων νὰ ἀσκήσῃ ἐν ἐπάγγελμα, ἰδίως ὁ νέος, νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὀπλισμόν. Ἴδιως πρέπει νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστερας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. Ἄλλως θὰ δοκιμάσῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα σκληρὰς ἀπογοητεύσεις, θὰ αἰσθανθῇ νὰ κατα-

κλύζεται από έν αίσθημα μειονεκτικότητας και δέν θά ἔχη τήν χαράν ὅτι προσφέρει πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τήν κοινωνικὴν ὀλότητα. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἡ ἀναπλήρωσις τῶν κενῶν θά εἶναι δυσχερής, ἄς φροντίση ἐγκαίρως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας του καὶ τῆς σπουδῆς, ὅπως καταστή ἄξιος νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς μελλοντικὰς ἀνάγκας. Ὡς μαθητῆς καὶ σπουδαστῆς ἄς μὴ ἀποβλέπη εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς τυπικοῦ τίτλου σπουδῶν, ἀλλ' εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ πλήρη κατάρτισίν του.

Κατὰ δὲ τὴν ἀσκησίν τοῦ ἐπαγγέλματος βάσις διὰ τὴν εὐδοκίμησιν καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀσκούντος αὐτὸ ἄς εἶναι ἡ ἐντιμότης. Ἡ εὐσυνειδησία κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ ἡ εἰλικρίνεια εἰς τὰς συναλλαγὰς δημιουργεῖ ἀτμοσφαῖραν ἐμπιστοσύνης, ἡ ὁποία πάλιν συντελεῖ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐργασίας. Ὁ ἐντιμος ἐπαγγελματίας εἶναι εἰς ἀφανὴς ἐργάτης τῆς ἠθικῆς προαγωγῆς τῆς ὅλης κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιδραῖ εὐεργετικῶς τὸ παράδειγμά του. Ὅχι δὲ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ φιλόανθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελμα καὶ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς πάσχοντας συνανθρώπους ἀντὶ μικρᾶς ἢ καὶ οὐδεμιᾶς ἐνίοτε ἀμοιβῆς.

Ἡ πρὸς τὸ ἐπάγγελμα ἀγάπη ὠθεῖ ἐνίοτε εἰς ἀτόπους ἐνεργείας. Ἐν τῇ φροντίδι του νὰ ἀνέλθῃ κανεὶς ὑψηλότερον, ὑπερβαίνει τὸ μέτρον καὶ καταπατεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ὁμοτέχνων του προσπαθῶν νὰ ἀναβῆ διὰ μιᾶς εἰς τὴν κορυφήν. Καὶ ἐπειδὴ δέν ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην ὠριμότητα, εἶναι ἀνεπαρκῆς διὰ τὰ νέα καθήκοντα καὶ εἰς τὸ σύνολον ἐπιβλαβής. Ἄς φροντίση λοιπὸν πρῶτον νὰ διακριθῆ μεταξὺ τῶν ὁμοίων του καὶ ἡ προαγωγή του εἰς ἀνωτέρας βαθμίδας θά ἔλθῃ ὡς κάτι φυσικὸν μὲ τὸν καιρὸν, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ οὔτε δυσσαρεσκείας οὔτε βλάβην. Τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θά ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν περὶ αὐτόν, ἄς εἶναι ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια. Ἐκδήλωσις ἀξιοπρεπείας εἶναι π.χ. τὸ νὰ μὴ ἀνακοινῶνῃ τὰ ἐπαγγελματικὰ μυστικά, νὰ μὴ ρίπτῃ τὰς ἰδίας εὐθύνας ἐπάνω εἰς ἄλλους, νὰ ἔχη ἐπαγγελματικὴν ἀλληλεγγύην. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται βεβαίως προστασίαν τῆς παρονομίας, οὔτε συγκάλυψιν ξένων εὐθυνῶν.

11. Μερικά επαγγελματικά προβλήματα.

Υπάρχουν ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα; Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι ἄν κατώτερον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι πλέον ἀσύστατος — ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη ποῦ ἠκούσθη τὸ γνωστὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸν νὰ θεωρῆται φύσει ἀνίκανος δι' ἐργασίας ποῦ ἐγνωρίζομεν ὡς ἀνδρικός. Ἐν τούτοις, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικὸς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μητρότητος, θὰ καταλάβωμεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ τεκνογονεῖν καὶ τεκνοτροφεῖν, ποῦ ἀνέθετεν εἰς τὰς γυναῖκας ὁ θεὸς Ἀπόστολος (Α' Τιμ. ε', 14), εἶναι εὐάρμοστα εἰς αὐτάς. Ἡ ἀποστολὴ τῆς γυναικὸς μέσα εἰς τὸ σπῆτι εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναμένουν ὅλοι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ εὐταξία ἢ ἑσωτερικὴ καὶ ἡ καθαριότης, ἢ σώφρων διαχειρίσις τῶν χρημάτων ποῦ διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ἢ σύντονος παρακολούθησις τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων εἶναι μερικά ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καθήκοντα τῆς γυναικὸς καὶ καεὶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀναπληρῶσιν εἰς αὐτά. Καεὶς ὡσαύτως δὲν εἶναι εἰς θέσιν περισσότερον τῆς γυναικὸς νὰ δημιουργήσῃ τάξιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ ἡ τάξις εἶναι ὅτι ὠραιότερον ἢ μπορεῖ νὰ ἐπιθυμῆσῃ καεὶς.

Μὲ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην τῆς ἡ μητέρα εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὰς πλέον ἐνδομύχους ἐπιθυμίας τῶν παιδιῶν τῆς, νὰ μαντεύῃ τὰς μᾶλλον ἀδήλους ἀνάγκας τῶν, νὰ παρακολουθῇ τὰς διαθέσεις καὶ τὰς κλίσεις τῶν, ὥστε νὰ ἐνισχύῃ τὰς ἐξ αὐτῶν ἠθικὰς καὶ νὰ περιορίζῃ τὰς ἄλλας, γενικῶς δὲ μὲ τὴν θαυματουργὸν ἐπενέργειαν τῆς ἀγάπης τῆς νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τὴν ἠθικὴν προαγωγὴν τῶν τέκνων ὅσα δὲν ἐπιτυγχάνουν ὅλα ὁμοῦ τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ ὅλοι οἱ κώδικες περὶ ποινῶν. Ὅσον διὰ τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα, πολλὰ μὲν προσιδιάζουσι εἰς αὐτὴν, ὅπως τὸ τῆς διδασκαλίας, τῆς πωλητρίας ὑφασμάτων, τῆς νοσοκόμου, τῆς ραπτρίας, τῆς παιδαγωγοῦ, τῆς παιδιάρχου. Διὰ δὲ τὰ λοιπὰ κάθε γυναίκα καὶ κάθε οἰκογένεια ἄς προσέξῃ, μήπως τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν γίνῃ αἰτία ἢ ἀμελοῦς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ βλάβης ἀνεπανορθώτου εἰς τὴν οἰκογένειαν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς γυναικὸς νὰ δείξῃ τὰς ἰκανότητάς τῆς καὶ ἔξω τοῦ οἴκου δὲν ἔχει τὸ ἀντιχριστιανικόν· καὶ ἐνῶ παραδέχεται ὅτι ἐνίοτε ἡ ἀνδρική φιλαυτία ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀνδρικής ὑπεροχῆς καὶ ὥθησε τὴν γυναίκα εἰς δουλικὴν ὑποτέλειαν — ὅμως δὲν υἱοθετεῖ ὅλας αὐτῆς τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν μορφήν ποῦ ἐμφανίζονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἡ ἔξαλλος τάξις τῆς γυναικὸς νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ζηλευτὴν ἀποστολὴν τῆς ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸν στρόβιλον τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ εἰς τὴν δίνην τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων διαγωνιζομένη καὶ διαγκωνιζομένη πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ διεκδικούσα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἐκείνον ἔργα δὲν εὐρίσκει σύμφωνον τὴν χριστιανικὴν σκέψιν. Ἀπεναντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν παρεκτροπή, ἡ ὁποία εἶναι ἐξ ἄλλου καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν βλέπομεν δὲ καὶ ποῖον ὄφελος θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἀπὸ μίαν ἀνατροπὴν τῶν προαιωνίων ὄρων. Ἡ πρόοδος τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ ἐξίσωσιν τῶν δύο φύλων· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταυτίζεται πρὸς ἀντιστροφὴν τῶν ὄρων.

Ἐνίοτε ἀνακύπτει ἀντίθεσις καὶ ἀσυμβίβαστος μεταξύ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ καθήκοντος πού ἔχει κανεὶς ὡς μέλος οἰκογενείας ἢ τῆς ὅλης κοινωνίας ἢ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἐργαζομένη μητέρα, ἡναγκασμένη νὰ κινῆται μακρὰν τῶν τέκνων της, εὐρίσκειται εἰς πολλὴν δυσάρεστον θέσιν. Ὁ δημιουργικὸς ἐπιστήμων, ὁ ἀφαιρῶν ὥρας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἢ τὴν μελέτην, διὰ νὰ διδάσκη ἐπὶ μικρᾷ ἀμοιβῇ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις, ὁ ζωγράφος πού, ἐνῶ εἶναι δόκιμος καλλιτέχνης, ὑποχρῶνεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάζῃ κατὰ δωδεκάδας εἰκόνας ἐξ ἀντιγραφῆς, εἶναι περιπτώσεις πού ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπάγγελμα παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἄνθρωπον ἔχει καὶ τὴν τραγικὴν του ὄψιν. Ὅχι ὀλίγοι βιάζονται νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιοπάλην παρὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς προσδοκίας των, ἄλλοι δὲ εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐργάζωνται κατὰ τρόπον ὄλους μονότονου καὶ μηχανικόν. Μερικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπαγγέλματα οὐχὶ παραγωγικά. Ὑπάρκουν πράγματι ἐπαγγέλματα πού ἀποκαλοῦνται, ὄχι χωρὶς δόσιν ἐπικρίσεως, « παρασιτικά ». Κακῶς. Διότι καὶ ὁ μεταπράτης εἶναι πολλάκις στοιχείου ἀπαραίτητον διὰ τὴν μετατόπισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπάρχουν ἔντιμοι καὶ ὀλιγαρκεῖς μεταπράται, ὅπως ὑπάρχουν παραγωγοὶ καὶ δημιουργοὶ ἀνάληγοι καὶ πλεονέκται. Κατ' ἀρχὴν κανὲν ἐπάγγελμα δὲν εἶναι, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀτιμωτικόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι μεταξύ ἐκείνων πού ἀποφεύγουν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ἀσκοῦνται μόνον εἰς τὴν προστατευτικὴν σκιάν τῆς νυκτὸς ὑπὸ σκοτίων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἔχει δοσοληψίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἰσχύει πάντοτε τοῦ Ἡσιόδου ἡ ρῆσις ὅτι οὐδεμία ἐργασία φέρει ἔντροπήν.

Πολλάκις ἐν ἐπάγγελλμα ὑψώνεται ἡ καταρρίπτεται ἀναλόγως ἐκείνων πού μετέρχονται αὐτὸ καὶ εἶναι δυνατὸν τὰ ἱερώτατα τῶν ἐπαγγελμάτων εἰς ἀκαταλλήλους χεῖρας νὰ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον τριβὴν.

Ἐν συμπεράσματι, ὅταν ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελλμα συναισθάνεται ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἐκπληρώνει μίαν ἀποστολήν καὶ εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν τεράστιον κοινωνικὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν λειτουργίαν του· καὶ ὅταν πιστεῦται εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος οὕτως ηὐδόκησε νὰ οἰκοδομηθῇ τὰ πράγματα, καὶ ἐλπίζει εἰς μίαν καλυτέραν αὔριον, ἢ ὁποία θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως δι' ἐκείνους πού θὰ τὸ θελήσουν — τότε ἀμβλύνεται τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ ὁ κάματος καὶ ἡ πλῆξις ἀπὸ τὴν ἀνιαράν ἢ ἐξαντλητικὴν ἐργασίαν μετριάζεται. Τὸ ἐπάγγελμα ἔχει ἐνίοτε τὴν τραγικὴν ὄψιν του· ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τὸ καταστήσῃ πάντοτε μὲν ἀνεκτόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ χαρούμενον καὶ ἑλκυστικόν.

« Ἔργον οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος » (Ἡσ. Ἔργ. 311). « Τῇ μὲν γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θναολεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἴσχιον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι » (Ξεν. Οἰκον. 7,30).

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς

Τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνομεν σεβόμενοι τὰ δίκαιά των. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν οὔτε ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀλλὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἡ ζωὴ καὶ ἡ υἰεΐα κατέχουν ἐξαιρετικὴν θέσιν, διότι ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτᾶται πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἢ ἀπόκτησις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία διὰ κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ διὰ κάθε ἐνέργειαν πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ ἔδειξεν ὅτι ἡμπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ θυσιάζεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν, ἐκτιμᾷ αὐτὴν ὡς μεγίστην παραχώρησιν καὶ δωρεάν τῆς θείας ἀγαθότητος.

Ἐὰν λοιπὸν πράττωμεν κάθε τι ποῦ συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς υἰεΐας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων καὶ παραλλήλως ἀποφεύγωμεν κάθε τι ποῦ βλάπτει ἢ φέρει εἰς κίνδυνον αὐτὴν, κάμνομεν ἔργον θεάρεστον. Μέγιστον ἀντιθέτως ἀμάρτημα καὶ φυσικῶς ἀνεπανόρθωτον εἶναι ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς. Ἡ σκόπιμος μάλιστα καὶ προμελετημένη ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, ἦτοι ὁ φόνος, εἶναι πρᾶξις βδελυρά, μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὄργην τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ὁ φονεὺς ἀνθρώπου πρῶτον μὲν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν φονευθέντα ἀνεκκλήτως τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ἀγαθῶν του. Στερεῖ ἔπειτα τοὺς οἰκείους του φιλάτου προσώπου καὶ πιθανῶς μόνادικοῦ προστάτου. Ἀφανίζει ἐν μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν καταστρέφει τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνεργασίας. Ὄντως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φονευθέντος προσβάλλεται καὶ καθυβρίζεται ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ ἴδιος τέλος ἐξαγοράζει δι' ἑαυτὸν πολυχρόνιον κατατρεγμὸν ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ ἰσοβίως τὸν ἀδυσώπητον ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως.

‘Ο ἠθικός καταλογισμὸς δι’ ἀφαίρεσιν ξένης ζωῆς μετριάζεται εἰς διαφόρους περιπτώσεις. ‘Ο ἀναιρῶν π.χ. ἄνθρωπον ἀκουσίως ἢ ἐξ ἀμελείας ὑπέχει εὐθύνην μικροτέραν, ἐκτὸς ἂν ἡ ἀμέλειά του ὑπῆρξε βαρεῖα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ συγχωρηθῆ. Ἐπίσης ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως συνεπιεία ὀργῆς, φόβου ἢ ἄλλης ἀψιθυμίας, ὡς καὶ ἡλαττωμένη συνειδητότης λόγῳ μέθης, ὑποβολῆς ἢ ἄλλης αἰτίας δὲν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς τὸν δράστην, ἐλαφρύνει ὅμως τὴν θέσιν του ὑπὸ ἠθικὴν, καθὼς καὶ ὑπὸ ποινικὴν ἔποψιν. Τέλος ὁ «ἐν ἀμύνη» φόνος ποινικῶς μὲν εἶναι ὡς νὰ μὴ ἔγινεν, ἠθικῶς δὲ κρίνεται ὡς συγχωρητέος. ‘Ο ἄνθρωπος δηλαδὴ, ἂν ἀπειλῆται κατὰ τρόπον ἄμεσον καὶ προφανῆ ἢ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀσφάλεια καὶ ζωὴ ἢ ἡ ζωὴ φιλότατων προσώπων, δικαιούται νὰ φθάσῃ μέχρι βίαιας ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν προσβολήν. Ἡ ἄμυνα εἶναι δικαίωμα ἀσκούμενον ἐξ ἐνστίκτου. Κοντὰ εἰς τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἔχομεν καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ζωὴν ἀνάλογον καθῆκον. Κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀμύνης ἀντιμετωπιζόμεν ἐν μέγιστον πρόβλημα· ὑπάρχει κίνδυνος ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοὺς νὰ γίνωμεν ἡμεῖς φονεῖς. Δι’ αὐτὸν τὸν λόγον ὀφείλομεν νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ χριστιανικὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀνεκτικότητα· πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωμεν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν κίνδυνον ἢ τὴν πιθανότητα ἀδίκου ἐναντίον μας ἐπιθέσεως. Ἡ χριστιανικὴ πολιτεία, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἠπιότης καὶ ἡ γλυκύτης ἀφοπλίζουν καὶ εἰς τὰς πλέον κακὰς των διαθέσεις τοὺς συνανθρώπους μας. Ἐν ἀνθρώπινον μείδιμα καθίσταται ἐνίοτε ἀκαταμάχητον ὄπλον· ὁ χριστιανικὸς λόγος ἀφοπλίζει καὶ τὴν πλέον κακοῦργον χεῖρα. Ἄν ὅμως εὐρεθῆ κανεὶς πρὸ πεπωρωμένων καὶ ἀναλγήτων κακούργων, ὀφείλει νὰ ἀμυνθῆ ἐνεργῶς. Ἡ νόμιμος τότε ἄμυνα ἀποτελεῖ ἱερὸν καθῆκον. Ἡ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀναίρεσις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαινετὴ καὶ εὐκταία, εἶναι συγγνωστὴ· ἐν τούτοις καὶ τότε ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία ὑποβάλλει τὸν λόγῳ ἀμύνης ἀναιρέσαντα εἰς ἐξίλασμούς· ἂν δὲ εἶναι κληρικός, εἰς ἀργίαν ἀπὸ ἱεροπραξίας· ἄς εὐχώμεθα νὰ μᾶς προφυλάσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας.

Φόνος ἢ ἀπόπειρα φόνου εἶναι καὶ ἡ μ ο ν ο μ α χ ί α, ἂν καὶ ὡς θεσμὸς τείνει σήμερον νὰ ἐξαφανισθῆ. Τὸ κάκιστον τοῦτον ἔθιμον θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὸν ἀθῶον καὶ τὸν ἔνοχον, καθιερώνει τὴν

αὐτοδικίαν ὡς μέσον πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀντὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καλλιιεργεῖ τὴν τάσιν πρὸς ἐκδίκησιν. Καὶ ἐνῶ ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπάλων, ὁδηγεῖ συχνὰ εἰς τὸν θάνατον ἀμφοτέρων. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ποτὲ δὲν συγχωρεῖται νὰ καταφεύγουν οἱ πολῖται εἰς τοιαῦτα ἔσχατα μέσα καὶ εἰς μίαν χριστιανικὴν κοινωνίαν μὲ κανὲν πρόσχημα δὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀφαίρεσις ζένης ζωῆς.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωση τῶν διεθνῶν ἐκείνων μονομαχιῶν ποὺ ὀνομάζονται πόλεμοι. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι « πάντων πατὴρ » ἢ ὅτι οἱ πόλεμοι εἶναι τὸ πεπρωμένον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπεναντίας θεωρεῖ αὐτοὺς ὡς μίαν ἐκδήλωσιν βαρείας καὶ κρισίμου ἀσθενείας τῶν κοινωνιῶν. Εὐχεται μαζί μὲ τὸν Ὀμηρικὸν Ἀχιλλεῖα (Σ. 107) νὰ ἐχάνετο ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς ἡ διχοστασίᾳ καὶ μαζί μὲ τὸν Ὀμηρικὸν Νέστορα (163) θεωρεῖ κάθε ἐπιθυμητὴν τοῦ πολέμου, ἐμφυλίου εἴτε ἐξωτερικοῦ, ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνέστιον, ἦτοι περίπου ὡς ἄγριον. Συμμερίζεται τὴν εὐχὴν πολλῶν γενεῶν πρὸς κατάπασιν τοῦ πολέμου καὶ ἀποκατάστασιν διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν πρὸς καρταρισμὸν διεθνῶν συμφωνιῶν. Ἀποβλέπει μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων εἰς τὴν ἡμέραν ποῦ, κατὰ τὸν Προφήτην, οἱ λαοὶ « κατακόψουσι τὰς ρομφαίας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα... καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν » (Μιχ. δ', 3).

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι ὀρθὴ οὔτε δικαιολογημένη ἐκ τῶν προτέρων καταδικὴ παντὸς πολέμου. Διότι ὅπως εἰς τὰ άτομα, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔθνη συναντᾶται ἡ περίπτωση τῆς ἀμύνης. Πόλεμος πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθροῦ, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ἢ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, δὲν ἔχει τι τὸ ἀξιοκατάκριτον. Δίκαιος ἐπίσης καὶ ἠθικός, αὐτὸ τοῦτο ἱερόν, εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν δικαιωμάτων ποῦ κατεπατήθησαν. Οἱ ἀμυντικοὶ λοιπὸν καὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθοῦν. Ἄδικοι ἐξ ἄλλου καὶ παράνομοι θεωροῦνται οἱ πάσης φύσεως ἐπιθετικοὶ καὶ κατακτητικοὶ πόλεμοι, καθὼς καὶ κάθε πόλεμος ὅστις, παρὰ τὰ ἀγνὰ ἴσως ἐλατήρια τῶν ὀργανωτῶν του, διεξάγεται μὲ λυσσώδη ἀγριότητα καὶ ζένην πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ θηριωδῶν. Ἄλλ' οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀφορμὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἐν ἔθνος ἐνεπλέχθη εἰς πόλεμον, ὁ χριστιανὸς πολίτης ἔχει καθήκον νὰ συνεισφέρει ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν εὐτυχῆ ἐκβασίν του.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἀφαίρεσις ζωῆς εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα, εἶναι ἀντιθέτως πράξις γενναίου ἀνδρός. Ἀποκρούεται ὅμως ἀπολύτως ἡ κακοποίησις καὶ διαπόμπεσις ὑποκύψαντος ἀντιπάλου.

2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

Πολύτιμον τοῦ ἀνθρώπου κτῆμα εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ τιμὴ. Ἄν καὶ δὲν λογαριάζεται ἀπὸ ὅλους ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ἡ

σημασία του είναι τόσο μεγάλη, ώστε κάποτε ούτε η ζωή ούτε ο πλοῦτος ούτε τὰ ἄλλα ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν χωρὶς αὐτήν. Τοῦτο εἶναι φανερόν ἀπὸ τὴν πείραν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἄνθρωποι χωρὶς ὑπόληψιν δὲν ἀξιοῦνται οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως, μολοντί αἱ γνώσεις των ἢ ἄλλα προσόντα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσουν ὑψηλότερον. Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς κατενόησαν καὶ οἱ θεόπνευστοι ἄνδρες, τῶν ὁποίων τὰς παραινήσεις ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ καλὸν ὄνομα εἶναι προτιμότερον ἀπὸ σωροὺς χρυσίου « *φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου* » (Σοφ. Σειρ. μα', 12). Καὶ πάλιν : « *αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς* » (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ δὲν ὠφελεῖ μόνον τὸν ἔχοντα ἢ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διότι χωρὶς αὐτήν δὲν ὑπάρχει ἡ ἀναγκαῖα ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνης ἢ συνεργασίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας δυσχεραίνεται καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ κανεὶς τὰς ἀγαθὰς του προθέσεις ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Τοῦτο γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Δὲν πρέπει δηλαδὴ πρῶτον νὰ προσβάλλωμεν αὐτήν με οἰονδήποτε τρόπον, φανερόν ἢ μυστικόν, ἀνοικτὰ ἢ συγκεκαλυμμένα. Θετικῶς δὲ με τὸ νὰ προασπίζωμεν προσβαλλόμενον καὶ ἀδίκως διασυρόμενον τὸ καλὸν ὄνομα τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, διαδίδοντες εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων πάσης φύσεως ἀνελέγκτους πληροφορίας καὶ σπερμολογίας, ἀδίκως κατηγοροῦντες ἢ ἀπρεπῶς ὑβρίζοντες αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἐνώπιον ἄλλων καί, τὸ χειρότερον, κατασκευοφαντοῦντες αὐτοὺς ἐν ἀπουσίᾳ των καὶ ἐμφανίζοντες αὐτοὺς ὡς δράστας τῶν αἰσχίστων πράξεων διαπράττομεν βαρὺ ἀδίκημα κατὰ τῆς τιμῆς των. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διὰ λόγων ἢ σχημάτων ἢ καὶ τῆς σιωπῆς μας ἐκδήλωσις περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι πρᾶξις καὶ στάσις προσβάλλουσα τὴν τιμὴν των καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

Ἰδιαίτουσα μορφή προσβολῆς τῆς τιμῆς εἶναι καὶ ἡ εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων εἰρωνεία. Μὲ τὴν ὑποκριτικὴν ἀγνοίαν μας ἢ τὸν ἐπίπλαστον θαυμασμόν μας, με τὴν χρῆσιν ἀντιθέτων ὀνομασιῶν καὶ με τὴν σκόπιμον ἐξόγκωσιν τῶν ἐκτιμήσεών μας ἐπιδιώκομεν νὰ γελοιοποιήσωμεν καὶ νὰ ταπεινώσωμεν ἐν ἡ περισσότερα πρόσωπα, ἐλπίζοντες ἀνοήτως ὅτι οὕτω θὰ ἀνέλθωμεν ὑψηλότερον ἡμεῖς. Εἰρω-

νεΐαι εΐναι πολλῶν εΐδῶν καὶ κάποτε οὔτε χαϊρέκακον διάθεσιν ὑποκρύπτουν οὔτε ζημίαν προξενοῦν καὶ εΐναι ἓν εΐδος ἀθῶου σκῶματος. Ἄλλὰ συνήθως εΐναι τόσον πικραὶ καὶ δηκτικαί, ὅσον κανέν ἄλλο μέσον ἐπιθέσεως διὰ τοῦ λόγου. Εΐδος εΐρωνείας εΐναι ὁ σαρκασμός, πικρὸν καὶ ὀξύ σκῶμμα, χαϊρέκακος εἰς βάρους προσώπου χλευασμός. Αὐτονόητον εΐναι ὅτι ἐπίσης ἀποκρούονται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἠθικὴν κάθε ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπῆς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων φλυαρία καὶ κάθε ἄτοπος γελοιοποιήσις, πολὺν δὲ μᾶλλον κάθε αἰσχρολογία καὶ βωμολοχία. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ ὁ Σωτὴρ: « λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ ἐὰν λαλώσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρα κρίσεως » (Ματθ. 1β', 36).

Καὶ αὐτὴ ἡ καταλαλιά, διὰ παράπτωμα ποὺ ἐγένετο πράγματι καὶ κατέστη γνωστόν, εΐναι πρᾶξις κακὴ. Ὁ διασυρόμενος ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε νὰ μὴ διστάσῃ πρὸ τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεων εἰς βάρους ἄλλων ἢ ἑαυτοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συμβῆ, τὸ ἔργον τῆς μετανοίας εΐναι πλέον δυσχερὲς δι' αὐτὸν καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὸν καλὸν δρόμον περίπου ἀδύνατος. Ὁ καταλαλῶν γίνεται τότε συνένοχος τῆς ἠθικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δι' αὐτὸ ὁ Κύριος παραγγέλλει ρητῶς « μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε » (Ματθ. ζ', 1). Ὁ ρέπων εἰς καταλαλιάν εΐναι ἡ κοῦφος ἡ φθονερός ἡ ἀλόγιστος. Εΐναι βεβαίως περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ ἐπιτιμῆσωμεν συναθρώπους μας διὰ φαυλότητα ἢ κακίας. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πράξωμεν μὲ σεμνότητα, μὲ πρόθεσιν ὠφελείας καὶ μὲ ἠπιότητα ὄχι μὲ σαρκασμὸν καὶ ὀξύτητα. Ὁ νουθετῶν δὲν πρέπει νὰ διασύρῃ καὶ νὰ τραυματίζῃ τὸν νουθετούμενον, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐλκύῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τὸν ἀποτρέπῃ ἀπὸ τὸ κακὸν μὲ ἐπιείκειαν καὶ καλωσύνην.

Προσβολὴν τέλος τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις κάθε ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἔναντι τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων του καχυποψία. Αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸν πολὺ κατώτερόν μας καὶ ὡς μοναδικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀναγνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Συναφὴς εΐναι ἡ ὑποχρέωσίς μας νὰ ἐγνωμονῶμεν διὰ τὸ καλὸν ποὺ μᾶς ἐπροξένησαν. Παραγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ μᾶς προσέφερε κάποιος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν προσβολὴν καὶ φέρει

βαρείον ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν. Τὴν ἀχαριστίαν ἀπεχθάνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς δὲν συγχωρεῖ. Εἶναι γνωστὴ ἡ προειδοποίησις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν θεοὶ ἐξαποστέλλουσι τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων.

Καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐπίσης. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δικαίως καὶ νομίμως ἀπέκτησε καὶ κατέχει εἶναι ἀναφαίρετον αὐτοῦ κτῆμα. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἡ περιουσία καθ' ἑαυτὴν ὑψιστὸν τι ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ μαζί μὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ συντελεῖ ὄχι μόνον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὖ ζῆν, ἥτοι εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ἐνάρετον βίον. Ἀρκεῖ νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ φρόνησιν, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνθυμῆται τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος μᾶς διευκολύνει καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων οικονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ὅπου τὰ άτομα, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν διὰ τῆς ἐργασίας των, ἀρπάζουν ἢ καταπατοῦν τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ φωλεὰν σαρκοβόρων. Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ ἀσφάλεια εἰς τὰς κτήσεις καὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἀπόλυτος, ὅλη ἡ δραστηριότης τῶν μελῶν διατίθεται διὰ νέας προσπάθειας καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συντελεῖται μὲ μεγάλα βήματα. Ὁρθῶς λοιπὸν τὸ καθῆκον τοῦτο περιελήφθη ρητῶς εἰς τὸν Δεκάλογον ὡς ὀγδὴ ἐντολὴ «οὐ κλέψεις».

Πράγματι ἡ κλοπὴ, καθὼς καὶ ἡ ληστεία εἶναι δύο μορφαὶ παραβάσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον.

Ἡ κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις καὶ ἰδιοποιήσις ἀλλοτρίου πράγματος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἡ δὲ ληστεία ἡ ἀρπαγὴ εἶναι ὁ περισσότερον ὤμος καὶ βίαιος τρόπος οἰκειοποιήσεως ξένου πράγματος. Ἄλλος τρόπος σφετερισμοῦ ξένων ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀπάτη. Μὲ λόγους ψευδεῖς καὶ πράξεις ἀνειλικρινεῖς ἐπιτυγχάνομεν ὠφέλειαν διὰ τὸν ἑαυτὸν μας ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον. Ὁ δὲ ἀπάτης σφετερισμὸς εἶναι κλοπὴ, ἡ ὁποία ἔχει τοῦτο τὸ ἐπιβαρυντικόν, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὕστερα ἀπὸ σειρὰν καταχρῶντων ἐνεργειῶν. Καὶ ἡ ὑπεξαίρεσις, ἥτοι κατακράτησις ἐμπιστευμένου εἰς ἡμᾶς πράγματος, εἶναι καὶ αὕτη κλοπὴ καὶ πρᾶξις

ἠθικῶς κολάσιμος. Ἐκ τῶν ὅλων αὐτῶν τῶν πράξεις ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀπέχη. Καὶ διὰ νὰ μὴ εὐρεθῆ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ σφετερισθῆ ξένον πρᾶγμα, ὡς εἶναι φίλεργος, διὰ νὰ ἔχη πάντοτε τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ ὀλιγαρκείας, διὰ νὰ μὴ ῥέπῃ πρὸς ἀνωφελεῖς καὶ ματαιὰς ἀπολαύσεις. Ἡ ὀκνηρία ἀντιθέτως καὶ ἡ σπατάλη ὀδηγοῦν κατ' εὐθείαν εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν κλοπὴν ὄλων τῶν ἀποχρώσεων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐνθουμούμεθα πάντοτε τὸ τῆς Γραφῆς: «ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι» (Ἐφ. δ', 28). Χρήσιμον εἶναι ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν αὐστηρὰν μὲν ἀλλὰ δικαίαν ὑπόμνησιν τοῦ Παύλου: «εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσ. γ', 10).

Ὁ χριστιανὸς τέλος πρέπει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε εἶδους καταπίεσιν καὶ καταναγκασμὸν. Ἡ χειροτέρα περίπτωσις καταπίεσεως τῆς ἐλευθερίας, ὁ κατάπτυστος θεσμὸς τῆς δουλείας, τείνει νὰ ἐξαφανισθῆ χάρις εἰς τὸ ἔντονον κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι περιπτώσεις καταπατήσεως, τὰς ἑποίας ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀποκρούῃ καὶ νὰ καταπολεμῇ.

3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία.

Ἀπὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπορρέει καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ λέγωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἥτοι προκύπτει τὸ καθῆκον τῆς φιλαληθείας. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι βεβαίως καὶ καθῆκον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, διότι συντηρεῖ καὶ δυναμώνει τὴν περὶ ἡμῶν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἥτοι περιφρουρεῖ τὴν τιμὴν μας.

Ὁ φιλαλήθης λέγει πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν. Παριστάνει τὰ πράγματα ἔπως τὰ βλέπει καὶ ὅπως τὰ γνωρίζει ἀποκρούων κάθε σκόπιμον ἀπόκρυψιν ἢ μελετημένην διαστροφήν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρνεῖται τὰς πράξεις του, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐπισύρουν τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν κατάρκισιν. Δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐνεργείας ἰδικὰς του, αἱ ὅποια ὠδήγησαν εἰς δυσάρεστον ἀποτέλεσμα. Εἶναι τηρητὴς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅστις παραγγέλλει

νά λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν ὄχι μόνον μὲ τὴν γνωστὴν ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου, ἀλλὰ καὶ με τὴν ρήτρην τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν (Ἐφ. δ', 25): « διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ » καὶ « μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους » (Κολ. γ', 9).

Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀγαθὴν διάθεσιν κινεῖται μία παράλληλος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν ἀρετὴ, ἡ εἰλικρίνεια. Εἰλικρίνεια σημαίνει κατ' ἀρχὴν καθαρότης καὶ διαύγεια. Ἐπειτα εἰλικρίνεια σημαίνει τὴν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ, τὸν ἀψευδῆ, ἀνυπόκριτον, εὐθὺν καὶ τίμιον χαρακτῆρα. Ἐνῶς ὁ φιλαλήθης φαίνεται κυρίως εἰς τοὺς λόγους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκδηλώνεται διὰ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς του. Οὐδέποτε προσποιεῖται αἰσθήματα, τὰ ὅποια εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει, οὔτε ὑποστηρίζει γνώμας τὰς ὁποίας δὲν πιστεύει. Διακηρύσσει τὰς πεποιθήσεις του καὶ ζῆ συμφῶνως πρὸς αὐτάς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν συρμὸν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια εἰς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἀποδοκιμάζει. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις του δὲν εἶναι παρὰ ἢ ἀνταύγεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Καλύτερον ἤμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον εἰς συγκεκριμέναις περιπτώσεις. Ὡς δικηγόρος δίδει εἰς τὸν πελάτην του ἀκριβῆ νομικὴν εἰκόνα τῆς ὑποθέσεώς του καὶ δὲν τὸν παρασύρει εἰς ἄσκοπον καταδαπάνησιν χρημάτων. Ὡς ἰατρός ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του εὐσυνειδήτως, μὴτε ὑπερβάλλον τὸν κίνδυνον ἐπὶ ἀσημάντου νοσήματος, διὰ νὰ ἀμειψθῆ πλυσσιώτερον, μὴτε ὑποτιμῶν αὐτὸν εἰς σοβαρότητα, διὰ νὰ μὴ φανερώσῃ ἀνεπάρκειαν. Ὡς πολιτικὸς καὶ ρήτωρ δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τοῦ πλήθους καὶ δὲν δίδει ὑποσχέσεις ἀπραγματοποιήτους. Ὡς συγγραφεὺς δὲν ἀποκρύπτει τὰς πηγὰς του οὔτε παρουσιάζει ὡς ἰδικὰ του, συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια ἄλλοι πρὸ πολλοῦ κατέληξαν. Δὲν κιβδηλεύει καὶ δὲν παραχαράττει τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν συσκοτίζει χάριν ἄλλων σκοπῶν τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Ἡ τολμηρὰ διακήρυξις τῆς ἀληθείας καλεῖται παρρησία καὶ τὸ ὀμιλεῖν μετὰ παρρησίας εἶναι κάλλιστον προτέρημα. Ἄλλ' ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ὀφείλει νὰ ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἐξάγγελος παντὸς ὅ,τι ἔμαθεν ἢ γνωρίζει, οὔτε βιαστικὸς ἐλεγκτὴς τῆς πλάνης τῶν ἄλλων. Διότι οὕτω ἀποβαίνει σκαιὸς καὶ φορτικὸς καὶ με τὴν ἀγροῖκον ἐλευθεροστομίαν του ἐρεθίζει μᾶλλον καὶ ἐξα-

γριώνει παρά διορθώνει τὸν πλησίον του. Δι' αὐτὸ πρέπει πάντοτε ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ φιλαλήθεια νὰ συνδυάζονται μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀγάπην. Πρέπει δὲ κανεὶς νὰ κάμνη διάκρισιν μεταξὺ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας καὶ ἀποσιωπήσεως αὐτῆς, μεταξὺ ψεύδους καὶ ἔχθρας.

Ἡ ἀρετὴ τῆς φιλαληθείας δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάζῃ τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης. Ὁ ἰδιώτης ὅστις διατυμπανίζει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ σπίτι του, ὁ ἰατρὸς ποὺ διασαλπίζει τὰ πορίσματα τῶν ἰατρικῶν του ἐπισκέψεων, ὁ στρατιώτης ὁ ἀποκαλύπτων στρατιωτικὰ μυστικά φαίνονται μὲν ὡς ἄνθρωποι τηροῦντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς φιλαληθείας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι παραβάται ἄλλων ἱερωτάτων καθηκόντων. Ἐν τοιαύτῃ παρρησίᾳ ἦτο κάτι τὸ ὀρθόν, θὰ ἔπρεπε νὰ αἰσχιστοὶ τῶν προδοτῶν νὰ τιμῶνται ὡς ἅγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας.

Ἐναντίον τῆς φιλαληθείας εἶναι ἡ ψευδολογία, πρὸς τὴν εἰλικρινεῖαν ἡ ὑποκρισία.

Ὁ ψευδόμενος ἀποβλέπει συνήθως εἰς ἀτομικὸν κέρδος, ἄλλοτε δὲ ἐλπίζει διὰ τοῦ ψεύδους νὰ ἀποφύγῃ τιμωρίαν ἢ ζημίαν. Ἄλλὰ τοῦ ψευδολόγου τὰ κέρδη εἶναι ὅλως ἐφήμερα. Συντόμως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψῃ καὶ μαζί μὲ τὴν ὠφέλειαν ποὺ προσδοκᾷ χάνει ὀριστικῶς καὶ τὴν ὑπόληψίν του. Κοινωνία ὅπου βασιλεύει τὸ ψεῦδος εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀπώλειαν, διότι λείπει ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη των τὸ στοιχεῖον τῆς ἐμπιστοσύνης. Ὅπου δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη κλονίζεται, ὁ καθεὶς περιχαράκωνεται εἰς τὴν ἰδίαν του ἀτομικότητα καὶ ζῆ δι' ἑαυτόν.

Ὁ δὲ ὑποκριτὴς καὶ ἀνειλικρινὴς ἄλλα ἔχει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα πιστεύει καὶ ἄλλως ἐνεργεῖ.

Ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ ἀνειλικρινεῖα ἤμπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὴν ἐπίδειξιν πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Κλασσικὸν παράδειγμα ὑποκριτικῆς εὐσεβείας ἔδωκεν ὁ Μολιέρους εἰς τὸν «Ταρτοῦφον» του.

Μορφὴ ἀνειλικρινείας εἶναι καὶ ἡ κολακεία. Ὁ κόλαξ μὲ λόγους ἐπαινετικούς καὶ χαμερπεῖς θωπείας καὶ προσαγορεύσεις δουλοπρεπεῖς προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὴν εὖνοιαν τοῦ κολακευομένου. Ἡ κολακεία εἶναι συμπεριφορὰ ἐπικίνδυνος μὲν διὰ τὸν δεχόμενον

τιμήν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἔθνικοῦ συνόλου. Τὰ λοιπὰ ἐπαφίενται εἰς τὴν φρόνησιν ἐκάστου καὶ εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμόν, τὸν ὁποῖον ὁ χριστιανὸς οὐδέποτε λησμονεῖ νὰ ἐπικαληθῆται.

« Ὁρθὸν ἀλήθει' αἰεὶ » (Σοφ. Ἀντιγ. 1195).

4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα, εἶναι καθήκοντα δικαιοσύνης πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ ὑπεράνω τούτων κεῖται τὸ πελώριον καθήκον τῆς ἀγάπης. Κατ' ἀκρίβειαν οὔτε δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον δύναται νὰ νοηθῆ χωρὶς ἀγάπην πρὸς αὐτόν, οὔτε ἀγάπη χωρὶς τὴν δικαιοσύνην. Καθαρὰ δικαιοσύνη χωρὶς τὴν δροσιζουσαν πνοὴν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀπλῆ νομιμότης. Καθαρὰ πάλιν ἀγάπη, χωρὶς νὰ ρυθμίζετα, ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε νὰ ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. Αἱ δύο ἀρεταὶ πρέπει νὰ λογίζονται ὡς μία καὶ ἀδιαιρέτος, δεικνύουσα πότε τὸ ἐν καὶ πότε τὸ ἄλλο πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐλέχθη ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ἀγάπη ἡ εὐμενὴς ἐκείνη τῆς καρδίας διάθεσις, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἄλλοτε ἐκδηλώσεις μακροθυμίας καὶ πραότητος καὶ ἄλλοτε πράξεις ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας.

Καὶ πρῶτον μὲν στάδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι νὰ χαίρωμεν εἰς τὴν χαρὰν του καὶ νὰ συμπάσχωμεν εἰς τὸν πόνον του, τὸ χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, καθὼς ὥραϊα διώρισεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. ιβ', 15). Ἡ ἀπαίτησις αὕτη φαίνεται εὐκολος, ἀλλ' εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι δεικνύοντες τελείαν ἀπάθειαν εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων καὶ πλήρη ἀναληγησίαν διὰ τὰ παθήματά των. Καὶ τὸ ἀκόμη χειρότερον, εἴτε φθονοῦν τοὺς ἄλλους διὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν ὁποίων ἠξιώθησαν ἢ τὴν ὑπεροχὴν ποὺ διαθέτουν, εἴτε, πράγμα φρικτὸν νὰ τὸ εἶπη κανεῖς, χαίρουν εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων καὶ γαυριοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἄλλοι κακοπαθοῦν, ἐνῶ αὐτοὶ εἶναι ἄθικτοι ἀπὸ τὴν δυστυχίαν. Πλὴν τῆς

χαιρεκακίας και τοῦ φθόνου ἀρνητικά τῆς ἀγάπης ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ κακόνοια καὶ κακεντρέχεια. Ἐκδηλώνεται μὲ καχυποψίαν, κακολογίαν, κατάρας καὶ ἀναθεματισμούς, ἐνῶ ἡ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης φανερώνονται μὲ τὴν εὐλογίαν ἢ τὸν ἔπαινον, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην μας καὶ μὲ τὴν προσφυγὴν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἵνα ἀξιῶνται τὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα τῆς ἀγίας δωρεᾶς. Ἄκρως δὲ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος, φθόνος ὁμοῦ καὶ χαιρεκακία. Ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν του κάμνει κάθε τι, διὰ τὸ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν δυστυχίαν του ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν χαρὰν του.

Ἄλλ' ἡ ἀγάπη κυρίως ἐκδηλώνεται ὡς εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ἥτοι ὡς φιλαλληλία. Αὕτη δὲ πάλιν κυρίως μὲν ἔχει τὸ ὄνομα τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὁποίαν ὁ χριστιανὸς ἀσκεῖ ἀπροφασίστως. Τὸ φιλάνθρωπον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἐλεητικὸν εἶναι ἡ μεγίστη ἀρετὴ του. Ὁ χριστιανὸς δὲν διατυμπανίζει τὴν φιλανθρωπίαν του, ἐνθουμούμενος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος: « Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς. . . Ὅταν οὖν ποιῆς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσσης ἐμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ὄμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. . . Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου » (Ματθ. ζ', 1-4).

Ἄλλὰ καὶ ἡ παραμυθία, ἥτοι λόγος παρηγορίας πρὸς τοὺς θλιβομένους, καὶ ἡ συνηγορία, ἥτοι ἡ ἐνίσχυσις εἰς προστασίαν δικαιωμάτων πού καταπατοῦνται, καὶ ἡ φιλοξενία, ἥτοι ἡ περιθαλψίς προσώπων, τὰ ὁποῖα κάποια ἀνάγκη ἔφερον ὑπὸ τὴν στέγην μας, εἶναι πράξεις ἀγάπης. Περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ χριστιανικὴ φιλαλληλία ἀπαριθμεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην περικεπτὴν ἔπευ ὁ λόγος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν: « ἐπέινασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην καὶ οὐκ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ οὐκ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με » (Ματθ. κε' 42-44).

Καὶ ἀρνητικῶς δὲ ἐκδηλοῦται ἡ ἀγάπη ὡς ἐνέργεια ἀνασχετικὴ

κακῶν ἔξεων ἢ παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Ἐκεῖνος τοῦ ἀγαπᾶ πραγματικῶς καὶ βαθέως δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τῶν προσώπων τὰ ὅποια ἀναστρέφεται καὶ μὲ τὰ ὅποια τὸν ἐνώνει κάποιος δεσμός. Ὡς φίλος, ὡς πατὴρ ἢ ὡς διδάσκαλος δὲν προθυμοποιεῖται νὰ προσφέρῃ ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον προσκαίρους ἡδονὰς καὶ ἐφήμερον τέρψιν, ἀλλ' ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκεστέραν καὶ ἀληθεστέραν εὐτυχίαν του, εἰς τὸ ἀπώτερον καὶ μονιμώτερον συμφέρον του. Ἡ ἐπέμβασις του θεωρεῖται ἀπὸ ἐκείνους ὑπὲρ τῶν ὁποίων γίνεται ὡς δυσμένεια καὶ καταπίεσις, εἶναι ὅμως ἔκφρασις ἀληθοῦς ἀγάπης. Ἀντιθέτως, γονεῖς ἢ διδάσκαλοι ὑποχωροῦντες προθύμως εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν των ἀποδεικνύονται ἐνοχοὶ μεγίστης ἀπερισκεψίας. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπέμβασις εἰς ὄφελος τῶν ἀνωτέρω προσώπων νὰ μὴ ἔξη τὸν χαρακτῆρα βαυαύσου καταπίεσεως.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἔχει τὴν ιδιότητα τῆς καθολικότητος. Δὲν ἀπευθύνεται μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους, εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους ἢ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοί. Τοῦτο διδάσκεται σαφῶς μὲ τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου, ὁ ὁποῖος τόσον προθύμως περιέθαλψε τὸν ἐμπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς Ἰουδαίον, καὶ μὲ τὴν περίφημον διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν: « οὐκ ἐν Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἕλληνι, οὐκ ἐν δοῦλῳ οὐδὲ ἐλεύθερῳ, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θήλει πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » (Γαλ. γ', 28). Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτινοβολίαν της οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς μας.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ καθαρὰ, μὴ ἀφήνουσα θέσιν εἰς οἰονδήποτε ὑπολογισμόν, ἀπεκρούουσα δὲ κάθε ἐπίδειξιν καὶ ἀνθρωπαρέσκειαν.

Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ζωσὰ, ἥτοι νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἀπλᾶς προθέσεις καὶ λόγους κενοὺς ἐκεῖ ὅπου αἱ πράξεις εἶναι ἀναγκαῖαι.

Ποία εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ ἀγάπη, αὐτὴ καὶ μόνον, δίδει ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις μας καὶ λαμπρύνει ὅλον μας τὸν βίον. Χωρὶς αὐτὴν ἔλων τῶν ἄλλων καθηκόντων ἢ ἐκπλήρωσις εἶναι περιττή. Τίποτε δὲν δίδει τόσην ἀξίαν

εις τὸν ἄνθρωπον, ὅσον ἢ ἄδολος, ἢ βαθεῖα, ἢ εἰλικρινῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγάπη. Πνευματικαὶ γνώσεις, ὕλικὸς πλοῦτος, ἄλλα χαρίσματα δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι σταγὼν ἀγάπης εἶναι προτιμότερα ὠκεανοῦ γνώσεων. Ὁ θεῖος Παῦλος διέθεσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικὴν δεινότητα καὶ ὅλην τὴν θέρμην τῆς μεγάλης ψυχῆς του, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀρετῆς καὶ ὠμίλησεν εἰς ὑψηλοὺς τόνους διὰ τὴν ἀγάπην. « Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γινῶσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι ». Ὁ ἀγαπῶν κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶναι μακρόθυμος καὶ ἀγαθοποιός, δὲν γνωρίζει τὸν φθόνον, τὴν αὐθάδειαν, τὴν ἔπαρσιν. Ἀποφεύγει κάθε αἰσχροὺς πράξιν, οὐδέποτε εἶναι ἐγωιστής, δὲν ἐξάπτεται, δὲν βάζει εἰς τὸν νοῦν του κακόν, δὲν χαίρει εἰς τὴν ἀδικίαν, συγχαίρει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παῦλον, « πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει » (Α' Κορ. ιγ', 1-9).

Ἡ ἐνεργὸς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἡ ἐμπράγματος φιλανθρωπία καὶ φιλαλληλία εἶναι τὸ θεμελιῶδες καθήκον τοῦ χριστιανοῦ. Αὐτὴ ὠραίζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, αὐτὴ ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον τέκνον τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τέλος ἐξυψώνει καὶ «ἐξανθρωπίζει» τὸν ἄνθρωπον.

5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδικά του ἀγαθὰ. Ὅ,τι ἀπέκτησε κανεὶς νομίμως καὶ κατέχει δυνάμενος νὰ τὸ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν καλεῖται ἰδιοκτησία ἢ περιουσία. Αὐτὴ ἀποτελεῖ παμπάλαιον κοινωνικὸν θεσμόν.

Ὡς γνωστόν, τρεῖς εἶναι κατὰ τὴν Ψυχολογίαν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἶδους καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν. Τῆς πρώτης πάλιν μερικώτεροι ἀπόψεις εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς τροφήν, ἄμυναν καὶ κτησιν. Ὡστε ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας εἶναι ἔμφυτος εἰς

τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράλογον ἢ τὸ ψεκτόν, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικὴν ὁδόν. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ λογικὴ φύσις αὐτοῦ, ἤτοι ἡ συνείδησις ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκας μόνον τῆς στιγμῆς. Ἐρρησις ἐπομένως τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας θὰ ἀπετέλει ἄρρησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἐργασία θεωρεῖται εὐλόγως ὁ ἐντιμότερος τρόπος ἀποκτήσεως περιουσίας.

Πῶς τώρα κυβερνᾶται καὶ πῶς διαφυλάσσεται ἡ κτηθεῖσα περιουσία, εἶναι ἀντικείμενον ἐρεύνης ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ πείρα ὅμως διδάσκει ὅτι, καθὼς ἄσωτος χρῆσις τῶν κεκτημένων ὁδηγεῖ εἰς καταστροφὴν, οὕτω λελογισμένη διαχείρισις ἐπιτρέπει τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ιδιοκτησίας. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ φιλαργυρία εἶναι τὰ δύο ἄκρα, τὰ ὅποια πρέπει κανεὶς νὰ ἀποφεύγῃ. Ὁ ἄσωτος σπαταλᾷ τὴν ἰδίαν περιουσίαν—κάποτε δὲ καὶ τὰ ξένα χρήματα—κατὰ τὰς ὁρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς καὶ ἐνῶ σήμερον διαθέτει ἀφειδῶς, αὔριον στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων. Εἶναι ἀνωφελὴς εἰς τὴν κοινωνίαν, ὡσάκις δὲν εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οὔτε τὰς ἰδικὰς του ἀνάγκας δὲν ἔμπορεῖ νὰ καλύψῃ. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἴσταται ἡ φιλαργυρία. Ὁ φιλάργυρος λατρεύει καὶ θεοποιεῖ τὸ χρῆμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῇ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν στέγην, νὰ ἴδῃ τὰ τέκνα του γυμνητεύοντα ἢ ἄρρωστα, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ὅτι οἱ ἰθυσάυροι του μένου ἀνέπαφοι. Ἀπομυζᾷ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ὅσον περισσότερα ἔμπορεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀνταποδίδει τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τύπων εὐρίσκεται ὁ οἰκονόμος. Γνωρίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρήματος, δι' αὐτὸ οὔτε ἀτόπως τὸ σπαταλᾷ, οὔτε ζηλοτύπως τὸ φυλάττει, ἀλλὰ κάμνει ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμιεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπὴς εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ προλαμβάνῃ τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν δαπανᾷ εἰς περιττὰ ἔξοδα, διὰ νὰ ἔμπορῇ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν νὰ φανῇ ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Δὲν μεταχειρίζεται μέσα εὐτελεῖ ἢ σκοτεινά, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, καθὼς ὁ φιλάργυρος. Ὁ φιλάργυρος εἶναι περισσότερο πτωχὸς ἀπὸ ἐκεῖνον πρὸς δὲν ἔχει τίποτε· ὁ οἰκονόμος, καὶ πτωχὸς ὢν, οὐδενὸς στερεῖται.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὕψος ἔμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μικράν, μέσην

καί μεγάλην ιδιοκτησίαν. Ἡ τελευταία λόγῳ τῶν μεγάλων δυνατοτήτων πού περικλείει γίνεται πολλάκις πρόξενος βλάβης, ὡσάκις γίνεται κακή χρῆσις ἀπὸ τὸν ἔχοντα. Ὅχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν κακόν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ φυλασσόμενος μὲν εἰς τὰ θυλάκια ἀποστερεῖ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ μέσα συναλλαγῆς, δαπανώμενος δὲ ἀσκόπως γίνεται αἰτιος πικρίας, διατιθέμενος δὲ εἰς σκοπούς ἀντικοινωνικὸς προκαλεῖ καταστροφάς. ὁ Ἰησοῦς ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς πλουσίους μερικὰς ἀπὸ τὰς δριμυτέρας ἐπιτιμήσεις του. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν παραγγέλλει νὰ μὴ θησαυρίζωμεν «*θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βροῶσις ἀφανίζει*». Ἡ παραβολὴ τοῦ ἄφρονος πλουσίου κακίζει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ πλοῦτου, ἢ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τὴν ἀναλγησίαν του. Ἡ σύστασις δὲ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλοῦσιον ἄρχοντα (Λουκ. ιη', 22) νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν Χριστὸν πωλῶν τὰ ὑπάρχοντά του καὶ μοιράζων τὸ ἀντίτιμον εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐγένετο «περίλυτος», δεικνύει πόσον δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ ὑλικὴ ὑπεροχὴ μὲ ἀγνὸν ἠθικὸν φρόνημα. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνεπιεῖα τῆς ἀρνήσεώς του ἀπόφανσις τοῦ Σωτῆρος «*εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλοῦσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν*» (Μάρκ. ι', 25). Ὅντως, ὅταν κανεὶς δὲν σταματᾷ πρὸ οὐδενὸς θεμιτοῦ ἢ ἀθεμίτου μέσου, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν περιουσίαν του ὅταν, ἀντὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἄρχῃ τῶν χρημάτων, δουλεῖται ἀντιθέτως εἰς αὐτὰ καὶ γενικώτερον ὅταν ὁ πλοῦτος ἀποβαίῃ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας—τότε τὸ μέσον τοῦτο τῆς ζωῆς καταντᾷ μέγιστον κακόν καὶ ἐγκλείει τοὺς μέγιστους ἠθικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους.

Ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ὡς πρὸς τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον εἶναι ὅτι οἱ πολλὰ κατέχοντες δὲν εἶναι ἀνέλεγκτοι κύριοι τῶν κεκτημένων, ἀλλὰ προσωρινοὶ διαχειρισταὶ ἀγαθῶν ἐμπειπιστευμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαθέτουν ἱκανὸν μέρος αὐτῶν εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ εἶναι γενναϊόφρονες προκειμένου νὰ ὑπηρετήσουν φιλανθρωπικοὺς ἢ πολιτιστικοὺς σκοπούς. Οὕτω θὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν μέρος ἐκείνων πού ἔλαβον ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν θὰ καταβάλουν εἰσφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν προστασίαν πού παρέσχεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν των.

6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Ἄλλ' αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκταί. Οἱ ἔχοντες νομίζουν ὅτι δικαιοῦνται νὰ διαθέτουν τὰ κεκτημένα κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον διάθεσίν των. Οἱ μὴ ἔχοντες θεωροῦν τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον ὡς τὸ αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας των. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται εἶναι τόσον παλαιαί, ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἐφθασαν εἰς μεγίστην ὀξύτητα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ραγδαία ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας, ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου λειτουργοῦν αἱ παντὸς εἶδους βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, συνέρρουσαν μεγάλοι μᾶζαι ἀνθρώπων. Αὗται ἀπέτελεσαν τὴν τάξιν τῶν προλεταρίων, ἐργατῶν δηλαδή μὲ μοναδικὴν περιουσίαν τὰ τέκνα των, ἤτοι ἀκτημόνων. Ἡ τελειοποίησις τῆς μηχανῆς καὶ ἡ βελτίωσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἐδημιούργησε μεταξύ αὐτῶν ἀνεργίαν, ἡ δὲ μεγάλη προσφορὰ ἐργατικῶν χειρῶν ἐπέφερε πτώσιν ἡμερομισθίων. Ἐὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν οἱ ἀνθυγεινοὶ ὄροι ἐργασίας εἰς τὰ ἀνήλια διαμερίσματα τῶν ἐργοστασίων καὶ τὰς στοὰς τῶν ὄρυχειῶν, ἡ καταπόνησις τῶν ἀνηλικῶν, ἡ ἀπειλὴ διακοπῆς τῆς ἐργασίας λόγῳ συναγωνισμοῦ πρὸς ὁμοειδεῖς ἐπιχειρήσεις, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὐριον κοντὰ εἰς τὴν ἀθλιότητά τῆς σήμερον, ἡμπορεῖ νὰ ἔχη κανεὶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δημιουργηθείσης δυσαρέτου καταστάσεως. Οὕτω προέκυψεν εἰς τὸ μέσον τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπῆρξε πρόβλημα σχέσεων μεταξύ ἐργοδότη καὶ ἐργατῶν. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνικαὶ τάξεις συνετάχθησαν μὲ τὴν μίαν ἢ μὲ τὴν ἄλλην μερίδα, ἀναλόγως τῶν συμφερόντων ἢ τῶν συμπαθειῶν των, καὶ τὸ πρόβλημα ἔλαβε τοιαύτην εὐρύτητα, ὥστε νὰ ἀποβῇ ἐν μέγα, πολυπλοκον καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ τοιαύτην ὀξύτητα, ὥστε νὰ ἀπαιτηθῇ σθεναρὰ ἀντιμετώπισις ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς δημοσίας ζωῆς.

Ἀπόπειραι λύσεως ἔγιναν πολλάι.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος ὁ Γερμανοβερβαῖος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος Κάρ. Μάρξ (Marx) εἰσηγήθη διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ δι' ἄλλων μέσων ριζικὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Ἐθεώρησε πηγὴν ὄλων τῶν κακῶν τὴν ἰδιοκτησίαν. Ἐπρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης ἀτομικῆς περιουσίας καὶ τὴν κοινὴν κατοχὴν ὄλων τῶν ἀγαθῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν μεγάλων « μέσων τῆς παραγωγῆς ». Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ' αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μεταξύ τούτων ἀνταγωνισμοῦ, τῆς περιφήμου « πάλης τῶν τάξεων ». Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, κεφάλαιον, ἔγχειος κτήσις, ἐργοστάσια, μηχανήματα καὶ τὰ παρόμοια, καθὼς καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιχειρήσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κράτους.

Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη αὐστηρὸς ἢ ἄκρατος κοινωσιμὸς καὶ μὲ τὴν διεθνῶς ἐπικρατήσασαν λέξιν κομμουνισμός, ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως communis, ἤτοι κοινός. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸν μεταφράσωμεν ἀρχὴν ἢ σύστημα

κοινοκτημοσύνης. Ώνομάσθη δὲ ἄκρατος ἢ ἑπαναστατικός κοινωνισμός, διότι καὶ πρὸ τοῦ Μάρξ ὅμοιαι ἀντιλήψεις εἶχον ἐμφανισθῆ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Αὐταὶ πρὸς διακρίσιν ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ οὐτοπιστικοῦ ἢ μετριωτέρου κοινωνισμοῦ. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Μάρξ καὶ Ἐγκελς (Fr. Hengels) παραλλήλως πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀκράτου κοινωνισμοῦ ἀνεπτύχθη καὶ ὑφίσταται μέχρι σήμερον μία μετριωτέρα κοινωνιστικὴ θεωρία καὶ δρᾶσις, ἡ ὁποία καλεῖται ἀπλῶς σοσιαλισμός. Ὁ σοσιαλισμός, ἐνῶς εἰς τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησε κοινὸν δρόμον μετὰ τὸν θυμοειδῆ ἀδελφόν του, ὕστερον ἀπεσχίσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς ἰδίαν τροχίαν. Ἐνῶς συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἐν γενικαῖς γραμματαῖς ὡς πρὸς τὰ αἰτία τῆς κακοδαιμονίας τῶν μαζῶν, δίστανται ριζικῶς ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Ἄντι τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος ὁ σοσιαλισμός εἰσηγείται τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, ἡ ὁποία θὰ συντελεσθῆ κατὰ μικρὸν καὶ θὰ ἐπιβληθῆ ὄχι διὰ τῶν ὀπλων ἢ διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν ὀπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, καταλλήλως διαφωτισομένου. Ὁ σοσιαλισμός ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν «ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου» καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἴσα δικαιώματα μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἴσας προϋποθέσεις διὰ τὴν ζωὴν. Ἄλλὰ δὲν φθάει εἰς τὴν τελείαν ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ζητεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον μόνον τὰ μέγιστα μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ αὐτὰ κατὰ μικρὸν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ εἰς ἐπιτυχῆς συγκερασμὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τοῦ συστήματος τῆς ἑπαναστατικῆς κοινοκτημοσύνης. Ἡ βαθυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἀγωγήν τοῦ Πολίτου.

1. Ὁ ἑπαναστατικὸς σοσιαλισμὸς παραγνωρίζει τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀναπτύσσεται ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως διαφέρουν κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ ἀντοχὴν, κατὰ τὴν νοητικὴν ἱκανότητα καὶ εὐφυΐαν καὶ κατὰ τὸ δυναμικὸν τῆς βουλήσεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνίσου κατανοῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον εἶναι προῖον τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Καὶ ἂν λοιπὸν διὰ τεχνητῶν καὶ βιαίων μέτρων καὶ μέσων ἐπιτευχθῆ ἡ ἐξομάλυνσις, ἡ ἀνισότης θὰ ἀνακύψῃ ἐκ νέου.

2. Ὁ κομμουνισμὸς παραλύει τὴν ἀμιλλαν, ποῦ εἶναι σπουδαιότατον ἐλατήριον ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, περιστέλλει τὴν ὀρμὴν πρὸς ἐλευθερίαν καὶ πρὸς ἀβίαστον διάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ γενικῶς ἀδυνατίζει τὴν εὐγενῆ πλευρὰν τῆς φιλαυτίας. Ὑγιῆς φιλαυτία ἀποτελεῖ σπουδαῖον κίνητρον πρὸς δημιουργίαν. Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ ἦτο ἐλάττωσις τῶν ἀγαθῶν καὶ πτώσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντι τῆς ἀναμενομένης βελτιώσεως αὐτοῦ.

3. Ὁ κομμουνισμὸς διεκήρυξε τὴν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ εἰσηγήθη ἀρχὰς κοσμοπολιτικὰς εὐαγγελιζόμενος διαρκῆ εἰρήνην εἰς τὴν μίαν, παγκόσμιον, πανευτυχῆ πολιτείαν. Ἄλλ' ὅπου ἐπεκράτησεν, ἐφήρμοσεν αὐστηρὸν ἀπομονωτισμὸν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ κέλφος, ἀπέφυγε κάθε στενὴν ἰδεολογικὴν ἐπαφὴν μετὰ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Παρεσκεύασε δὲ καὶ παρσκευάζει ἐντατι-

κώς την νέαν ισχυράν πολεμικήν μηχανήν, ή όποία θά ύπηρετήση τός περαιτέρω επιδιώξεις του.

4. 'Ο κομμουνισμός δέν δύναται νά επικρατήση ειμή μόνον δια τής βίας. 'Αλλ' ή βία δημιουργεί εκατόμβας θυμάτων και τó όργιον αυτό του αίματος άποτελεί επί πολλάς δεκαετηρίδας αίτιαν άβεβαιότητος και ύποψίας. Οί ζώντες φοβούνται διαρκώς μήπως έχουν την τύχην τών έκλιπόντων, οί θύται μήπως καταστούν θύματα, οί άσθνεεις μήπως ύποκύβουν εις τούς ισχυροτέρους, οί ισχυροί μήπως θεωρηθοϋν ύπαίτιοι σφετερισμού τής λαϊκής δυνάμεως και κυριαρχίας. Δι' αυτό επί μακρόν χρόνον μετά τόν άρχικόν τυφώνα άκολουθοϋν άλλαι όχι όλιγώτερον σφοδραί θεομηνίαι, αί όποίαι λαμβάνουν τó έπεικές όνομα τής « έκκαθαρίσεως », μετά τόν άρχικόν σεισμόν συνεχίζονται κατά διαστήματα οί μετασεισμοί. Μερικοί από αυτούς είναι πολύνεκροι δονήσεις τής νέας, άσταθοϋς και τεχνιτής κοινωνικής διαστρωματώσεως.

5. 'Ο κομμουνισμός ύπισχνείται δημοκρατίαν και ισότητα, εφαρμόζει Ξμως πολιτικόν και κοινωνικόν όλοκληρωτισμόν. 'Ονομάζεται όλοκληρωτικόν κάθε σύστημα κατά τó όποιον όλαί αί έξουσίαι, συμπεριλαμβανομένης και τής δικαστικής, άπορρέουν από μίαν κεντρικήν, άνεξέλεγκτον θέλησιν. Συνέπεια τών όλοκληρωτικών άντιλήψεων είναι ή άγρυπνος άστυνομική παρακολούθησις, ή πλήρης ύποδούλωσις του πνεύματος εις τούς κρατικούς και κυβερνητικούς σκοπούς, τά στρατόπεδα καταναγκαστικής έργασίας, τó μονοκομματικόν ψηφοδέλιον, μέ μίαν λέξιν ή συντριβή τής άτομικότητος και τής προσωπικής έλευθερίας.

6. Τó θεωρητικόν ύπόβαθρον τής κομμουνιστικής διδασκαλίας είναι ή οικονομική άντίληψις τής Ιστορίας, ήτοι ό λεγόμενος ιστορικός ύλισμός. Είσηγητής τής θεωρίας είναι ό μνημονευθείς άπόστολος του άκρου κοινωνισμού. Σύμπας ό ιστορικός βίος κατ' αυτόν διέπεται από τούς οικονομικούς παράγοντας. 'Η κοινωνική και Ιστορική ζωή αναπτύσσεται κατά φυσικήν άναγκαιότητα. Οί οικονομικοί παράγοντες καθορίζουν τόν κοινωνικόν και πολιτικόν βίον. Οί πολιτικοί θεσμοί, αί κοινωνικαί άντιλήψεις, αί φιλοσοφικαί ιδέαι, αί θρησκευτικά πεποιθήσεις είναι όλα έπιγεννήματα του οικονομικού παράγοντος, συμπτώματα τής οικονομικής ζωής τών λαών. Μόνον αί οικονομικαί σχέσεις ήμποροϋν νά έρμηνεύσουν την Ιστορίαν τών ανθρώπινων πράξεων.

'Η άντίληψις όμως αύτη είναι έντελώς μονομερής. 'Η Ιστορία, κατά την επικρατοϋσαν σήμερα άντίληψιν, είναι άποτέλεσμα παραγόντων έξωτερικών και έσωτερικών. 'Η οικονομία είναι εις από τούς έξωτερικούς παράγοντας τής Ιστορικής εξέλιξεως και δέν είναι ούτε μοναδικός ούτε θεμελιώδης. Διότι κοντά εις τās έξωτερικάς αυτές επιδράσεις και δυνάμεις ύπάρχουν και οί έσωτερικοί παράγοντες, ήτοι ή αντίδρασις που έκπορεύεται από την βούλησιν τών άτομων και τών κοινωνικών ομάδων. 'Ο άνθρωπος, άκριβώς διότι είναι άνθρωπος και διότι έχει την δύναμιν νά θέτη σκοπούς, μετασχηματίζει και χειραγωγεί την δύναμιν τών έξωτερικων παραγόντων. 'Ο άνθρωπος δημιουργεί την Ιστορίαν του.

'Η προσπάθεια του Μάρξ νά έξαρτήση όλην την θαυμαστήν ανθρώπινην δραστηριότητα από την κατάστασιν τών μέσων τής παραγωγής και νά έρμηνεύση κατά μηχανικόν τρόπον τά έπιτεύγματα τής τεχνικής, τά πνευματικά κατορ-

θώματα, τὰ καλλιτεχνικά δημιουργήματα, τοὺς ἠθικοὺς ἀθλους καὶ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν εἶναι καταδικασμένη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ αὐστηροτέρου κοινωτισμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ναυαγήσασα. Αἱ βάσεις του εἶναι σφαλεραί. Ἐν τῇ μερίμνῃ του νὰ ρυθμίξῃ τὸν οικονομικὸν βίον, ἀναμοχλεύει ὄλον τὸ σκοτεινὸν ὑπόστρωμα τῆς ψυχῆς καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἐξαλλοῦν χορείαν τῶν ἐνοστίκτων. Τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, ποῦ οἱ σοφοὶ ὄλων τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ πείρᾳ ἠθέλησαν νὰ χαλιναγωγῆσουν μὲ τὰς ἡνίας τοῦ λογιστικοῦ, ἰδοὺ ἀνακύπτει καὶ πάλιν παντοδύναμον καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ρυθμίζωμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις του τὰς πράξεις μας. Ὅρίζουν συνήθως τὸν πολιτισμὸν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ διμετώπου ἀγῶνος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐνοστίκτων. Καὶ ἐνῶ ἡ ἀνθρωπότης ἔφθασεν εἰς κάποιο ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα, ἰδοὺ τὸ ρηθὲν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἀνατρέπει πᾶν ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ θέτει τὸν ἀνθρώπον πρὸ τῶν ἰδίων προβλημάτων ποῦ εἶχεν ἀντιμετωπίσει εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἱστορίας του. Δι' αὐτὸ ἐλέχθη, ὀρθῶς, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ ἀρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι οὗτος δὲν ἀποκρούει τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν. Ἄλλ' ἡ μονόπλευρος καλλιέργεια τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ὄχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς ἀληθῆ ἡμέρωσιν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐξαργυρῶνει τὸν ἀνθρώπον, εἰς τὸν ὅποῖον δίδει τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι κατέστη παντοδύναμος.

7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Ὁ σοσιαλισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρξικὸς ἢ ἄλλος, δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ἀντιμετωπίσεως τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καὶ μοναδικὴν ἀπόπειραν πρὸς ἀποκατάστασιν κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι παλαιαί. Τοῦ Λυκούργου ἡ νομοθεσία μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τοὺς ἴσους κλήρους, τοῦ Σόλωνος ἡ σεισάχθεια καὶ ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παλαιότερας μελετημένας ἀποτείρας. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων συνεκρότησε μίαν ἰδεώδη πολιτείαν, ὅπου ὄχι μόνον ἡ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκογενειακὸς βίος θεωροῦνται πράγματα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῆς νέας κοινωνίας, τῶν ἀρχόντων δηλαδὴ καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ ἴδιος φιλόσοφος βραδύτερον εἰς τοὺς Νόμους του ἀνεγνώρισεν ὅτι τοιαύτη πολιτεία μόνον μεταξὺ θεῶν ἤμπορεῖ νὰ σταθῇ καὶ εἰσηγήθη ὄχι

τὴν κατάργησιν ἰδιοκτησίας καὶ οἰκογενείας, ἀλλὰ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων. Αἱ ἀπόπειραι αὗται παρέμειναν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφίας.

Οὔτε λοιπὸν ὁ αὐστηρὸς κοινωνισμὸς ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας, οὔτε ὁ μετριώτερος παρέσχεν ἀποδείξεις περὶ τῆς ἰκανότητός του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητά, οὔτε ὁ οἰκονομικὸς ἀναρχισμὸς, πρεσβεύων τὴν ἀπόλυτον ἀσυδοσίαν τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἄλλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, πλὴν συνέλαβον εἰς τὴν σκέψιν των μερικαὶ τολμηραὶ διάνοιαι, ἀπέβησαν καρποφόρα ἢ ἐφαρμόσιμα.

Ποία ἡ Χριστιανικὴ ἀποψις ;

Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανὸς υἱοθετεῖ καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἄξιο-πρεπὴ ἡμερομίσθια εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθωρισμένα ἐκ τῶν προτέρων ὥραι καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως καὶ ἄδειαι μετ' ἀποδοχῶν, πρόνοια διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας των, συντάξεις καὶ ἀσφαλίσεις κοινωνικαί, υψοσκομεῖα καὶ διαγνωστικὰ ἰνστιτούτα διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ πληρῶσουν τοὺς ἰατροὺς καὶ τὰ φάρμακα, ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας ἀνηλίκων καὶ μέριμνα δι' ὑποχρεωτικὴν δωρεὰν ἐκπαίδευσιν ὅλων τῶν παιδιῶν δι' ὠρισμένα ἔτη· φροντίς διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως, ὥστε οὗτος νὰ γεμίξῃ μὲ εὐαρέστους καὶ ὠφελίμους ἐνασχολήσεις· εὐχέρεια, ὥστε ἕκαστος ἀναλόγως τῶν κλίσεών του νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτην ἢ ἀθλοπαιδίαν, νὰ ἀπολαμβάνῃ μουσικὰς συνθέσεις ἢ νὰ μετέχη εἰς ἐκδρομὰς καὶ ἑορταστικὰς συγκεντρώσεις· ἐνίσχυσις συνεταιρισμῶν προμηθευτικῶν, καταναλωτικῶν, οἰκοδομικῶν καὶ σωματείων πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλανθρωπικῶν—ἰδοὺ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ συντελοῦν εἰς τὴν καλυτέραν διαβίωσιν τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι κράτος μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας ὁλοκλήρου. Καὶ παραλλήλως ἀπαγόρευσις τῶν γιγαντιαίων μονοπωλίων, μερικὰ τῶν ὁποίων τείνουν νὰ καταστοῦν ἰσχυρότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ κράτος, κτύπημα τῆς αἰσχροκερδεΐας, τῆς τοκογλυφίας καὶ πάσης μορφῆς καταπιέσεως τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προστατευτικῶν διατάξεων, περιορισμὸς τῶν ἐμμέσων φόρων, χαμηλὸν κόστος ζωῆς.

Ἄλλὰ τὰ μνημονευθέντα μέτρα, μολονότι ὠφέλιμα καὶ ἐπαινετά, ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν θεωρεῖ ὡς ἐπαρκῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς πιστεύει ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἀποβάλλῃ ὅλην του τὴν ὀξύτητα, μόνον ὅταν αἱ ψυχαὶ γίνουσι κατάλληλοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὴν λύσιν του, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι λάβουσι συνειδήσιν τοῦ προορισμοῦ των. Μόνον, ἐπομένως, μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς στάθμης τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος θὰ εὕρῃ τὸν σωστὸν δρόμον του καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν ποθητὴν γαλήνην. Ὡστε εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἠθικόν. Δι' αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ παραγγέλλει εἰς μὲν τὰς εὐπορωτέρας τάξεις συμπίεσιν τῆς φιλαυτίας εἰς ὄφελος τοῦ πνεύματος φιλαλληλίας, συγκατάβασιν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς κοινωνίας, περιστολὴν τῆς ἐπιδεικτικῆς ματαιοδοξίας των καὶ τῶν προκλητικῶν ἐκδηλώσεων, εὐμαρείας καὶ χλιδῆς. Καὶ παραλλήλως ἀμιλλαν εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Εἰς δὲ τὰς πτωχοτέρας τάξεις συνιστᾷ νὰ ἐπιδιώκουν μὲν σταθερῶς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης των, ἀλλὰ νὰ ἔχουσι πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἡ ὠφέλεια τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶναι σκοπὸς ἐπικρατέστερος ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν καὶ νὰ ἀπέχουσι ἀπὸ ἐκδηλώσεως βίας, αἱ ὁποῖαι καὶ τοὺς ἰδίους πιθανῶς θὰ βλάψουσι καὶ κοινωνικὴν ἰσορρόπησιν δὲν εἶναι προωρισμένοι νὰ ἐπιτύχουσι. Ὅταν δὲ ἡ ἀμοιβαιότης αὐτῆ ἐπικρατήσῃ καὶ στερεωθῇ, τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἔχῃ λυθῆ ἔφ' ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ψιλὸν γράμμα οὔτε ματαίαι ἐλπίς οὔτε κενὴ ὑπόσχεσις, ἀλλ' ἀπεναντίας μία πλήρης περιεχομένου καὶ ὑψηλοῦ νοήματος ἐπαγγελία ἢ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος «*ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα*—ἦτοι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν—*προστεθήσεται ὑμῖν*» (Ματθ. ς', 33). Ἐκεῖ ὅπου μοναδικὴ μέριμνα εἶναι τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουσι ἀνώτερα διαφέροντα, χωρὶς νὰ ἐκτρέφονται ὑψηλότερα ἰδανικά, ἡ κοινωνία δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε διαφορετικὸν ἀπὸ ἀγέλην λύκων, ἀλλὰ λύκων σ ο φ ῶ ν, ἱκανῶν νὰ εὕρισκον διαρκῶς νέας μεθόδους ἀφανισμοῦ τῶν ὁμοίων των.

Καιρὸς εἶναι ἤδη νὰ ἴδωμεν τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ μέσα εἰς συγκεκριμένας κοινωνικὰς ομάδας καὶ ὀργανισμοὺς, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία, ἡ χριστιανικὴ κοινότης.

8. Οικογενειακή ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν .

Θεμελιώδης κοινωνική μονάς, κύτταρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ οἰκογένεια. Ἡ ἱερότης καὶ παλαιότης τοῦ θεσμοῦ γίνεται ἀντιληπτή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὴν Γένεσιν. Διὰ πρώτην φοράν τότε ἠύλογήθη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον καθηγήσθη ὀριστικῶς.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ὀλιγώτερον πολυμελής, ἀλλὰ καὶ ἡ περισσότερον στερεὰ κοινωνικὴ ὁμάς. Ἀποτελεῖ μικρογραφίαν τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Διότι συγκροτεῖται εἰς ἓν σύνολον μὲ ἀπλήν, ἀλλ' ἑκτακτον ὄργανωσιν, συντηρεῖται δὲ μὲ τοὺς τεθειμένους ὑψηλοὺς σκοποὺς. Εἶναι δὲ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκογενείας, πέραν τῆς παιδοποιίας, τὸ νὰ ἀποβῆ φυτῶριον, ὅπου θὰ καλλιεργηθοῦν καὶ θὰ βλαστήσουν τὰ εὐγενέστερα ἰδεώδη τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, παιδευτήριον, ὅπου θὰ ἐπιδιωχθοῦν οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς οἰκογενείας, ὅπου τὸ φίλτρον, ἡ στοργή, ἡ ἀνιδιοτελής ἀγάπη καθορίζουν τὰς σχέσεις τῶν μελῶν, θὰ παρασκευασθοῦν διὰ τὰ μελλοντικὰ καθήκοντά των τὰ αὐριανὰ μέλη τῶν μεγαλυτέρων συμβιωτικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν πολυμελῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, οἱ αὐριανοὶ πολῖται καὶ πατριῶται καὶ ὁμογενεῖς καὶ οἱ πολῖται τοῦ αὐριανοῦ καλυτέρου κόσμου.

Ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν ἡ οἰκογένεια ἐχαρακτηρίσθη ὡς « ἡ κατ' οἶκον ἐκκλησία » (Ρωμ. 15', 4 καὶ Φιλήμ. 2).

Διότι μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκδηλοῦται καὶ ἐνισχύεται κατὰ μικρὸν ἢ μεταξὺ τῶν μελῶν πειθαρχία, ἡ κοινωνικότης, ἡ θρησκευτικότης. Εἶναι λοιπὸν θερμοκήπιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, φυτῶριον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν διαρκῆ σχολὴν τῆς ἠθικότητος. Ἀπὸ τὴν ἐστίαν τῆς οἰκογενείας ἀκτινοβολεῖται καὶ ἐμπνέεται τὸ ἠθικὸν φρόνημα εἰς τὴν νεότητα, τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀξιῶν, τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, τῆς θεοσεβείας.

Διὰ τοῦτο ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν εἶναι, ὅταν ἡ ἡλικία ἐπιτρέπη καὶ οἱ λοιποὶ ὅροι κριθοῦν κατάλληλοι, νὰ ἔρχωνται ἐν τὴν συναίεσιν καὶ τῶν γονέων εἰς γάμου κοινωνίαν, ἂν λόγοι ὑγείας

δεν τὸ ἐμποδίζουν. Ἄλλως μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔταξαν ἑαυτοὺς νὰ ὑπηρετήσουν σκοποὺς ὁμολογημένως ὑψηλοτέρους, « οἷς δέδοται », κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Σωτῆρος, μόνον αὐτοὶ δικαιοῦνται νὰ ἀποκρούσουν τὸν γάμον. Μένοντες ὅμως ἄγαμοὶ ἐπιβάλλεται νὰ παραμείνουν ἄγνοὶ καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἰδιαίτεράν ἀποστολήν των. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ὁ γάμος νὰ εὐλογηθῆ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. « Πολιτικὸς » γάμος, ἦτοι δήλωσις συμβιώσεως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν ἢ δημοτικῶν ἀρχῶν, σήμερον συνιστῶμενος καὶ αὖριον διαλυόμενος, δὲν ἀποδεικνύει τὴν σοβαρὰν καὶ σταθερὰν ἀπόφασιν τῶν ἐρχομένων εἰς γάμον νὰ συμπήξουν χριστιανικὴν οἰκογένειαν, ἐτοίμη νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μίαν ψυχὴν κάθε καταδρομὴν τῆς τύχης καὶ ἱκανὴν νὰ ἐκπληρῶσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Διότι γάμος, κατὰ τὸν γνωστὸν κλασσικὸν ὀρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου, εἶναι βεβαίως « ἔνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικός », ἀλλ' εἶναι ἀκόμη « συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία ». Ἐνώπιον δὲ τόσον βαρεῖας ἀποστολῆς ὁ χριστιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας. Συνέπεια μάλιστα τῆς τοιαύτης συγκληρώσεως καὶ συνδέσεως εἶναι τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου καὶ ἡ ἰσοβιότης αὐτοῦ. Μόνον εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἐκτιμήσῃ μετὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ διάλυσις τοῦ ἅπαξ συναφθέντος γάμου.

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν εὐκολονόητα.

Ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ ἀνυπόκριτος. Ὁ ἀνὴρ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκά του καθὼς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν θεωρεῖ ἰσότιμον πρὸς αὐτὸν καὶ συνοδοιπόρον τῆς ζωῆς του ἀχώριστον. Ἡ γυνὴ ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὑποθέσεων τῆς οἰκογενείας. Παρακολουθεῖ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, δίδει τὰς γνώμας καὶ τὰς συμβουλὰς τῆς εἰς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ δὲν ζητεῖ νὰ τὸν ἐξουσιάσῃ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐκεῖνος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐρωτᾷ καὶ συμβουλευέται τὴν γυναῖκά του, νὰ τὴν καθιστᾷ κοινωνὸν τῶν σκέψεών του καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐξουσιαστοῦ ἢ τυράννου. Τὴν ἐπιβολὴν του δὲν στηρίζει εἰς τὴν ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ὅσον εἰς τὴν φιλόπονον δραστηριότητά του, τὴν

συνετήν διαχείρισιν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὁποῖον τὸν διακρίνει, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ὅρους εὐπρεποῦς ζωῆς. Ἡ σύζυγος πάλιν ἀπὸ τὸ μέρος της δεικνύει συγκατάβασιν διὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐνθυμεῖται πάντοτε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου « ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε » (Γαλ. 5', 1). Τὸ παράγγελμα τοῦτο ἰσχύει βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἄνδρα.

Καθηκὸν δὲ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι νὰ παρακολουθοῦν μὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην τὰ παιδιὰ των καὶ νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφὴν των. Ἀποφεύγουν λόγους ἢ πράξεις ἀπρεπεῖς, ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς τῶν τέκνων των καὶ παρέχουν τοὺς ἑαυτοὺς των ὑπόδειγμα πρὸς μίμησην. Ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός, λαμβάνει συγκεκριμένην μορφήν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, δι' αὐτὸ εἶναι εὐκταῖον νὰ εὑρίσκεται μέσα εἰς περιβάλλον ἐμπνέον ἀγαθῶν διαθέσεων καὶ ἔργα. Μολονότι δὲν ἀδιαφοροῦν, οἱ γονεῖς, πρὸς καμίαν ἐκδήλωσιν τῶν τέκνων των, ἀποφεύγουν τὰς αὐστηράς καὶ ἀκαίρους τιμωρίας, συγκρατοῦνται εἰς κάθε παραφοράν, προφυλάσσονται ἀπὸ ἄδικον καὶ ἄνισον μεταχείρισιν τῶν τέκνων των. Ἡ ἀπαίτησις τῶν γονέων νὰ τοὺς ὑπακούουν τὰ τέκνα των εἶναι λογικὴ, ἀλλ' ἡ ὑπακοὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται σκοπός, ἀφοῦ καὶ ἡ μικρὰ ἡλικία ἔχει ὅσον καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἔμφυτον τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ὑπακοὴ μέσον διὰ νὰ ὠθήσωμεν καὶ ἐθίσωμεν τὰ παιδιὰ εἰς ἐκτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων. Ὅδηγὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἃς ἔχουν οἱ γονεῖς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν, ποτὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν προσωπικὴν ἱκανοποίησιν. Οἱ γονεῖς δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα των πρὸς ὠφέλειαν ἑαυτῶν, ἀπεναντίας αὐτοὶ ἀναλίσκονται εἰς τὴν ὠφέλειαν τῶν τέκνων των. Εἶναι ἀληθῶς σοφὸν τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο « οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις » (Β' Κορ. 13', 14).

Τῶν τέκνων πάλιν καθήκον πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκδηλώνουν πρῶτον διὰ λόγων. Ἐνίστε καλὸς λόγος πρὸς τοὺς γονεῖς ἀξίζει ὅσον καὶ αἱ στοργικώτεραι πράξεις των, ὅπως βαρεῖα καὶ ἄτοπος φράσις ποτίζει τὴν καρδίαν τῶν γονέων μὲ πικρίαν δυσεξάλειπτον. Ἀλλὰ καὶ πράξεις στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτοὺς εἶναι ἀπαραί-

τητον νά συνοδεύουν τούς καλούς λόγους πάντοτε βεβαίως, ιδίως ὁμως κατὰ τὸ γῆρας καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ὅπου οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀσθενέστεροι ἔχουν ἀνάγκη τῶν νεωτέρων καὶ ὑγιεινῶν. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποθάνουν οἱ γονεῖς, τὰ τέκνα σέβονται τὴν μνήμην των καὶ δὲν κάμνουν τίποτε πού νά συντελῆ εἰς τὴν δυσφήμησίν της. Ὅσον διὰ τὴν ὑποταγὴν πρὸς τούς γονεῖς, πρέπει νά τὴν προσφέρουν ἀγογγύστως, ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι εἰς τὸν μετέπειτα βίον των θὰ εὐρεθοῦν εἰς τὴν ἀνάγκη νά ὑποταχθοῦν εἰς θελήσεις ὀλιγώτερον ἀγαθὰς καὶ ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐν ἀδιάλειπτον καθῆκον. Οὕτω συμπεριφερόμενα τὰ τέκνα θὰ ἀποδείξουν τὸν σεβασμὸν των πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἀσφαλίσουν δι' ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἐπιτρεπομένην εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον εὐδαιμονίαν. Διότι χιλίας φορὰς τὴν ὥραν ἀποδεικνύεται ἐνώπιόν μας ἡ ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως ὅτι « *εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν θεμέλια οἴκων* ».

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουν ὑποχρέωσιν νά ἀγαποῦν ἀλλήλους, νά συγχωροῦν ἀμοιβαίως τὰς ἀδυναμίας των καὶ νά συντελοῦν εἰς τὴν προκοπὴν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. Ὁ μεταξὺ ἀδελφῶν δεσμὸς ἔλαβεν εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκογένειαν τὴν ἱερωτέραν μορφήν καὶ ἀπέβη ὁμολογουμένως ἀρρηκτος. Τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ζωγραφίζουν μὲ κτυπητὰ χρώματα τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀληθινοὶ ὕμνοι εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τέλος, ὡσὰκις μία χριστιανικὴ οἰκογένεια περιλαμβάνη εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὑπὲρ τῆς, πρέπει ὅλοι νά φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μὲ προσήνειαν καὶ καλοκαγαθίαν, νά ἀποφεύγουν κάθε σκληρότητα καὶ νά φροντίζουν διὰ τὴν πνευματικὴν των ἀνάπτυξιν. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ κορασίδων, ἡ οἰκογένεια ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νά μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀποκατάστασίν των. Γενικῶς πρέπει νά ἀποφεύγουν κάθε λέξιν πού ὑπενθυμίζει εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα τὴν κατωτερότητα τῆς θέσεώς των καὶ κάθε ἐνέργειαν εὐτελιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Ἡ θέσις τοῦ ὑπηρετοῦ δὲν εἶναι βεβαίως ἐν λειτούργημα ἐπίζηλον. Ἀλλὰ διόλου δὲν προσάπτει ὄνειδος εἰς τὸν ἀσκούντα αὐτό· ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μαρτυρολόγιον βρῖθι ἀπὸ κορασίδας πού ἦσαν δοῦλαι καὶ ἔγιναν ἅγια καὶ μάρτυρες.

« Τρεῖς εἰσιν ἀρεταί, τὰς χρεῶν σε ἀσκεῖν, τέκνον· θεοῦ τιμᾶν, τοῦς τεθροέ-
φραντας γονεῖς, νόμους τε κοινούς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα δοῶν κάλλιστον ἔξεις στέ-
φανον εὐκλείας αἰεὶ » (Εὐριπ. Ἄπ. 219). « Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος
οὐδεὶς » (Μ. Βασιλείος).

9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρίς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει ζῶων πολιτικόν, ἤτοι κοινωνικόν. Δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸν μονήρη βίον, ἀλλὰ προσεγγί-
ζει ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ
συναλλαγὴν. Δίδει ἢ λαμβάνει ἀγαθὰ, ὑπηρεσίας, ιδέας, βοηθεῖ καὶ
βοηθεῖται, κατακτᾷ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀποκαλύπτει ἢ βελ-
τιώνει τὸν ἐσωτερικόν. Ἀπὸ τὴν ροπήν αὐτὴν πρὸς τὴν συμβίωσιν
γεννῶνται διάφοροι κοινωνικαὶ ὁμάδες. Ἡ ἔχουσα τὴν μεγαλύτεραν
βαρύτητα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔθνος.

Τὸ ἔθνος εἶναι μία μεγάλη οἰκογένεια. Τὰ ἄτομα ποὺ ἀνή-
κουν εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος αἰσθάνονται καὶ ἀποδέχονται τὴν κοινὴν
καταγωγὴν των, ἔχουν τὰ αὐτὰ ἦθη, αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν
διὰ τὸ κοινὸν ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ κατέχονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς
χρηστάς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον. Εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δύναται
νὰ προστεθῇ ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὰ
ἔθνη συμπαγεῖς καὶ ἀδιαλύτους κοινότητος. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ γνω-
ρίσματα εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Συνωνύμως πρὸς τὸ ἔθνος λέγομεν τὴν λέξιν πατρίς. Ἐνῶ
ὅμως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους δὲν ἐξυπακούεται καὶ ἡ πολιτικὴ
ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς κράτος, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος
συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τινος ἔποψιν καὶ ἡ πολιτειακὴ ἢ κρατικὴ
συγκρότησις καὶ ἡ γεωγραφικὴ ἐνότης. Πατρίς εἶναι κατ' ἀρχὴν
ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγεννήθημεν καὶ εἶδομεν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου.
Ἐὰν ἐπεκτείνῃ κανεὶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενεθλίου γῆς εἰς τὴν ἔννοιαν
τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες, οἱ πρόγονοι, οἱ ὁμοεθνεῖς,
οἱ ὁμόγλωσσοι, οἱ ὁμόδοξοι, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐδάφους, ποὺ οἱ
πατέρες μας ἔβρεξαν μὲ τὸν ἰδρωτὰ των ἢ ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμά των,
ἰδοὺ ἐν ὄλῳ τῆς τῶ σεμνῶ μεγαλείῳ ἀνακίπτει ἡ πατρίς ἐν εὐρυτέρα
ἐννοίᾳ. Εἶναι λοιπὸν πατρίς ἡ κοινὴ τροφὸς μεγάλου πλήθους ἀτέ-
μων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἐνοῦται εἰς μίαν μόνην ζωὴν καὶ τὰ ὁποῖα

έχουν μίαν μόνην θέλησιν, τήν θέλησιν νά βαδίσουν ήνωμένα, είτε μέλλει νά στρωθῆ ὁ δρόμος των μέ ἄνθη είτε πρόκειται νά εὐρεθῆ ἔσπαρμένος μέ ἀκάνθας.

Διάφορος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ἡ πολιτείας.

Ἐνῶ ἔθνος εἶναι κυρίως σύνολον ἀνθρώπων καί πατρίς εἶναι ἰδίως ἡ γῆ ἡ ὅποια τοὺς ἐξέθρεψεν, ἡ πολιτεία εἶναι εἰς ὄργανισμός. Εἶναι ὄργανισμός προκύπτων ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν κατοίκων μιᾶς χώρας ὑπὸ κοινούς νόμους μέ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῶν κοινῶν δικαιωμάτων καί τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν συμφερόντων.

Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι περισσότερον βαθεῖα καί περιεκτικὴ, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος περισσότερον ἱερά ἀπὸ ἐκείνην τῆς πολιτείας. Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἄλλου ἀδύνατον ἐν ἔθνος νά πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καί τοὺς πόθους χωρὶς πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ δὲ πατρίς, ὅταν δὲν περιβληθῆ κρατικὴν ὑπόστασιν καί δὲν διαθέτῃ κρατικὴν δύναμιν, καταντᾷ ἀφρακτὸς χώρος, ὅπου καθεὶς ἔχει τὴν ἄδειαν νά ἐγκαθίσταται. Τὸ ἔθνος βέβαια τὸ Ἑλληνικὸν ὑφίστατο καί κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως καί τῆς τουρκοκρατίας. Ἄλλ' ἤρχισε τότε μόνον νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καί ὀργανώθη εἰς ἀνεξάρτητον κράτος. Δι' αὐτὸ ἡ πολιτεία, ὅταν μάλιστα ἐκφράζῃ τὴν ἀβίαστον θέλησιν τῶν μελῶν της, εἶναι ἰσχυρὰ καί ἐπιβλητικὴ μορφή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀξία νά τυγχάνῃ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τῶν ὑπηκόων της. Διότι μόνον ἡ πολιτεία εἶναι ἱκανὴ νά ἐξασφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καί νά προφυλάξῃ τὴν ἐθνότητα ἀπὸ βεβαίους κινδύνους καί μόνον δι' ἰσχυρᾶς πολιτείας δύναται νά νοηθῆ ἡ εὐημερία τῶν μελῶν καί ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις. Ὄντως ἰσχυρὰ πολιτεία κάμνει εὐτυχεῖς τοὺς πολίτας, ἐνῶ ἡ εὐεξία ὀλίγων ἀτόμων εἶναι ἀνωφελὴς ἀκόμη καί δι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἡ πολιτεία κινδυνεύῃ νά καταρρεύσῃ.

Ἡ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα προσήλωσις τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νά ὀδηγῆ εἰς ἀκρότητας, αἱ ὅποια ἀντιβαίνουν εἰς τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τῆς εὐρυτέρας ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διότι παρὰ τὴν οἰκογένειαν καί τὴν πολιτείαν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον. Ἀτομα καί πολιτεία δὲν πρέπει νά κατευθύνωνται ὑπὸ ἐγωιστικῶν ἀπόψεων καί λησμονοῦσαι τὴν κοινήν

φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκτρέπωνται εἰς πράξεις τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει τυφλὸς φανατισμὸς καὶ μισαλλοδοξία. Παρακολουθεῖν ἄνευ φθόνου καὶ μὲ εὐμενὲς ἐνδιαφέρον τὰς προόδους ἄλλων λαῶν καὶ χειροκροτοῦν κάθε ὥραϊον ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας, δραστηριότητος ἢ ἀρετῆς, ὅπουδῆποτε ἤθελεν ἐμφανισθῆ. Γνωρίζουν τὰ ἄτομα ὅτι, ἔπως τῆς πολιτείας ἢ εὐεξία ἔχει ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἰδικῆς των τύχης, οὕτω ὅ,τι συμφέρει καὶ προάγει τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, συμφέρει ἐπίσης καὶ προάγει τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ ἀντανακλᾷ ἐπὶ τῆς εὐτυχίας τῶν μελῶν της.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ ὑγιῆς ἐθνισμὸς ἢ ἐθνικισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὑγιᾶ διεθνισμὸν. Γνωρίσματα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἡ ἐπιδίωξις ἐθνικῆς αὐτοτελείας ἢ ἐθνικῆς ὀλοκληρώσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν παραδόσεων, ἠθῶν, ἱστορικῶν μνημείων καὶ ἡ μετὰ τῶν ἀδελφῶν μελῶν ἀρραγῆς συνεργασία. Τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀνθρώπου, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν εἰρηνικῶν ἐξελίξεων, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ λοιπῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνεργασία καὶ ἀλληλεγγύη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου.

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἰδανικῶν εἶναι δυνατὴ, ἀρκεῖ ὁ μὲν ἐθνισμὸς νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς σωβινισμὸν καὶ φυλετικὸν μῖσος, ὁ δὲ διεθνισμὸς νὰ μὴ κατανατᾷ εἰς ἄρνησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδιομορφίας καὶ παραμερισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος πρὸς ὄφελος ἄλλων.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη οἰκογένεια, μετὰ τὴν φυσικὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ὁ χριστιανὸς δὲν λησμονεῖ ὅτι, ὅπως ὀφείλει νὰ εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ χρηστὸς πολίτης, οὕτω ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἄνθρωπος.

10. Ἄμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν καθῆκον νὰ προστατεύουν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι δὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ νὰ προσπορισθοῦν ὠφελήματα ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἄς μιμηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸ τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος προσέφερεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐλέγχων ὁ Ἰησοῦς τὴν ἀθῶαν

φιλοπρωτίαν τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου εἶπεν: « *ὁς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὁς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος* » (Μάρκ. ι', 43). Δι' αὐτὸ μάλιστα ἐνδείκνυται, ἀντὶ τῆς ἀποτόμου, ἡ κατὰ στάδια ἀνοδος εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, διὰ τὴν νὰ ὑπάρχη ἡ πείρα τοῦ ὑπακούειν εἰς ἄλλους κατὰ τὸ ἀρχαῖον « *ἄρχεσθαι μαθὼν ἄρχειν ἐπιστήσει* ». Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ κυβερνῆται εἶναι οἱ πρῶτοι ὑπηρέται τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐτάχθησαν νὰ τὸν κυβερνοῦν. Ἐννοεῖται ὅτι πρῶτιστον καθῆκον αὐτῶν εἶναι ἡ ἀκριβοδικαία ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης μεροληπτικῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ἴδιον παράδειγμα σεβασμοῦ τῶν διατάξεων τῆς πολιτείας.

Οἱ πολῖται ἐξ ἄλλου ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, οἳανδήποτε θέσιν τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας καὶ ἂν κατέχουν. Ἰδιαιτέραν τιμὴν ἀπονέμουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος κατὰ τὸ ἀποστολικὸν « *τὴν ἀδελφότητα ἀγαπάτε, τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε* » (Α' Πέτρ. β', 17). Δείκνυται δὲ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ὄχι τόσο διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων, ὅσον διὰ τῆς προθύμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν.

Ἄρχοντες δὲ καὶ ἀρχόμενοι ὀφείλουν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις αὐτῆς, διὰ τῆς καταβολῆς τῶν καθωρισμένων εἰσφορῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης καταδολιεύσεως τῶν κρατικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς προθύμου ἐκπληρώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρέωσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν ζωὴν. Ὁ καλὸς πολίτης, ὁ σεβόμενος ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του, διατηρεῖ ὑπερφάνως τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀποφεύγει πᾶν τὸ ἀνθεθνικὸν ἢ ξενότροπον καὶ ξενόδουλον καὶ οὔτε ὁ ἴδιος χλευάζει οὔτε ἀνέχεται νὰ χλευάζονται ὑπὸ ἄλλων τὰ σύμβολα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ κυριαρχίας. Τέλος προσφέρει, ἂν χρειασθῆ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ζωὴν του. Αὐτὰ βεβαίως δὲν συνεπάγονται τὸ ὅτι πρέπει νὰ μισῆ καὶ νὰ καταφρονῆ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀπεναντίας ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶν ἰδίων σφαλμάτων ἢ ἐλαττωμάτων.

Ὁφείλει μὲ ἄλλας λέξεις ὁ χριστιανὸς νὰ εἶναι φιλογενῆς καὶ φιλόπατρις, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ σωβινισμόν καὶ μισαλλοδοξίαν.

Θὰ κλείσωμεν τὸ περὶ πολιτείας θέμα, ἀφοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν ἔνστασιν. Ἡ ἰδέα, λέγουν μερικοὶ, τῆς πατρίδος εἶναι πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον. Τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἶναι σινικὰ τείχη, τὰ ὅποια ἕκαστον ἔθνος ὑψώνει ὡσάν διὰ νὰ καταργήσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀδελφότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἀπειλή διὰ τοὺς ἄλλους ἢ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γιγαντοῦνται τὸ μῖσος κατὰ τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐκκολάπτεται ἢ κατάρρα τοῦ πολέμου. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἔθνικὸς πλοῦτος δὲν θὰ κατηναλίσκετο εἰς πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἡ νεολαία δὲν θὰ ἔχανε πολῦτιμον χρόνον εἰς τοὺς στρατώνας.

Εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα εὐκόλος εἶναι ἡ ἀπάντησις.

1. Δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον, ἀλλὰ συμβάλλει εἰς αὐτὴν ἢ ἰδέα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τὸν ζῆλον νὰ φανῇ καθεὶς ὠφέλιμος εἰς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἐπιτυγχάνει διαρκῶς νέας κατακτήσεις εἰς τὸ πεδίου τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης ἢ τῆς τεχνικῆς. Ὑστερον αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ γίνονται κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ἡ δὲ αὔξησις τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔθνους ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ δὲν ἐλαττώνει, ἀλλὰ πολλαπλασιάζει τὰς δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν πταίει βεβαίως ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι εἰς ὠρισμένας περιόδους ἡ ἀμοιβαία φιλυποψία ἔχει φθάσει εἰς σημεῖον ἐμποδίζον τὴν συνεννόησιν.

2. Ἡ πατρις δὲν ἐκτρέφει τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐπιζητῶν τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος του κανεὶς, δὲν ἐπιθυμεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀφανισμόν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλ' ὡσάκις προκληθῆ, γνωρίζει νὰ ἀμύνεται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο βεβαίως ὁ πόλεμος νὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου καὶ ἀντὶ τῆς «ἐνόπλου» εἰρήνης νὰ εἶχομεν εἰρήνην ἀπλῶς, χωρὶς κανένα περιττὸν προσδιορισμόν. Ἄλλ' ἕως τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ κανεὶς εἰς ἑαυτὸν νὰ βαυκαλίζεται ἀπὸ χιμαίρας, διότι ἄκαιρος φιλειρηνικότης εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν. Ἐν συμπεράσματι, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι κανεὶς καλὸς πατριώτης καὶ θιασώτης τῆς εἰρήνης. Ὅχι μόνον θιασώτης, ἀλλὰ καὶ φρουρὸς αὐτῆς.

« Ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ιδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην (Θουκυδ.β', 60). « Θεοὺς φοβοῦ, γονεῖς τίμα, φίλους αἰσχύνου, νόμοις πείθου » (Ἴσοκρ. Δημ. 16). « Τοῖς νόμοις τῶν πολιτῶν ἐμμενόντων αἱ πόλεις ἰσχυρόταται γίγνονται » (Ξεν. Ἄπομν. Δ', 4, 16).

11. Ἐννοια τῆς ποινῆς καὶ εἶδη αὐτῆς.

Ἐπειδὴ οὔτε πάντα τὰ ἄτομα οὔτε πάντοτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας, ἤτοι πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτήν, τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ καταφεύγῃ εἰς μέσα ἐξαναγκασμοῦ τῶν δυστροπούντων.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὰς εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ δικαίου καὶ περιφρονητὰς τοῦ νόμου. Περὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ οὐδεὶς διαφωνεῖ. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ποινῆς καὶ τὸν σκοπὸν ποῦ ἐξυπηρετεῖ.

Καὶ πρῶτον ὑπάρχει ἡ καλουμένη ἀπόλυτος θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτήν ἡ τιμωρία ἔχει χαρακτῆρα ἀνταποδόσεως ἢ ἐξιλεώσεως διὰ τὸ γενόμενον ἀδίκημα. Ἄν συντελῆ ἢ ὄχι ἡ ποινὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου ἢ τὴν συνέτισιν τῶν ἄλλων, δὲν τὸ ἐξετάζει ἡ θεωρία τοῦ ἀπολύτου. Ἄρκει ὅτι μὲ τὴν ποινήν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παραβάτου τὸ δίκαιον ἐν ὅλῃ του τῇ δυνάμει.

Κατὰ τὴν σχετικὴν ὁμως θεωρίαν ποῦ ὑποστηρίζει ἡ Κοινωνιολογικὴ σχολή, ὁ παραβάτης τιμωρεῖται, κυρίως, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ ἢ ἀνάλογον παράπτωμα. Ἡ ἀνταπόδοσις δι' αὐτήν δὲν ἔχει νόημα, διότι τὸ κακὸν ποῦ ἔγινε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον μὲ κανένα τρόπον. Ἡ ποινή, λέγουν, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ διπλασιάζει τὸ κακὸν ποῦ ἔγινε.

Μία τρίτη ἄποψις, πολλακίς συνυπάρχουσα μὲ τὴν προηγουμένην, εἶναι ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται, διὰ νὰ προστατευθῇ ἡ κοινωνία. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κακοποιούς ποιναι ἐπέχουν θέσιν ψυχολογικῆς βίας καὶ ἐνεργοῦν ὡς φόβητρον ἐπὶ τῶν ἀτόμων ἐκείνων ποῦ ρέπουν πρὸς τὴν κακουργίαν καὶ ποῦ ἐνθαρρυνόμενα ἀπὸ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν παρανομούντων θὰ ἀπέβαινον πραγματικὴ μάλιστα

τῆς νομιμόφρονος κοινωνίας. Ἡ ποινὴ λοιπὸν ἐπιβάλλεται χάριν προστασίας τῆς ἐν νόμῳ τάξεως.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ποινῆς ἀντιλήψεις ὑπάρχει βεβαίως ἀρκετὴ ἀλήθεια. Πολλάκις ἢ κατάλληλος καὶ εἰς κατάλληλον καιρὸν ἐπιβαλλομένη τιμωρία ἤμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὸν παρεκτρεπόμενον, ἢ δὲ ἀπειλὴ ἀμέσου τιμωρίας νὰ συγκρατήσῃ ἄλλους ἀπὸ ποικίλας παραβάσεις. Ἄλλὰ δὲν ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς ὑγιῆς ἀντίληψις ἢ ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς κακὸν εἰς κάποιον πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλου, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων. Οὔτε εἶναι σωστὸν νὰ λέγεται ὅτι θὰ κάμωμεν τὸ κακόν, διὰ νὰ ἔλθῃ ἀργότερον τὸ ἀγαθόν. Ὡστε φρόνιμον εἶναι τὴν ποινὴν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐπιβαλλομένην διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ παραβάτης ἠσέβησεν. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ποινῶν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἄς φροντίζωμεν, ὥστε, ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πταίσαντας, νὰ μετριάζωμεν τὴν αὐστηρότητα τοῦ δικαίου, ὥστε ἢ ἄκρα δικαιοσύνη νὰ μὴ καταντήσῃ ἄκρα ἀδικία καί, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ διόρθωσις τοῦ ἀδικήσαντος. Οὕτω θὰ γίνῃ συγκεκρισμός δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ νὰ τὰ ἐκφοβίζωμεν μὲ τὰς σκληρὰς καὶ παραδειγματικὰς τιμωρίας, ἄς μεριμνήσωμεν ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ φθάσουν μέχρι τῆς παρανόμου πράξεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἐν ἀρκετῶ ἀποτελεσματικὸν προληπτικὸν μέσον.

Ἐπὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς ἔκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν τεταγμένων εἰς τοῦτο ἀρχῶν. Ποινὴ δι' ἀδίκημα μὴ προβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται, διότι, ἄλλως, εἶναι πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν ἀπὸ ἓν ἄτομον εὐθύνη διὰ πράξιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντελαμβάνετο ὡς κολάσιμον. Ἐπειτα ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἄτομα ξένα πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀδίκημα μὲ τὴν ἀπλὴν ὑπόνοιαν ὅτι συμμετέσχον εἰς αὐτὸ ἢ ὅτι ἦσαν σύμφωνα μὲ τὴν διάπραξιν του.

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὰ εἶδη ἐκεῖνα τῶν ποινῶν, τὰ ὁποῖα, μολοντί ἐπισήμως καταδικαζόμενα, ὅμως ἐνίστε ἐφαρμό-

ζονται εις περιόδους ἐξαχρειώσεως τῶν ἡθῶν, χωρὶς νὰ εὐρίσκουν ἄμεσον κολασμόν. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν εἰδῶν εἶναι ἡ αἵματηρὰ ἀντεκδίκησις—ἡ vendetta, τὸ δίκαιον τῆς ταῦτοπαθείας, ἦτοι τὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου « ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος », καὶ ἡ διὰ βρασνισμοῦ, ἀκρωτηριασμοῦ, διαπομπεύσεως τιμωρία τῶν ἐνόχων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτούς.

Συνηθεστάτη ποινὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπέβη ἡ στέρησις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ καταδικασθεὶς ἐγκλείεται εἰς τὰς φυλακὰς ὀνομάζεται περιορισμός, φυλάκισις, κάθειρξις, πρόσκαιρα καὶ ἰσόβια δεσμά. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος αἱ φυλακαὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὰ πνιγηρὰ καὶ ἀνήλια καταγῶγια τῶν παλαιότερων χρόνων, ἐλήφθησαν δὲ καὶ μέτρα, ὥστε νὰ χωρίζονται οἱ κατάδικοι τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς οἰκείους των εἰς τακτὰς ἡμέρας καὶ γενικῶς νὰ τυγχάνουν ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Πολλὰ δεσμωτήρια ἔχουν καταστῆ ἔργαστήρια χειρτεχνίας ἢ ἔχουν προσηρτημένα ἀγροκτῆματα, καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς ἐγκαθειρκτοὺς. Ἐχειληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν συντόμευσιν τῆς διάρκειας τῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν πού ὁ κατάδικος δεικνύει τὴν πρέπουσαν διαγωγὴν.

Ἡ δὲ θανατικὴ ποινὴ, ἂν καὶ εἶναι ἐν χρῆσει ἀπὸ παλαιότητας ἐποχῆς, ἀπεδοκιμάσθη ἐντόνως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς λείψανον βαρβαρότητος, καὶ εἰς πολλὰς χώρας κατηργήθη ἐντελῶς. Οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν θανατικὴν ποινὴν προβάλλουν πολλαπλὰ ἐπιχειρήματα. Ἡ θανατικὴ καταδίκη, λέγουν, εἶναι ἀντιποίηση ἐξουσίας ἀνηκούσης εἰς τὸν Θεόν, μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀποκόπτει κάθε ἐλπίδα μετανοίας καὶ διορθώσεως τοῦ ἐνόχου. Ἀποκλείει τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν δικαστικῆς πλάνης. Εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔμφυτον συμπάθειαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας. Ὡς τελευταῖον ἐπιχείρημα προβάλλεται ἡ διαπίστωσις τῆς πείρας ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ σταματήσῃ ἡ ἐγκληματικότης.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀνεφάνησαν ἀπὸ παλαιὸν καιρὸν. Ὁ καλὸς ἐκεῖνος Διόδωτος (Θουκυδ. Γ', 45), διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὁμαδικὴν θανάτωσιν τῶν Μυτιληναίων, λέγει ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἀνακαλύψουν ἐν εἶδος ποινῆς ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὰς παραβάσεις τοῦ δικαίου, ἔφθασαν βαθμηδὸν εἰς τὸν θάνατον ἀπὸ

Διαφόρους δρόμους και άφετηρίας. Ἄλλα δὲν ἐπέτυχον νὰ σταματήσουν τὸ κακὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν, ἐφ' ὅσον τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη κυβερνοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Συνιστᾷ λοιπὸν ἐπιείκειαν.

Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἐπαινεῖ πᾶσαν φιλόνητον περὶ ποιότητος ἀντίληψιν. Ἄλλα δὲν λησμονεῖ ὅτι καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐπιείκειας ὁδηγεῖ ἐνίοτε εἰς ἐγκατάλειψιν καὶ περιφρόνησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δικαιοσύνης, παραποιεῖ τὴν σημασίαν τῆς ποιότητος καὶ καθιστᾷ τὴν τιμωρίαν ἀδιάφορον καὶ ἀμελητέαν. Διὰ τοῦτο ἀποφάσεις, ὅπως ἡ περὶ καταργήσεως βαρειῶν ποινῶν, ἂν καὶ χριστιανικῶς εὐκαταίαι, πρέπει νὰ λαμβάνωνται μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν τῶν συνθηκῶν ἐφαρμογῆς των καὶ νὰ μὴ ἀποτελοῦν ἀπλοῦς πειραματισμούς, ποὺ ἤμποροῦν νὰ βλάψουν τὴν κοινωνικὴν εὐταξίαν καὶ γαλήνην.

12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Δημιουργὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Αὐτοῦ. Εἶναι λοιπὸν, καθὼς Ἐκεῖνος, ὃν πνευματικόν, ἦτον λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, προορισμὸς του δὲ εἶναι — τοῦτο δηλοῖ τὸ καθ' ὁμοίωσιν — ἡ τελειώσις του καὶ ἡ ἐξομοίωσις πρὸς τὸν Θεόν. Τελειούμενοι ἠθικῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐνωθοῦν μετὰ τὸν Θεόν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν ἰδανικὴν κοινωνίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἢ βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀγαθοῦ θὰ εἶναι πλέον ὀριστικὴ καὶ πλήρης.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἐν ἰδανικὸν τοποθετούμενον πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἀλλά, καθὼς ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς, ἠμποροῦμεν καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν πραγματοποίησίν του εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν. « Ἴδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, λέγει ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν » (Λουκ. 17, 21). Μετὰ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῆς θείας χάριτος θὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν καὶ βελτιώσιν μας.

Τὰ καθήκοντά μας εἶναι οἷα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰ προηγούμενα. Ἄγάπη πρὸς τὸν Θεόν, τὸν χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τήρησις τῶν ἐντολῶν Του, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀφοῦ εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀφοῦ μετὰ αὐτὴν θὰ ἀποδείξωμεν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, σεβασμὸς τέλος πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν μας καὶ

ἀποφυγή κάθε πράξεως ἣτις καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος πνευματικοῦ καὶ θείου δημιουργήματος. Ὑπόδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον ἄς εἶναι αὐτὸς αὐτὸς ὁ Σωτῆρ, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸς συνέχισιν τοῦ ἔργου καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἰδρύθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι δὲ Ἡ ἐκκλησία χριστιανικὴ τὸ καθεστῶς ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν καὶ ἀποσκοπούντων εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας Του σωτηρίαν καὶ ἀγιασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁστις διατελεῖ, καθ' ἃ διακηρύττει ὁ θεῖος Παῦλος (Ἐφεσ. ε', 23), κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς διευρυνομένη καὶ δεχομένη νέους πιστοὺς ἡ Ἐκκλησία ἔφθασε σήμερον νὰ περιλαμβάνη εἰς τοὺς κόλπους της τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μολονότι εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἐχθρῶν, εἶναι σήμερον περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν ἰσχυρὰ καὶ προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν αἰῶνα ἡ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας διεταράχθη ἐξ αἰτίας ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς φιλοδοξιῶν καὶ ἐπῆλθε διάσπασις τῆς ἐνότητος. Ἀποχωρισθεῖσα ἔκτοτε, παρέμεινεν ὡς αὐτοτελής καὶ γνήσιος φορεὺς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Ἀυτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι δογματικῶς ἠνωμένη μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεργεῖ ὁμως ἀνεξαρτήτως τελοῦσα ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία ἀσκεῖ ἐποπτεῖαν ἐπ' αὐτῆς διὰ τοῦ παρὰ τῆ Ἱερᾶ Συνόδου κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου.

Ὡς κοινωνία ἀνθρώπων ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν τοὺς πιστοὺς, ἥτοι τὰ μέλη αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους. Οὗτοι ὀνομάζονται καὶ κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλαχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς νὰ κηρύξουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν εἶναι βαρύτατα. Οὗτοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ οἱ πνευματικοὶ ποιμένες τοῦ λαοῦ. Ὅφεί-

λουν ὡς πιστοὶ στρατιῶται νὰ ἐκπληροῦν τὰ ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας συνειδήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα « Προσέχετε παντὶ τῷ ποιμνίῳ ! » (Πράξ. κ', 28). Ἀναλυτικώτερον:

1. Κηρύσσουν ἀδιαλείπτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραμερίζεται χάριν ἄλλων ὑποχρεώσεων τυπικοῦ ἢ κοσμικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ δὲ τεταγμένος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ Παύλου « δυνατός », ὥστε νὰ προσελκύῃ εἰς τὴν ὑγιαῖ διδασκαλίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἀντιλέγοντας. Πρέπει δι' αὐτὸ νὰ ἔχῃ φυσικὴν ἰκανότητα, ἀλλὰ καὶ παιδευσιν ἀρτίαν. Προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅσοι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

2. Δίδουν τὸ παράδειγμα ἀμέμπτου ἠθικοῦ καὶ χριστιανικοῦ βίου. Ὁ κληρικὸς ὀφείλει νὰ εἶναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἀγνότητος, εὐσεβείας, δικαιοσύνης καὶ φιλαλληλίας. Δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νὰ εἶναι ποτε αὐθάδης, ὀργίλος, αἰσχροκερδής, πρέπει ἀντιθέτως νὰ εἶναι πάντοτε φιλόξενος, φιλάγαθος, σώφρων, δίκαιος, ἐγκρατής (Τίτ. α' 7). Νὰ εἶναι ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος, μὲ μίαν λέξιν ἀνεπίληπτος. Ἄν δὲν εἶναι τοιοῦτος, ἡ διδασκαλία του θὰ εἶναι χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ πιθανῶς θὰ γίνῃ πρόξενος βλάβης μᾶλλον παρά ὠφελείας.

Γενικῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ λειτουργοὶ πρέπει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιοῦνται νὰ ὀνομασθοῦν, καθὼς ἐκείνοι, ἄλας τῆς γῆς καὶ φῶς τοῦ κόσμου. Ἐὰν τὸ ἄλας « μωρανθῇ » δὲν μένει παρὰ νὸ ριφθῆ ἔξω, διὰ νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ τὸ φῶς ἀποβῆ σκότος, προστιθέμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, θὰ κατακαλύψῃ τὴν γῆν. Ἐὰν ὁμως τὸ φῶς τοῦτο τεθῆ κάπου ὑψηλά, θὰ φωτίζῃ τοὺς πάντας. Καὶ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λάμπῃ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἴδουν τὰ καλὰ ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιον Πατέρα.

Καὶ οἱ λαϊκοὶ ὁμως, ἤτοι τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ πιστοὶ, ἐκτελοῦν ἕκαστος τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνατεθῆ εἰς αὐτοὺς. Δεικνύουν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν», λέγει ὁ Ἀπόστολος, «καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες» (Ἐβρ. ιγ', 17). Τέλος ὁ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην ἱερὰν ἀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲ ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῖσος θὰ ἔχη παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχη στήσει τὸν θρόνον τῆς ἡ χριστιανικῆς Ἀρετῆς. Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὀλοκληρωτικῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν» (Ἰω. ι', 16).

Παρητηρήθη ὄντως ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κύρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἰκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τῆς.

Ἰδιαιτέρως οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔχομεν ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας· δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ ὅποιοι ἔμαρτύρησαν καὶ ἔθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν.

Ε Π Ι Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Τὰς ἐνότητας ἢ τμήματα ἐνοτήτων, αἱ ὁποῖα ἐξετυπώθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμῶν, δύναται ὁ διδάσκων ἢ ὅλος νὰ παραλείπη (ἂν ὁ ρυθμὸς διδασκαλίας τῆς ὕλης πρέπη νὰ ἐπιταχυνθῇ) ἢ νὰ ἀναθέτῃ δι' ἐργασίαν κατ' οἶκον ἢ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρως συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἄγαθόν, ἀγαθὰ σελίς 17 - 24. 31, ἀγάπη 36. 70. 71. 95 - 96. 141 - 144, αἰτιοκρατία 58, ἁμαρτία, ἁμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβή 125, ἄμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἄνθρωπος 28. 29, ἀνθρωπότητα 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7.20 - 33, ἀπιστοδοξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμός 60, ἀπροσδιόριστου ἀρχή 59, ἀρχαί 125, ἀρετή, ἀρεταί 28. 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἀρχοντες, ἀρχόμενοι 159. 160, ἀσύνειδησία 54, ἀσωτεία 145, αὐτεξούσιον 57, αὐτοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα ὀρθοσκευτικῶν 76, βλασφημία 100. 101, βούλησις ἀγαθῆ 26.

Γάμος 154, γένεσις ἡθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία, 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69. 81. 141, δικαίωμα, δικαιοώματα 86 - 89, δοξομανία 111, δυνάμειος ἡθική 21. 22.

Ἐγκράτεια 115, ἔθμον 9, ἔθνομός 159, ἔθνος 157, ἔθος 9, εἰλικρίνεια 138, εἰ-

ρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπίς 93-95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότης 23. 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικά προβλήματα 126 - 130, ἐπιορκία 102, ἐπιστήμη 116. 117, ἐπιστημονισμός 93, ἐργασία 123 - 126, ἑτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εὐδαιμονισμός ἀτομικός, κοινωνικός 19 - 21 εὐθανασία 108 - 110, εὐορκία 102, εὐσέβεια 97.

Ζωή καὶ ὑγεία 103. 113. 131.

Ἡδονή, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἡθικά προβλήματα 17 - 24, Ἡθική, φιλοσοφική ἡθική 6 - 14. 17, — ἀτομική 81, — ἐπιστημονική 40, — Καντιανή 24-29. — κοινωνική 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανική 10-17, ἡθική ἀναλγησία 42, — ἐκτίμησις 63, — πώρωσις 52, ἡθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 87, ἡθικὸς νόμος 37-47, ἡθικότης 9. 33. 34, ἡθος, ἡθη 8 - 10.

Θανατικὴ ποινὴ 165, θεία χάρις 76, 165, θέλημα θεῶν 11, ὀρθοσκεία 120, ὀρθοσκευτικότης 34.

Ἰδιοκτησία 144, ἱστορικὸς ὕλισμός 149.

- Καθῆκον, καθήκοντα 79-89, καθηκοντολογία 14, κακεντρέχεια 142, κακία 71, καταλαλιά 135, κατάρα 100, κατηγορική προσταγή 27, κατήχησις 1ερά 12. 16. 17, κενοδοξία 111, κληρικοί 166, κλοπή 136, κολακεία 139, κομμουνισμός 147, κοινωνικὸν πρόβλημα 147-152, κράτος 158.
- Λατρεία 97, ληστεία 136.
- Ματαιοδοξία 111, μεταμέλεια 25. 57, μίσος 142, μοιρολατρεία 61, μονομαχία 132, Μωσαϊκὸς Νόμος 44.
- Νηστεία 115, νόμος ἔμφυτος 37, — θετικός 44, — εὐαγγελικός 45, ντετερμινισμός, ἰντετερμινισμός 57.
- Οἰκογένεια 153 - 157, οἰκονομία 145, ὀλοκληρωτισμός 149, ὄντολογία 6, ὄρκος 101.
- Παρησία 138, πατρις 157, περιουσία 136, πίστις 33. 90 - 93, πλοῦτος 146, πνευματικὴ καλλιέργεια 116 - 118, ποινὴ 162 - 165, πόλεμος 133, πολιτεία 157 - 159, πολιτισμὸς 150, πρακτικὴ φιλοσοφία 6, προαίρεσις ἀγαθὴ 66, προσευχὴ 96 - 100, πώρωσις 52.
- Σαρκασμὸς 135, σοσιαλισμὸς 148, συνειδησις 48 - 55, σῶμα 113.
- Ταπεινοφροσύνη 112, τελειώσεως θεωρία 22. 23, τέχνη 118 - 120, τιμὴ 110 - 113. 133, τύψεις 24. 49.
- Ἐπαρξισμὸς 95, ὑπεξαίρεσις 136, ὑπερηφάνεια 112, ὑποκρισία 139.
- Φαινομενολογία 30, φιλαλήθεια 137-141, φιλαλληλία 142, φιλανθρωπία 81. 141, φιλαργυρία 145, φιλοτιμία καὶ φιλοδοξία 110 - 113, φθόνος 142, φόνος 131.
- Χαιρεσκακία 142, χρησιμοθηρία 19-21, χρέος 26. 28. 50, χρυσοῦς κανὼν 41.
- Ψευδορκία 102, ψεῦδος 139, — ἀναγκάσιον 140.
- Ἐφελιμοκρατία 19. 21.
- Ἄριστιππος 18. 19, Ἄριστοτέλης 8. 9. 23. 59. 62. 82. 104. 157. Αὐγουστίνος 62. 68. 105. 123.
- Ἐγγελοσ 25, Engels 148, Ἐπίκουρος Ἐπικούρειοι 18, 19. Ἐπίκτητος 54, Ἐπίχρμος 126, Εὐριπίδης 68. 74. 157.
- Βάκων 121, Βασίλειος Μ. 101, 107, 114. 116. 117. 157, Bentham 19, Bergson 59.
- Ἡράκλειτος 120, Ἡρόδοτος 42, Ἡσίοδος 68. 130, Hartmann 30, Heidegger 95, Husserl 30.
- Γκαίτε 23.
- Θεόγνης 93, Θεόφραστος 140, Θεουκιδίδης 72. 75. 87. 162.
- Δαμασκηνὸς 60, Dewey 68, Διογένης Λαέρτιος 18. 101.
- Ἰσοκράτης 162.

Jaspers 95.

Kant 26. 59. 89, Καρκαβίτσας 84, Kierkegaard 95, Κικέρων 39. 40. 54, Κλεάνθης Στωικός 116, Κλήμης 117, Kont 25.

Marx 147, Μένανδρος 50. 75. 120, Mill 20.

Νεύτων 121, Nietzsche 21. 25, Ντοστογιέφσκι 54.

Ξενοφών 7. 8. 22. 40. 42. 53. 116. 126. 130. 162.

Ούγκώ 54.

Παλαμάς 93, Paulsen 23, Πελάγιος 60,

Πλάτων 8. 22. 23. 25. 59. 69. 72. 73. 74. 114. 119. 120. 150, Πλούταρχος 41. 43. 50, Πολέμης 93, Πολύβιος 54, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι 116, 120.

Ρουσσώ 54.

Σαίξπηρ 54. 84. 89, Σάρτρ 95, Scheler 30, Schopenhauer 95, Σίλλερ 38, Σιμωνίδης 116, Σοφισταί, 7, Σοφοκλής 39. 40. 73. 74. 83. 141, Spinoza 22. 25, Spranger 32, Στοβαΐος 116, Στωικοί 54. 69, Σωκράτης 7. 18. 22. 25. 38. 47. 69. 83. 108. 116. 121.

Τολστόϊ 98.

Χρυσόστομος 101. 107.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- 'Αποστολίδου Μ., 'Εγχειρίδιον Χριστ. 'Ηθικῆς, 1849.
Παλαμᾶ Γρηγ., 'Ορθόδοξος Χριστ. 'Ηθικῆ, 1877.
Κυριακοῦ Δ., Χριστ. 'Ηθικῆ, 1900.
Καθαρίου 'Α., Χριστ. 'Ηθικῆ, 1920⁵.
'Αντωνιάδου Β., 'Εγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν 'Ηθικῆς, τ. 1-2, 1927.
Παπαδοπούλου 'Ηλ., Χριστ. 'Ηθικῆ, Μέρος Α', 1953.
Schmidt - 'Ολυμπίου, 'Ηθικῆ τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων, τ. 1-2, 1901.
Thilly - Γρατσιαίου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν 'Ηθικὴν, 1922.
'Ανδρούτσου Χ., Σύστημα 'Ηθικῆς, 1925.
» » Λεξικὸν τῆς φιλοσοφίας, 1929.
Βορέα Θ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν ('Ηθικῆ σ. 353-388), 1935.
Παπανούτσου Ε., 'Ηθικῆ, 1949.
'Ισηγόνῃ 'Αντ., Μαθήματα φιλοσοφίας τ. 2 ('Ηθικῆ - Αἰσθητικῆ), 1950.
Θεοδωρακοπούλου 'Ι., Σύστημα Φ. 'Ηθικῆς, 1952.
Γεωργούλη Κ., Φιλοσοφικῆ 'Ηθικῆ (Παραδόσεις - λιθόγραφον), 1953.
Parodi Le Probleme moral (Τὸ ἠθικὸν πρόβλημα), 1910.
Vidari G., Elementi di Etica (Στοιχεῖα ἠθικῆς), 1911³.
Mackenzie J., A manual of Ethics ('Εγχειρίδιον ἠθικῆς), 1915⁵.
Paulsen F., System der Ethik (Σύστημα ἠθικῆς), τ. 1-2, 1921¹².
Wundt W., Ethik ('Ηθικῆ), τ. 1-3, 1924⁵.
Hartmann N., Ethik, 1926.
Scheler M., Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik
('Η Μορφολογικῆ 'Ηθικῆ καὶ ἡ ἀξιολογοῦσα 'Ηθικῆ τοῦ περιεχο-
μένου), 1927⁷.
Port K., Das System der Werte (Τὸ σύστημα τῶν ἀξιών), 1929.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελ.
1. Έννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.	5
2. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ	7
3. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος	8
4. Έννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα	10
5. Σχέσεις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανῆς Ἠθικῆς	12
6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς	14
7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῦν τὸ ὑψιστον ἀγαθόν	17
8. Ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ιδεώδους	22
9. Ἀυτόνομα καὶ ἑτερόνομα φιλοσοφικά συστήματα. Καντιανῆ Ἠθικὴ	24
10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου	27
11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς	29
12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος	33

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(Ἀρχολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ. ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος	37
2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἐλεγχος αὐτῶν	40
3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος	43
4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης	45

Κεφάλαιον Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Έννοια τῆς συνειδήσεως	48
2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως	50
3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως	53

Κεφάλαιον Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι	56
2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας	59

Κεφάλαιον Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων	62
2. Περὶ ἀρετῆς	65
3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς	69
4. Ἀμαρτία καὶ κακία	71
5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ	74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(Καθηκοντολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἐννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων	79
2. Σύγκρουσις καθηκόντων	82
3. Τὰ δικαίωματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των	86

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως	90
--	----

2. Ἐλπίς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν	93
3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία	96
4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις	100

Κεφάλαιον Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς	103
2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας	107
3. Χριστιανικὴ εὐθανασία	108
4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ	110
5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος	113
6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος	116
7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης	118
8. Ἐπιστήμη καὶ Θερησκεία	120
9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας	123
10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ	126
11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα.	129

Κεφάλαιον Δ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς	131
2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων	133
3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία	137
4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη	141
5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας	144
6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	147
7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	150
8. Οἰκογενειακὴ ζωὴ· καθήκοντα τῶν μελῶν	153
9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρίς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης	157
10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων	159
11. Ἐννοια τῆς ποινῆς καὶ εἶδη αὐτῆς	162
12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ	165
Ἐπισημειώσεις	168
Ἀλφαβητικὸς πίναξ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων	169

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιόσημον εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἐπίσημον στερούμενον τοῦ βιβλιόσημου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπον. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

ΕΚΔΟΣΙΣ Δ', 1965 (VII) — ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ 32.000 — ΣΥΜΒΑΣΙΣ 1274/10-4-65

Ἐκτύπωσις - Βιβλιοδεσία ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤ. ΧΡΗΣΤΟΥ

25
22
30
35
20

$$\begin{array}{r} 16 \\ 10 \\ \hline 26 \end{array}$$

παιδί

παιδί

17
17

34
10
-----
44 | 3
14 | 1

